FONTES
IURIS ROMANI ANTIQUI

EDIDIT

CAROLUS GEORGIUS BRUNS.

POST CURAS THEODORI MOMMSENI

EDITIONIBUS QUINTAE ET SEXTAE ADHIBITAS

SEPTIMUM EDIDIT

OTTO GRADENWITZ

PARS POSTERIOR

SCRIPTORES.

TUBINGAE
IN LIBRARIA I. C. B. MOHRII (P. SIEBECK)
MCMIX.

FONTES

IURIS ROMANI ANTIQUI

EDIDIT

CAROLUS GEORGIUS BRUNS.

SCRIPTORES

POST CURAS THEODORI MOMMSENI

EDITIONIBUS QUINTAE ET SEXTAE ADHIBITAS

SEPTIMUM EDIDIT

OTTO GRADENWITZ.

TUBINGAE
IN LIBRARIA I. C. B. MOHRII (P. SIEBECK)
MCMIX.

Eis quae ex Festo et ex Varrone deprompta sunt nonnullos locos addere placuit. Subsidia quae nova accesserint, singulis auctoribus praemonitum est, Varroni quae **Goetzio Schoellio** que debeantur.

Etiam in hac parte operis instauranda **Curtii Witte** opera usus sum.

Heidelbergae, m. Aprili 1909.

O. Gradenwitz.

PRAEFATIO EDITIONIS SEXTAE.

Ad fontium iuris Romani antiqui partem posteriorem in hac eorum editione sexta a priore separatam pariter perveniunt praemonita partis prioris adeunda ei qui de consilio et ratione operis universi certior fieri volet.

Berolini m. Iulio a. 1893.

Th. Mommsen. O. Gradenwitz.

CONSPECTUS OPERIS.

(II accessit in editione sexta.)

ERRATA ET ADDENDA.

p. 61 n. 2 *adde post* tom. I pag. 25: et Pflüger, Nexum und mancipium 1908. Kretschmar ZSSt. 23, 227.

p. 64 *in fine praemonitorum l.* paginis Lindsayanis adnotatis.

EXPLICATIO

SIGNORUM ET NOTARUM.

Litterae cursivae in textu inscriptionum distinguunt quae a traditis aut differunt aut absunt, item Latina versa e Graecis; in adnotatione ea quae sunt editoris.

[Uncis quadratis] in scriptorum locis distinguuntur a traditis quae differunt aut desiderantur scilicet potiora; in textu inscriptionum, ubi haec expressa sunt litteris cursivis, uncos eos supplementis omnibus, emendationibus paucis apposuimus.

(Uncis rotundis) in textu comprehensa sunt compendia ita soluta, in adnotatione Latina versa e Graecis.

⟨⟨Angulis duplicibus⟩⟩ lineolisve subductis signavimus quae in traditis delenda, ⟨*angulis simplicibus*⟩ quae traditis addenda videntur.

Puncta . . . . significant verba vel litteras in traditis aut deesse aut legi non posse neque satis certo posse suppleri.

Lineola — significat quaedam ex traditis omissa esse.

Signum ∽ in textu inscriptionum indicat in archetypo partem versus vacuam esse.

Signum ° (in medio vocabulo $\underline{{}^{\circ}}$) finem versus inscriptionis indicat; quod signum, ubi lineae nostrae singulae binos inscriptionis versus continent, in finibus linearum omisimus, in margine numeris imparibus (1, 3, 5, 7, 9) notatis (e. g. n. 157, 1 p. 355). Ceterum numeris in margine positis primus eorum versuum indicatur, quorum principia linea nostra continentur (e. g. n. 153, p. 352).

Ak. Abh. = akademische Abhandlungen:

Berl. ak. Abh. = Abh. d. Berliner Akad. d. Wissensch., phil.-hist. Classe.

Münch. ak. Abh. = Abh. d. Münch. Ak. d. W., philos.-philol. Cl.

Annali = annali dell' instituto di corrispondenza archeologica.

Ber. = Berichte:

Berl. Ber. = Monatsber. d. Berl. Akad. d. Wissensch.

Leipz. Ber. = Ber. üb. d. Verhdl. d. Sächs. Ges. d. W., phil.-hist. Cl.

Wien. Ber. = Sitzungsber. d. Wiener Ak. d. W.

C. J. = Codex Justinianus.

C. Th. = Codex Theodosianus.

𝕮 = Corpus inscriptionum Latinarum consilio acad. litter. Boruss. ed.

D. = Digesta.

Dess. = Dessau, Inscriptiones latinae selectae; vol. I 1892, vol. II pars. I 1902, pars. II 1906.
Grut. = Gruteri thesaurus inscr. ed. I. 1602, ed. II. 1707.
Haenel, Corpus legum ab imp. Rom. ante Iustin. latarum. 1857.
Haub. = Haubold, antiquitatis Rom. monumenta legalia, ed. Spangenberg. 1830.
Hermes, Zeitschr. f. klass. Philologie, inde ab a. 1866.
Hu. = Huschke.
J. = Institutiones Justiniani.
Jahrb. = Jahrbuch d. gem. deut. R. ed. Bekker et Muther. 1857—1863.
Kr. Z. = Tübinger krit. Zeitschr. f. Rechtsw. 1826—29.
Mo. = Mommsen (Ges. Schr. = Gesammelte Schriften).
Or. = Orellii inscript. Latin. collectio. 1828. Vol. III. ed. Henzen. 1856.
Pap. Arch. = Arch. f. Papyruskunde ed. Wilcken et alii, inde ab a. 1900.

Singulae papyrorum editiones:

- Amh. = Amherst II (edd. Grenfell et Hunt) 1899.
- Argent. = Gr. Pap. der Kais. U. u. L. Bibl. zu Straßburg i. E. (ed. Preisigke) 1906.
- B. (G.) U. = Berliner (Museum), Griechische Urkunden 1. 2. 3. 1891 squ.
- C. P. R. = Corp. Pap. Reineri I. ed Wessely 1896.
- Fayûm = Fayûm Towns (edd. Grenfell et Hunt) 1900.
- Flor. = Papiri Fiorentini I. ed. Vitelli 1905/6.
- Lips. = Griech. Urk. der Pap. Samml. zu Leipzig (ed. Mitteis) 1906.
- Oxy. = Oxyrhynchos I—V. (edd. Grenfell et Hunt) 1898 squ.

Phil. = Philologus, Zeitschr. f. d. klass. Altertum, inde ab a. 1846.
Rh. Iur. = Rheinisches Museum f. Iurisprud. 1827—1835.
Rh. Ph. = Rhein Mus. f. Philologie, inde ab a. 1827.
Ri. = Ritschl, priscae latinitatis monumenta epigraphica, ad archetypon repraesentata. 1862. (tab. lithogr. ad @)
Rud. R. G. = Rudorff, röm. Rechtsgeschichte. 1857.
Spang. = Spangenberg, iur. Rom. tabulae negotiorum sollemnium. 1822.
Wi. = Wilmanns, exempla inscript. latin., 2 vol. 1873.
ZGR. = Zeitschr. f. geschichtl. Rechtsw., edd. Savigny aliique. 1815—1848.
ZRG. = Z. f. Rechtsgeschichte, edd. Rudorff, Bruns aliique inde ab a. 1862.
ZSSt. = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, edd. Bruns aliique inde ab a. 1880.

I. SEXTUS POMPEIUS FESTUS.

V *M. Verrius Flaccus quos imperante Augusto ex Varronianis potissimum composuit libros de verborum significatu ad ordinem litterarum (sed primarum tantummodo) digestos, eos Pompeius Festus (nobis* F) *secundo tertiove nostrae aerae saeculo in compendium redegit, cuius compendii partem servavit unicus codex olim Pomponii Laeti, hodie Neapolitanae bibliothecae, scriptus saec. X (nobis* cod., *quatenus hodie superest,* L *in parte adservata olim apud Laetum hodie deperdita). Deficit eius libri pars prior tota sive quaterniones septem primi et pars octavi ad mediam litteram M; partis posterioris quaternionum novem quae supersunt folia praeter minores hiatus ambusta sunt omnia, ut singulorum rectorum pagina posterior, versorum pagina prior aut tota aut maiore ex parte perierit. Praeterea ex quaternionibus his novem, qui etsi mutili superfuerunt tamen saeculo XV, cum hodie desiderentur tres VIII. X. XVI, eorum vices facit aliquatenus exemplar descriptum inde ea aetate parum curiose neque servatum ipsum, cuius nos adhibuimus apographa tria, scilicet libros Vaticanos 1549 (nobis* R), *2731 (nobis* S), *3369 (nobis* Q). *Ad quaternionem decimum sextum (p. 359—376 ed. Mue.) accedit exemplar alterum idque longe maiore cura exceptum, ut vel hiatus diligenter repraesentet in altero exemplari plerumque obcaecatos, Angeli Politiani ab Huelseno investigatum in cod. Vaticano 3368 (nobis* A), *quo factum est, ut carere possimus adnotationibus eiusdem Politiani adservatis in bibliotheca Monacensi adhibitisque a me in quaternionis eius recognitione edita in actis academiae Berolinensis maioribus anni 1864. — Festi epitomen etiamtum integram denuo abbreviavit aetate Caroli Magni Paulus (nobis* P) *diaconus is ipse qui scripsit de rebus gestis Longobardorum, cuius epitomae inter multa quae supersunt exemplaria adhibuimus tria primaria Guelferbytanum (nobis* G) *saec. X, Trecense (nobis* T) *saec. XI, Monacense (nobis* M) *saeculi XI/XII. Factum autem est singulari beneficio Christiani Huelseni, ut in hac editione quae ex Festo Paulove deprompsimus digesta ad ordinem alphabeticum hodie usitatum, omnia proponantur recognita ad exemplaria supra citata ab eo aut denuo aut primum diligenter collata. Paginae quae F(esti) vel P(auli) nomen sequuntur, vel, ubi Festi quae supersunt ex epitome Pauli supplentur, utriusque coniuncti, editionis sunt curatae a. 1839 ab Odofredo Mueller (nobis* Mue.).

E libris de verborum significatu.

Abacti magistratus[1] dicebantur, qui coacti deposuerant imperium. *P. 23*
Abemito significat 'demito' vel auferto; 'emere' enim antiqui dicebant pro 'accipere'. *P. 4*

1) [*scr.* gmaistratu. Th. M.]

P. 23 Abgregare —, adgregare —, segregare —. Quorum verborum frequens usus non mirum, si ex pecoribus pendet, cum apud antiquos opes et patrimonia ex his praecipue constiterint, ut adhuc etiam 'pecunias' et 'peculia' dicimus [1].

P. 19 Aborigines appellati sunt, quod 'errantes' convenerint [2] in agrum, qui nunc est populi Romani; fuit enim gens antiquissima Italiae.

P. 18 Accensi dicebantur, qui in locum mortuorum militum subito subrogabantur, dicti ita, quia 'ad censum' adiciebantur.

P. 71 Actus modo significant — iter inter vicinos quattuor pedum latum; modo in geometrica minorem partem iugeri, id est centum viginti pedum *cett.*

P. 7 Adlecti dicebantur apud Romanos, qui propter inopiam ex equestri ordine in senatorum sunt numero adsumpti. Nam patres dicuntur, qui sunt 'patricii' generis; conscripti, qui in senatu [3] sunt 'scriptis' adnotati.

P. 19 Adorare apud antiquos significabat 'agere', unde et legati 'oratores' dicuntur, quia mandata populi 'agunt'.

P. 15 Adpromissor est, qui, quod [4] suo nomine promisit, idem pro altero quoque promittit.

P. 14 Adscripti dicebantur, qui in colonias nomina dedissent, ut essent coloni.

P. 14 Adscripticii veluti quidam scripti [5] dicebantur, qui supplendis legionibus 'adscribebantur'; hos et accensos dicebant, quod 'ad' legionum 'censum' essent adscripti; quidam velatos, quia 'vestiti' inermes sequerentur exercitum *cett.*

P. 9 Adsiduus dicitur, qui in ea re, quam frequenter agit, quasi 'consedisse' videatur; alii assiduum locupletem, quasi 'multorum assium', dictum putarunt; alii eum, qui sumptu proprio militabat, ab 'asse dando' [6] vocatum existimarunt [7].

P. 13 Aedilis initio dictus est magistratus, quia [8] 'aedium' non tantum sacrarum, sed etiam privatarum curam gerebat; postea hoc nomen

---

1) *Plin. h. n. 18,3,11:* Pecunia ipsa a pecore appellabatur; et etiam nunc in tabulis censoriis pascua dicuntur omnia, ex quibus populus reditus habet, quia diu hoc solum vectigal fuerat. — 2) convenerunt *G.* — 3) senatus *G.* — 4) [*Cave inseras* quis; *adpromittit is qui suo nomine ita promittit, ut ea summa pro altero quoque promittatur eumque soluta liberet.* Th. M.] — 5) vel, uti quidam, adscriptivi *Walch, ad Tac. Agric. 265; cf. Varro, l. l. 7,56.* — 6) assedendo *T.* — 7) aestimarunt *libri.* — 8) ⟨⟨magistratus⟩⟩ qui *Mue.*

et ad magistratus translatum est. Dictus[1] est autem 'aedilis', quod facilis ad eum plebi aditus esset.

Aerarii tribuni a 'tribuendo aere' sunt appellati. Aerarium sane *P. 2* populus Romanus in aede Saturni habuit.

Aestimata poena ab antiquis ab 'aere' dicta est, qui eam aesti- *P. 24* maverunt aere, ovem decussis, bovem centussis, hoc est decem vel centum assibus. (*Cf.* Maxima.)

Aliuta antiqui dicebant pro 'aliter' ex Graeco id ἀλλοίως trans- *P. 6* ferentes; hinc est illud in legibus Numae Pompilii: "Si quisquam aliuta faxit, ipsos Iovi sacer esto".

Ambitus proprie dicitur 'circuitus'[2] aedificiorum patens in lati- *P. 5* tudinem pedes duos et semissem, in longitudinem idem quod aedificium *cett.*

Ambitus proprie dicitur inter vicinorum aedificia locus duorum *P. 16* pedum et semipedis ad 'circumeundi' facultatem relictus. Ex quo etiam honoris ambitus dici coeptus est a 'circumeundo' supplicandoque.

Amsegetes dicuntur, quorum ager viam tangit[3]. *P. 21*

Annaria lex dicebatur ab antiquis ea, qua finiuntur anni magi- *P. 27* stratus capiendi.

Anteurbana praedia urbi propinqua. *P. 8*

Aqua et igni tam interdici solet damnatis, quam accipiuntur *P. 2* nuptae, videlicet quia hae duae res humanam vitam maxime continent. Itaque funus prosecuti redeuntes ignem supergrediebantur aqua aspersi; quod purgationis genus vocabant suffitionem[4].

Arbiter dicitur iudex, quod totius rei habeat arbitrium et facul- *P. 15* tatem. — Arbitrium dicitur sententia, quae ab arbitro statuitur. — Arbitrarium, cum adhuc res apud arbitrum[5] geritur.

Armita dicebatur virgo sacrificans, cui lacinia togae in humerum *P. 4* erat reiecta[6]. Legibus etiam Laurentum sanctum est, ne pomum ex alieno legatur in armum, id est quod umeri onus sit[7].

Ast significat 'at', 'sed', 'autem'[8]. *P. 6*

Aurichalcum vel 'orichalcum' quidam putant compositum ex aere *P. 9*

---

1) dictum *M.* — 2) circumitus *G.* — 3) *Bergk* (*ZRG. 14,143*): amsegetes, *quia veteres* an *pro* circum *ponere consuerunt, teste Macr. sat. 1,14.* — 4) *Cf. D. 24,1,66,1.* — 5) arbitrium *M.* — 6) relecta *M.* — 7) *Cf. Grimm, deutsche R.-Alterth. 554.* — 8) *Sic cod.*, vel *ante* autem *male ins. Mue. cum vulg.* — *Charis. gramm. 229,30:* 'ast' apud veteres variam vim contulit vocibus pro 'atque', pro 'ac', pro 'ergo, sed, tamen, tum, cum', ut in glossis antiquitatum legimus scriptum. *Cf. Schoell, XII tab. 110.*

et auro, sive quod colorem habeat aureum; 'orichalcum'[1] sane dicitur, quia in montuosis locis invenitur; mons etenim Graece ὄρος appellatur (*cf.* Cadmea).

p. 32 **Bustum** proprie dicitur locus, in quo mortuus est combustus et sepultus, diciturque bustum quasi 'bene ustum'[2], ubi vero combustus quis tantummodo, alibi vero est sepultus, is locus ab 'urendo' 'ustrina'[3] vocatur; sed modo busta[4] 'sepulcra' appellamus.

p. 47 Cadmea terra quae in aes coicitur ut fiat orichalcum.

p. 47 Caduceatores legati pacem petentes. Cato "caduceatori"[5], inquit, "nemo homo[6] nocet"[7].

p. 62 Caelibari hasta caput nubentis comebatur, quae in corpore gladiatoris stetisset abiecti occisique, ut quemadmodum illa coniuncta fuerit cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro sit; vel quia matronae Iunonis[8] Curitis in tutela sint, quae ita appellabatur a ferenda hasta, quae lingua Sabinorum 'curis' dicitur: vel quod forte viros genituros ominetur — vel quod nuptiali iure imperio viri subicitur[9] nubens, quia hasta summa armorum et imperii est: quam ob causam — captivi sub eadem veneunt, quos Graeci δορυαλώτους et δορυκτήτους vocant.

p. 65 Captus locus dicitur ad sacrificandum legitime constitutus.

p. 55 Celeres antiqui dixerunt quos nunc equites dicimus, a 'Celere', interfectore Remi, qui initio a Romulo iis[10] praepositus fuit; qui primitus electi fuerunt ex singulis curiis deni, ideoque omnino trecenti fuere.

p. 54 Cenacula dicuntur, ad quae[11] scalis ascenditur[12].

p. 54 Censio hastaria dicebatur, cum militi multae nomine ob delictum militare indicebatur[13], quod hastas daret.

p. 54 Censionem facere dicebatur censor, cum multam equiti inrogabat[14].

p. 58 Censores dicti, quod rem suam quisque tanti aestimare solitus sit, quanti illi censuerint[15].

p. 58 Censui censendo[16] agri proprie appellantur, qui et emi et venire iure civili possunt.

---

1) aurichalcum *M.* — 2) bene iustum *M.* — 3) ostrina *M.* — 4) modo obusta *T.* — 5) caduciatori *GM.* — 6) homo *om. T.* — 7) nosset *G.* — 8) iuninis *M.* — 9) sobiicitur *G.* — 10) his /// *M.* — 11) quas *libri.* — 12) *Cf. D. 43,17, 3,7:* sed si supra aedes, quas possideo, cenaculum sit *cett.* — 13) indicebantur *G.* — 14) inrogabant *M.* — 15) censuerunt *T.* — 16) censedo *MT.*

Centenariae cenae dicebantur in quas lege Licinia non plus *P. 54*
'centussi'[1] praeter terra enata[2] inpendebatur[3], id est centum assibus qui erant breves nummi ex aere.

Centumviralia iudicia a centumviris sunt dicta. Nam cum *P. 54*
essent Romae triginta et quinque tribus, quae et curiae sunt dictae, terni ex singulis tribubus sunt electi ad iudicandum, qui centumviri appellati sunt; et licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen, quo facilius nominarentur, centumviri sunt dicti.

Centuria in agris significat ducenta iugera, in re militari centum *P. 53*
homines. — Centuriata comitia item curiata comitia dicebantur, *P. 54*
quia populus Romanos per centenas turmas divisus erat. — Cen- *P. 53*
turiatus ager in ducena[4] iugera definitus, quia Romulus centenis civibus ducena[4] iugera tribuit.

Circumluvium ius praediorum[5]. *P. 64*

Classici testes dicebantur qui signandis testamentis adhibebantur. *P. 56*

Cognitor est, qui litem alterius suscipit coram ab eo, cui[6] datus *P. 57*
est; procurator autem absentis nomine actor fit.

Comitiales dies appellabant, cum in comitio conveniebant; qui *P. 38*
locus a 'coeundo', id est 'insimul veniendo', est dictus.

Compascuus ager relictus ad pascendum communiter vicinis. *P. 40*

Compraedes eiusdem rei populo sponsores[7]. *P. 39*

Conciliabulum locus, ubi ⟨*in*⟩ concilium convenitur. *P. 38*

Concilium dicitur a populi 'consensu': sive concilium dicitur a *P. 38*
'concalando'[8], id est vocando.

Condicere est dicendo denuntiare. *P. 64*

Condictio[9] in diem certum eius rei, quae agitur, denuntiatio. *P. 66*

Condictum est, quod in commune[10] est dictum. *P. 39*

Conscripti dicebantur, qui ex equestri ordine patribus adscribe- *P. 41*
bantur[11], ut numerus senatorum expleretur.

Consponsor 'coniurator'. *P. 59*

Consposos antiqui dicebant fide mutua conligatos. *P. 41*

Contestari litem dicuntur duo aut plures adversarii, quod ordi- *P. 57*
nato iudicio utraque pars dicere solet: "Testes estote".

---

1) centussi G^1, centussibus G^2*MT*. — 2) terrae nata (natabus *G*) *libri*. — 3) impendebantur *G*. — 4) ducenta *M*. — 5) *cf. Isidor. XIV, 8,42.* — 6) ab eo cui *libri*, eo cui *vulg*. [*malim* eo a quo. Th. M.] — 7) sponsore *M*. — 8) concalendo *T*, conconcalendo *M*. — 9) condicio *G*, conditio *M*. — 10) communi *libri*. — 11) adscribantur *M*.

P. 38 Contestari est, cum uterque reus dicit: "Testes estote".

P. 38 Contio significat 'conventum', non tamen alium, quam eum, qui ⟨a⟩ magistratu vel a sacerdote publico[1] per praeconem convocatur.

P. 64 Contrarium aes, grave aes.

P. 62 Conventae condicio dicebatur, cum primus sermo de nuptiis et earum condicione habebatur.

P. 41 Conventus quattuor modis intellegitur: — tertio cum a magistratibus iudicii causa populus congregatur.

P. 50 Cum imperio est dicebatur apud antiquos, cui nominatim[2] a populo dabatur imperium. Cum potestate[3] est dicebatur de eo, qui a populo alicui negotio praeficiebatur[4].

P. 50 Cum populo agere hoc est[5] populum ad concilium aut comitia vocare.

P. 48 Curatores dicuntur, qui pupillis loco tutorum dantur; sive illi qui rei frumentariae agrisve[6] dividendis praepositi sunt.

P. 49 Curia locus est, ubi publicas 'curas' gerebant. Calabra[7] curia dicebatur, ubi tantum ratio sacrorum gerebatur. Curiae etiam nominantur, in quibus uniuscuiusque partis populi Romani quid geritur, quales sunt hae, in quas Romulus populum distribuit, numero triginta, quibus postea additae sunt quinque, ita ut in sua quisque curia sacra publica faceret feriasque observaret, iisque[8] curiis singulis nomina Curiarum virginum inposita esse dicuntur, quas virgines quondam Romani de Sabinis rapuerunt.

P. 49 Curiales, eiusdem curiae, ut tribules et municipes[9].

P. 64 Curiales flamines curiarum sacerdotes.

P. 62 Curionia sacra, quae in curiis fiebant.

P. 49 Curionium aes dicebatur, quod dabatur curioni[10] ob sacerdotium curionatus.

P. 49 Curis est Sabine 'hasta', unde Romulus 'Quirinus', quia eam ferebat, est dictus; et Romani a Quirino 'Quirites' dicuntur. Quidam eum dictum putant a 'Curibus', quae fuit urbs opulentissima Sabinorum[11].

P. 49 Currules[12] magistratus appellati sunt, quia 'curru' vehebantur.

P. 51 Custodelam dicebant antiqui, quam nunc dicimus 'custodiam'.

---

1) buplico *M.* — 2) nominatum *T.* — 3) *sic T;* cum potesta *M,* compotesta *G.* — 4) praeferebatur *libri.* — 5) est hoc est *libri.* — 6) vel *G.* — 7) culabra *libri.* — 8) hisque *libri.* — 9) municeps *M.* — 10) curoni *G.* — 11) *Cf.* Caelibari hasta *supra p. 4.* — 12) *sic libri.*

Decima quaeque veteres dis suis offerebant. P. 71

Decimanus appellatur limes, qui fit ab ortu solis ad occasum; P. 71 alter ex transverso currens appellatur cardo[1].

Deminutus capite appellatur[2], qui civitate mutatus est; et P. 70 ex alia familia in aliam adoptatus[3]; et qui liber alteri mancipio datus est; et qui in hostium potestatem venit; et cui aqua ignique interdictum est.

Depeculatus a 'pecore'[4] dicitur; qui enim populum fraudat, pe- P. 75 culatus poena tenetur.

Depontani senes appellabantur, qui sexagenarii 'de ponte' de- P. 75 iciebantur.

Derogare proprie est, cum quid ex lege[5] vetere, quo minus fiat P. 69 sancitur lege nova; derogare ergo 'detrahere' est.

Diffarreatio genus erat sacrificii, quo inter virum et mu- P. 74 lierem fiebat dissolutio; dicta 'diffarreatio', quia fiebat 'farreo' libo adhibito.

Dirutum aere militem dicebant antiqui, cui stipendium ignomi- P. 69 niae causa non erat datum[6], quod aes 'diruebatur' in fiscum, non in militis sacculum.

Disertiones[7] divisiones patrimoniorum inter consortes. P. 72

Dispensatores dicti, qui[8] aes 'pensantes' 'expendebant', non P. 72 'adnumerabant'.

Doli vocabulum nunc tantum in malis utimur, apud antiquos P. 69 autem etiam in bonis rebus utebatur; unde adhuc dicimus 'sine dolo malo', nimirum quia solebat dici et 'bonus'.

Duicensus dicebatur 'cum altero', id est cum filio, 'census'. P. 66

Duplionem antiqui dicebant, quod nos 'duplum'[9]. P. 66

Eiuratio significat id, quod desideretur, non posse praestari. P. 77 Plautus: "Eiuravit militiam".

Em, 'tum'. Em[10] pro 'eum', ab 'eo', quod est 'is'. P. 76. 77

Emancipati duobus modis intelleguntur: aut ii[11], qui ex patris P. 77 iure exierunt, aut ii[11], qui aliorum fiunt dominii; quorum utrumque fit mancipatione.

Emere, quod nunc est 'mercari', antiqui accipiebant pro 'sumere' P. 76 (*cf.* Abemito).

1) *Cf. Isid. 15,14,4.* — 2) appellabatur *T.* — 3) est *ins. M.* — 4) pecure *GM.* — 5) est *ins. G.* — 6) dictum *G.* — 7) desertiones *libri.* — 8) quia *M.* — 9) *v. tom. I p. 39, tab. XII, 3.* — 10) en *G.* — 11) hi *libri.*

P. 77 Endoplorato, 'inplorato', quod est cum 'questione[1] inclamare'. Inplorare namque est 'cum fletu rogare', quod est proprie vapulantis.

P. 77 Endo procinctu, 'in procinctu': significat autem, cum ex castris in proelium exitum est, procinctos, quasi[2] 'praecinctos' atque expeditos; nam apud antiquos togis incincti pugnitasse[3] dicuntur.

P. 81 Equestre aes, quod equiti dabatur.

P. 82 Erctum citumque[4] fit inter consortes, ut in libris legum Romanorum[5] legitur. Erctum a 'coercendo' dictum, unde et 'erciscendae' et 'ercisci'. Citum autem est vocatum a 'ciendo'.

P. 77[6] Escit 'erit'.

P. 77 Everriator vocatur, qui iure accepta hereditate iusta facere defuncto debet: qui si non fecerit seu quid in ea re turbaverit, suo capite luat. Id nomen ductum[7] a 'verrendo'; nam 'exverrae'[8] sunt purgatio quaedam domus, ex qua mortuus ad sepulturam ferendus est, quae fit per everriatorem certo genere scoparum adhibito ab 'extra verrendo' dictarum.

P. 82 Exrogare est ex lege vetere aliquid eximere per novam legem.

P. 78 Extrarius est, qui extra focum sacramentum iusque[9] sit.

P. 86 Familia antea in liberis hominibus dicebatur, quorum dux et princeps generis vocabatur pater et mater familiae; unde familia nobilium Pompiliorum, Valeriorum, Corneliorum. Et familiares ex eadem familia. Postea hoc nomine etiam 'famuli' appellari coeperunt *cett.*

P. 87 Famuli origo ab Oscis dependet[10], apud quos servus 'famel' nominabatur[11], unde et 'familia' vocata. —

P. 87 Famuletium[12] dicebatur, quod nunc 'servitium'.

P. 88 Farreum, genus libi ex farre factum[13].

P. 93 Fastis diebus iucunda[14] 'fari' licebat, 'nefastis' quaedam non licebat 'fari'[15].

---

1) conquestione *G.* — 2) qua *M.* — 3) punitasse *T.* — 4) que *del Scaliger.* — 5) aromanorum *M.* — 6) *v. tom. I p. 23, tab. V, 4. 5. 7 Schoell 98.* — 7) dictum *T.* — 8) exvernae *libri.* — 9) usque *M.* — 10) dependit *libri.* — 11) *Lex Osca tab. Bant.* (*tom. I p. 52*) v. *22.* — 12) [*scr.* famulicium. Th. M.] — 13) *Plin. h. n. 18,3,10:* in sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, novaeque nuptae farreum praeferebant. *Cf. Gai. 1,112.* — 14) iocunda *libri*, iuridica *Aug.*, ius *Scal.* [*malim* iure dicunda. Th. M.] — 15) *Cf. Varro, l. l. 6,29.30.*

Fastorum libri appellantur, in quibus totius anni fit descriptio [1]. *P. 87*
Fasti enim dies 'festi' sunt.

Fenus et feneratores et lex de credita pecunia fenebris a *P. 86*
'fetu' dicta, quod crediti nummi alios pariant, ut apud Graecos eadem res τόκος dicitur. 'Fenum' quoque pratorum ab hac causa est appellatum, quando id ipsum manens quotannis novum parit, unde etiam et 'festuca' vocata est.

Feretrius Iuppiter dictus a 'ferendo', quod pacem ferre putare- *P. 92*
tur; ex cuius templo sumebant sceptrum, per quod iurarent, et lapidem silicem, quo foedus ferirent. (*Cf.* Lapidem.)

Ferias antiqui 'fesias' [2] vocabant; et aliae erant sine die festo, ut *P. 86*
nundinae, aliae cum festo, ut Saturnalia *cett.*

Fetiales a 'ferendo' [3] dicti: apud hos enim belli pacisque faciendae *P. 91*
ius est [4].

Flaminius camillus puer dicebatur ingenuus patrimes et *P. 93*
matrimes, qui flamini Diali ad sacrificia praeministrabat: antiqui enim ministros 'camillos' dicebant. Alii dicunt omnes pueros ab antiquis 'camillos' appellatos *cett.*

Flammeo amicitur nubens ominis [5] boni [6] causa, quod eo ad- *P. 89*
sidue utebatur 'flaminica', id est flaminis uxor, cui non licebat facere divortium.

Flammeo vestimento 'flaminica' utebatur, id est Dialis uxor et *P. 92*
Iovis sacerdos, cui telum fulminis [7] eodem erat colore.

Foedus appellatum ab eo quod in paciscendo foedere [8] hostia ne- *P. 84*
caretur. Virgilius: "et caesa iungebant foedera porca"; vel quia in 'foedere' interponatur 'fides'.

Forctes, 'frugi et bonus', sive 'validus'. (*Cf.* Sanates.) *P. 84*

Forum sex modis intellegitur: primo negotiationis locus —; *P. 84*
alio, in quo iudicia fieri, cum populo agi, contiones haberi solent;

---

1) [*immo* discriptio. Th. M.] *Macr. sat. 1,15,9:* Priscis — temporibus, antequam fasti a Cn. Flavio scriba invitis patribus in omnium notitiam proderentur, pontifici minori haec provincia delegabatur, ut novae lunae primum observaret adspectum visamque regi sacrificulo nuntiaret, itaque, sacrificio — celebrato, idem pontifex 'calata', id est 'vocata', in Capitolium plebe, — quot numero dies a kalendis ad nonas superessent, pronuntiabat. — Verbum autem καλῶ graecum est, id est 'voco', et hunc diem, qui ex his diebus, qui 'calarentur', primus esset, placuit 'kalendas' vocari. — 2) festas *libri, emend. Mue.* — 3) *sic libri.* — 4) *Nonius v.* Fetialis. *Varro, l. l. 5,86.* — 5) hominis *MT.* — 6) *om. T.* — 7) flaminis *G.* — 8) foede *GM,* fide *T.*

tertio, cum is [1], qui provinciae praeest, 'forum agere' dicitur, cum civitates vocat et de controversiis eorum cognoscit; quarto, cum id 'forum' antiqui appellabant, quod nunc vestibulum sepulcri dicari solet *cett.*

P. 91 F r a u s u s erit, 'fraudem commiserit'.

P. 92 F u l g u r i t u m, id quod est 'fulmine ictum', qui locus statim fieri putabatur religiosus, quod eum deus sibi dicasse videretur.

P. 89 F u n d u s dicitur ager quod planus sit ad similitudinem fundi vasorum. 'Fundus' quoque dicitur populus esse rei, quam [2] alienat, hoc est 'auctor'.

P. 89 F u t a r e 'arguere' est, unde et 'confutare'. Sed Cato hoc pro 'saepius fuisse' ponit.

P. 94 G e n s A e l i a appellatur, quae ex multis familiis conficitur.

P. 94 G e n t i l i s dicitur et ex eodem 'genere' ortus, et is, qui simili nomine appellatur, ut ait Cincius: "Gentiles mihi sunt, qui meo nomine appellantur".

P. 98 G r a v e a e s dictum a pondere, quia deni asses, singuli pondo libras, efficiebant denarium, ab hoc ipso numero dictum. Sed bello Punico populus Romanus, pressus aere alieno, ex singulis assibus librariis senos fecit, qui tantundem ut illi valerent. Item nummi quadrigati et bigati a figura caelaturae dicti. (*Cf.* S e x t a n t a r i.)

P. 101 **H** a s t a e subiciebant [3] ea, quae publice venundabant, quia signum praecipuum [4] est hasta. Nam et Carthaginienses, quum bellum vellent, Romam hastam miserunt, et Romani fortes viros saepe hasta donarunt.

P. 99 H e r e d i u m 'praedium parvulum' [5].

P. 99 H e r e s apud antiquos pro 'domino' ponebatur.

P. 102 H o r c t u m et f o r c t u m pro 'bono' dicebant [6].

P. 102 H o r d i a r i u m a e s, quod pro hordeo equiti Romano dabatur.

P. 102 H o r t u s [7] apud antiquos omnis villa dicebatur, quod ibi, qui arma capere possint, 'orirentur'.

P. 102 H o s t i a dicta est ab eo, quod est 'hostire' ferire.

---

1) his *libri.* — 2) quem *libri.* [*Vide num agatur non de re, sed de reo.* Th. M.] — 3) *sic libri.* — 4) belli *ins. Mue.* [*Malim* dominii a populo quaesiti. Th. M.] — 5) *Plin. h. n. 19,4,50:* in XII tabulis — nusquam nominatur villa, semper in significatione ea hortus, in horti vero heredium. *Cf. Varro, r. r. 1,10.* — 6) *v. tom. I p. 19 tab. I, 5.* — 7) hostus *G M.*

Hostis apud antiquos 'peregrinus' dicebatur, et qui nunc hostis, 'perduellio'. (×Perduellio, qui 'per'tinaciter retinet 'bellum'. v. Duellum.) P. 102 ×P. 66

Igitur nunc quidem pro conpletionis significatione valet, quae est 'ergo'; sed apud antiquos ponebatur pro 'inde' et 'postea' et 'tum'[1]. P. 105

Ignis Vestae si quando interstinctus esset, virgines verberibus afficiebantur[2] a pontifice[3] *cett.* P. 106

Inlicium[4] dicitur, cum populus ad contionem 'elicitur', id est evocatur[5] *cett.* — Inlicium vocare antiqui dicebant ad contionem vocare. P. 114 P. 113

Inpensam stipem, aes sacrum, quod 'nondum erat pensum'. P. 108

Inplorare, 'inclamare', ad auxilium 'invocare'. (*Cf.* Endoplorato). P. 109

Inprolus vel inprolis, qui nondum esset adscriptus in civitate. P. 108

Incomitiare significat tale convicium facere, pro quo necesse sit 'in comitium', hoc est 'in conventum', venire. Plautus "quaeso ne me incomities". P. 107

Inferiae sacrificia, quae dis Manibus 'inferebant'. P. 112

Infitiari, creditum fraudare. P. 112

In procinctu factum testamentum dicitur, quod miles pugnaturus nuncupat praesentibus commilitonibus. P. 109

Insons, extra culpam, a quo dici morbus quoque existimatur 'sonticus', qui perpetuo noceat. P. 11

Insulae dictae proprie, quae non iunguntur[6] communibus parietibus cum vicinis circumituque[7] publico aut privato cinguntur, a similitudine videlicet earum terrarum quae in fluminibus ac mari eminent suntque 'in salo'. P. 111

Internecivum[8] testamentum est, propter quod dominus eius 'necatus est'[9]. P. 114

Iurare flamini[10] Diali fas non erat. P. 104

Iurgatio, 'iuris actio'. P. 103

Iustum vadem, idoneum sponsorem.

Lacit 'decipiendo inducit'. Lax etenim fraus est. P. 116

Lance et licio dicebatur apud antiquos, quia, qui furtum ibat P. 117

---

1) *v. tom. I p. 17 tab. I, 1.* — 2) affaciebantur *G.* — 3) *Exemplum refert Liv. 28,11,6.7.* — 4) illicibum *libri.* — 5) *sic GM,* vocatur *T.* — 6) quae coniunguntur *T.* — 7) circum ita qui *G,* circuimtu qui *M,* circumitu *T.* — 8) internae cibum *M T,* internecidum *G.* — 9) *Cf. Isid. 5, 26,18.* — 10) famini *M,* flammini *T.*

quaerere in domo aliena, licio cinctus intrabat, lancemque ante oculos tenebat propter matrum familiae aut virginum praesentiam[1].

P. 115 Lapidem silicem tenebant iuraturi per Iovem, haec verba dicentes: "Si sciens fallo, tum me Dispiter salva urbe arceque bonis eiciat, ut ego hunc lapidem"[2].

P. 116 Liberalia 'Liberi' festa, quae apud Graecos dicuntur Διονύσια[3]. Naevius: "Liberalingua loquemur, ludis Liberalibus".

P. 116 Licitati in mercando sive pugnando 'contendentes'.

P. 116 Limis[4] obliquus, id est transversus, unde et 'limina'. — Limites in agris nunc termini, nunc viae transversae. — Limitatus ager est in centurias dimensus.

P. 116 Litis[5] cecidisse dicitur, qui eius rei, de qua agebat, causam amisit.

P. 116 Lituus appellatus, quod 'litis'[6] sit testis; est enim genus bucinae incurvae, quo qui cecinerit, dicitur 'liticen'[7]. Ennius: "Inde loci lituus sonitus effudit acutos".

P. 119 Locupletes. 'locorum multorum' domini[8].

P. 126 Magisterare moderari; unde magistri non solum doctores artium, sed etiam pagorum[9], societatum, vicorum, collegiorum, equitum dicuntur, quia omnes hi 'magis ceteris' possunt: unde et magistratus, qui per imperia potentiores sunt, quam privati; quae vox duabus significationibus notatur. Nam aut personam ipsam demonstrat, ut quum dicimus: magistratus iussit, aut honorem,

P. 152 (Cf. F. 154) ut quum dicimus: "Titio magistratus datus est". — Magisteria dicuntur in omnibus rebus[10], qui 'magis ceteris' possunt, ut magisterium equitum.

F. 161 (P. 160) Maiorem consulem L. Caesar putat dici vel eum, penes quem fasces sint, vel eum, qui prior factus sit; praetorem autem maiorem urbanum, minores ceteros (*cf.* Maximus).

1) *Gai. 3,192:* nudus quaerat linteo cinctus lancem habens. *Inst. gl. Taur.* (*ZRG. 7,44*) *466:* nudus ingrediebatur discum fictile[*m*] in capite portans utrisque manibus detentus (detentum?). *Gen. 11,18,9:* furta, quae per lancem liciumque concepta essent; *16,10,8:* furtorumque quaestio cum lance et licio. *Cf. tom. I p. 32 tab. VIII, 15. Rud. RG. 2,352 n. 21.* — 2) *Cf. Polyb. 3,25. Gell. 1,21,4.* — 3) dionisia *libri.* — 4) *sic libri.* — 5) *scr.* lite. — 6) liti *M.* — 7) laticen *G.* — 8) *Plin. h. n. 18,3,11:* 'locupletes' dicebant 'loci', hoc est agri, 'plenos'. *Cic. de r. p. 2,9,16:* Romulus — multae dictione ovium et boum (quod tum erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur), non vi et suppliciis coercebat. — 9) paganorum *MT.* — 10) rebus *om. T.*

M a i o r e s f l a m i n e s appellabantur patricii generis, m i n o r e s plebeii. (*Cf.* M i n o r a.) *P. 151*

M a n c e p s dictus, quod 'manu capiatur'. — M a n c e p s dicitur, qui quid[1] a populo emit conducitve[2], quia manu sublata significat se auctorem[3] emptionis esse; qui "idem praes" dicitur, qui[4] tam debet 'praestare' populo, quod promisit, quam is, qui pro eo praes factus est. (*Cf.* P r a e s.) *P. 128. 151*

[*M a n c i p a t i o n e a d o p t a t u r,*] ut patri sui[5] heres e[*sse desinat: sed eius qui adop*]tet tam heres est quam [*si ex eo natus esset. A d r o g a t i o n e, qui*] in potestate alie[*na non est, adrogatoris fit filius*] et suus heres, ut p[*atet*] *cett.* *F. 153*

M a n l i a e gentis patriciae decreto nemo ex ea Marcus appellatur, quod M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, cum regnum adfectasset, damnatus necatusque est. *P. 151*

[*M a n u m i t t i d i c i t u r*] ser(vus) sacrorum [*causa, cum dominus eius tenens m*]odo caput [*modo membrum aliud eiusdem servi ita*] dicit[6]: "Hunc [*hominem liberum esse volo, ac*] pro eo auri X [*puri, probi, profani, mei solvam, si*] usquam digre[*ssus erit a sacris, factus iuris*] sui". Tum[7] ⟪h⟫is ser[*vum circumagit et e manu homi*]nem liberum mit[*tit*]. (*Cf.* P u r i.) *F. 158 (P. 159)*

M a t e r f a m i l i a e non ante dicebatur, quam vir eius paterfamiliae dictus esset; nec possunt hoc nomine plures in una familia praeter unam appellari. Sed nec vidua hoc nomine, nec quae sine filiis est, appellari potest. *P. 125*

M a t r i m e s ac p a t r i m e s dicuntur, quibus matres et patres adhuc vivunt. *P. 126*

[M a t r o n a e a magistra]tib(us) non summove[bantur, ne pulsari contre]ctarive viderentur, neve gra[vidae concuterentur[8]. *Ob*] quam [*etiam ca*]usam ait Verrius, [*neque earum viros*] sedentes cum uxoribus de essedo descen[*dere*[9] *coac*]tos[10] a magistratibus, quod communi vehiculo vehitur vir et uxor[11]. *F. 154 (P. 155)*

M a x i m a m multam dixerunt trium milium et viginti assium, *P. 144*

---

1) quicquid *libri.* — 2) conductiue *libri.* — 3) uictorem G^1. — 4) *scr.* quia. — 5) patris sui *Urs.;* patri suus *Oldenberg.* — 6) *sic hodie certe, non* edicite, *cod.* — 7) dum *cod., corr. Ursinus.* — 8) *rectis intra uncos quadratos expressa servavit Paulus.* — 9) essequo escendere *cod. secundum Ursinum (hodie haec non dispiciuntur).* — 10) sed nec viri earum sedentes cum uxoribus in vehiculo descendere cogebantur *Paulus.* — 11) [quod . . . uxor *delendum.* TH. M.]

quia non licebat quondam pluribus triginta bobus[1] et duabus ovibus quemquam multari, aestimabaturque bos centussibus[2], ovis decussibus[3].

F. 161 M a x i m u m p r a e t o r e m dici putant ali eum, qui maximi imperi sit, ali, qui[4] aetatis maximae; pro collegio quidem augurum decretum est quod in Salutis augurio praetores maiores et minores appellantur non ad aetatem sed ad vim imperii pertinere.

P. 126 M a x i m u s c u r i o, cuius auctoritate curiae omnesque curiones reguntur.

P. 126 M a x i m u s p o n t i f e x dicitur, quod maximus rerum, quae ad sacra et religiones pertinent, iudex sit vindexque contumaciae privatorum magistratuumque.

P. 123 M e d d i x[5] apud Oscos nomen magistratus est. Ennius: "Summus ibi captus meddix, occiditur alter".

P. 124 M e r c e d o n i o s dixerunt a 'mercedem solvendo'[6].

F. 157 [*M i n o r a itemque ma*]iora auspicia quae d[*icantur, docet Messalla; nam*] maiora consulum, pr[*aetorum, censorum dici ait, re*]liquorum minora, cum illi [*maiores, hi autem mino*]res magistratus dic[*i consueverint*].

P. 123 M i s c e l l i o n e s appellantur, qui non certae sunt sententiae, sed variorum 'mixtorumque' iudiciorum sunt[7].

F. 161 M o r t i s c a u s a stipulatio existimatur fieri, ut ait Antistius Labeo, quae ita fit, ut morte promissoris confirmetur, aut, ut quidam dixerunt, cuius stipulationis mors fuit causa.

157 F 156) M o s est [institutum pa]trium[8], id est memoria veterum pertinens maxime ad religiones c[aerim]oniasque[8] antiquorum.

F. 142 (P. 143) M u l t a m Osce dici putant 'poenam' quidam; M. Varro ait poenam esse, sed pecuniariam, de qua subtiliter in l. I quaestionum Epist. refert.

F. 154 (P. 156) M u n d u s, ut ait Capito Ateius in l. VI pontificali, ter in anno patere solet, — quos dies etiam religiosos iudicaverunt ea de causa quod quo tempore ea, quae occultae et abditae[9] religionis deorum Manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur et patefierent, nihil eo tempore in re p(ublica) geri voluerunt; itaque per eos dies non cum hoste manus conserebant, non exercitus scribebatur, non

1) bobus *G*, bubus *MT*. — 2) centibus *M*. — 3) decusibus *M*. — 4) quia *cod., corr. Aug.* — 5) *Cf. tom. I p. 51 n. 4.* — 6) mercedem (mercede *MT*) solvendo *libri*. — 7) sunt *om. G*. — 8) *inclusa uncis quadratis habet Paulus.* — 9) abdita ea *cod. secundum Urs. (hodie haec evanuerunt).*

comitia habeba[ntur, non [1]] aliud quicquam in re p(ublica), nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur [2].

Munem significare certum est 'officiosum', unde e contrario inmu- *P. 143*
nis dicitur, qui nullo fungitur officio.

Muneralis lex vocata est, qua《m》 Cincius cavit, ne cui liceret 'mu- *P. 143*
nus' accipere. Plautus: "neque muneralem legem neque lenoniam, rogata fuerit nec ne, flocci [3] aestimo".

Municeps est, ut ait Aelius Gallus, qui in municipio liber [4] natus *L. 142*
est; item qui ex alio genere hominum munus functus est; item qui in muncipio [5] ex servitute se liberavit a municipe [6]. — At Servius [7] aiebat initio fuisse, qui ea condicione cives Romani [8] fuissent, ut semper rem publicam separatim [9] a populo Romano haberent [10], Cumanos Acerranos Atellanos [11]. — Municeps qui in municipio liber natus est, item *P. 131*
qui ex alio genere hominum munere functus est, item qui in municipio a servitute se liberavit a municipe. Item municipes erant qui ex aliis civitatibus Romam venissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem, ut fuerunt Cumani Acerrani Atellani, qui et cives Romani erant et in legione merebant, sed dignitates non capiebant.

Municipalia sacra vocantur, quae ab initio habuerunt ante civi- *F. 157*
tatem Romanam acceptam, quae observare eos voluerunt pontifices et eo more facere, quo adsuessent [12] antiquitus [13].

Municipium id genus hominum dicitur, qui cum Romam venis- *P. 127*
sent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum Romanis civibus praeterquam de suffragio ferendo aut magistratu [14] capiendo; sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani [15], Lanuvini, Tusculani, qui post aliquot annos cives Romani effecti sunt. Alio modo, cum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam [16] venit, ut Aricini [17], Caerites, Anagnini [18]. Tertio, cum id genus ho-

---

1) *haec ex Paulo.* — 2) *Varro apud Macr. sat. 1,16,18:* mundus cum patet, deorum tristium atque inferum quasi ianua patet. Propterea — proelium committi, — uxorem liberum quaerendorum causa ducere, religiosum est. — 3) floci *G*, floccio *M.* — 4) municipaliber *Q.* — 5) municio *R.* — 6) *inserunt hoc loco verba* item municipes — muneris partem, *ex Paulo scilicet, S et edd.* — 7) servilius *SQ*, ser. filius *R.* — 8) Ro. *om. QR.* — 9) separatum *Q.* — 10) habebant *R.* — 11) *inserunt hoc loco* qui aeque cives — non capiebant, *ex Paulo scilicet, Q et edd.* — 12) adfuissent *cod., corr. Augustinus.* — 13) *P. 156 hunc locum ita habet:* municipalia sacra vocabantur, quae ante urbem conditam (!) colebantur. — 14) magistratus *MT.* — 15) acerani *M.* — 16) civitate Romana *T.* — 17) aricina *M*, atacini *T.* — 18 agnagnini *T.*

minum definitur, qui ad civitatem Romanam ita venerunt, ut municipia essent sua cuiusque civitatis et coloniae[1], ut Tiburtes, Praenestini, Pisani[2], Urvinates[3], Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini[4], Sutrini, Locrenses[5].

P. 140 Munus significat ⟪officium⟫, cum dicitur quis munere fungi; item
F. 157 donum, quod officii causa datur. Mu[*nus — dicitur administratio*] rei publicae[6] [*magistratus alicuius aut cu*]rae imperi[*ve, quae multitudinis univer*]sae consensu [*atque legitimis in unum convenientis*] populi comit[*iis alicui mandatur per suffragia,*] ut capere eam [*eum oporteat et statim*] certove ex [*tempore . . certum usque*] ad tempus admi[*nistrare.*]

F. 158 Murrata potione usos antiquos indicio est, quod etiamnunc aediles per supplicationes dis addunt ad pulvinaria, et quod XII tabulis cavetur, ne mortuo indatur, ut ait Varro in antiquitatum L. 1[7].

F. 166 Nancitor[8] in XII 'nactus erit', prenderit[9]. Item in foedere Latino: "Pecuniam quis nancitor, habeto", et: "si quid pignoris nasciscitur[10], sibi habeto".

F. 162 Nec coniunctionem — positam esse ab antiquis pro non, ut et in XII[11] est: "Ast ei custos nec escit". Item: "Si adorat furto, quod nec manifestum erit" *cett.*

F. 165 Nectere 'ligare' significat, et est apud plurumos auctores frequens; quin etiam in commentario sacrorum usurpatur hoc modo: "Pontifex minor ex stramentis[12] napuras[13] nectito", id est funiculos facito, quibus sues adnectantur.

F. 165 [*Nefas*]ti dies non[14] [*fasti et notati littera N ii sunt, quibus ei,*] aput quem l[*ege agitur, fari non licet tria verba 'do dico*] addico'. Nep[15] [*nota distincti eorum hila*]riores sunt, q[*uoniam a malo omine*]

---

1) colonicae *G.* — 2) pissani *M.* — 3) urbinates *GM*, urbanites *T.* — 4) nepessimi *M.* — 5) [*sic scribendum, non* Lucenses. Th. M.] lucrenses *GM*, lutrenses *T.* — 6) reip publi . . . . . . *cod.* — 7) *P. 159 hunc locum ita habet:* Murrata potione usi sunt antiqui; sed postea adsuerunt (adfuerunt *T*) murram (*sic libri*, *om. Mue.*) diis (dis *G*) suis libare, ideoque XII tabulis est cautum, ne mortuo inderetur. *Cf. tom. I p. 37 tab. X, 6*[b]. — 8) *Sic cod.; Mue.:* nanxitor *s.* nanxsitor; *fut. II pass. a verbo* nancio. *Cf. Sch. XII tab. p. 88; tom. I p. 39,1.* — 9) praenoerit *cod.* — 10) *sic cod.* — 11) *Cf. tom. I p. 24 tab. V, 7*[b]*; p. 33 tab. VIII, 16.* — 12) extramentis *cod.* — 13) naturas *cod.* — 14) non *cod., teste Huelseno,* nom *vel* non *secundum Keilium,* not *secundum priores.* [*Ad lectionem iam stabilitam supplementa proposita* 𝕮 *1,367 mutavi.* Th. M.] — 15) *Cf. tom. I p. 41.*

liberati sunt; [*his duces ex urbe exe*]unt et in provin[*ciam proficiscuntur, sacra quoque*] instituta fiunt, [*et vota nuncupata solvi*] et aedes sacrari so[*lent*].

N e g o t i u m, quod n[on sit otium] [1]. *F. 177 (P. 176)*

N e r v u m appellamus etiam ferreum vinculum, quo pedes inpediuntur, quamquam Plautus eo etiam cervices vinciri ait. — *F. 165*

N e x u m est, ut ait Gallus Aelius, quodcunque per aes et libram geritur, id quod [2] 'necti' dicitur; quo in genere sunt haec: testamenti factio, nexi datio, nexi liberatio [3]. *F. 165*

N e x u m a e s apud antiquos dicebatur pecunia, quae per nexum obligatur. *F. 165*

N i q u i s s c i v i t ⟪e⟫ centuria est, quae dicitur a Ser. Tullio rege constituta, in qua liceret ei⟪us⟫ suffragium ferre, qui non tulisset in sua, ne quis civis suffragii iure privaretur. — Sed in ea centuria neque censetur quisquam [4], neque centurio praeficitur, neque centurialis potest esse, quia nemo certus est eius centuriae. *F. 177*

N o v a e curiae proximae compitum Fabricium aedificatae sunt, quod parum amplae erant veteres a Romulo factae, ubi [5] is populum et sacra in partis triginta distribuerat, ut in is ea sacra curarent; quae cum ex veteribus in novas evocarentur, septem [6] curiarum per religiones evocari non potuerunt; itaque Foriensis, Raptae, Veliensis [7], Velitiae res divinae fiunt in veteribus curis. *F. 174*

[N o x i a,] ut Ser. Sulpicius Ru[*fus ait,* 'damnum' significat,] [8] apud poetas autem et oratores ponitur pro 'culpa'. At [9] noxa 'peccatum' aut 'pro peccato poenam', ut Accius in Melanippo: "Tete esse huic noxae obnoxium". Item, cum lex iubet noxae dedere, 'pro peccato dedi' iubet. *F. 174*

"N u m e r a s e n a t u m" [10] ait quivis senator consuli, cum inpedimento vult esse, quominus faciat SC., postulatque, ut aut res, quae referuntur [11], dividantur, aut singuli consulantur, aut si tot non sint senatores, quo numero liceat perscribi [12] SC. *F. 170*

---

1) [ ] *haec ex Paulo.* — 2) *sic, non* idque *cod.* — 3) nexi dando nexi liberanto *cod.* — 4) quicquam *cod.* — 5) ube *cod.* — 6) *sic cod.;* quattuor *Aug.* — 7) vellensis *cod.* — 8) *Suppletum e P. 175:* noxia apud antiquos damnum significabat, sed a poetis ponitur pro culpa: noxa ponitur pro peccato aut pro peccati poena, cum lex iubet noxae dedere pro peccato. — 9) ad *cod.* — 10) [*requiruntur talia:* 'divide' aut 'consule' aut 'numera senatum'. TH. M.] — 11) aceferuntur *cod.* — 12) praescribi *cod.*

F. 173 [Nummum ex Graeco nomismate *ex*]istimant di[ctum[1], *idemque nobis quod* νοῦμμον *illis*] valere, quia [*pecuniae nomina a Siculis accepimus, quorum*] hoc proprium est.

F. 173 Nu⟨*n*⟩cupata pecunia est, ut ait Cincius in l. II de officio iurisconsulti, 'nomina⟨*ta*⟩, certa', 'nominibus propriis pronuntiata'. "Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit[2], ita ius esto"[3] id est[4] 'uti nominarit locutusve erit, ita ius esto'. Vota nuncupata dicuntur, quae consules praetores, cum in provinciam proficiscuntur, faciunt; ea in tabulas praesentibus multis referuntur. At[5] Santra l. II de verborum antiquitate satis multis 'nuncupata', conligit non 'decreto[6] nominata' significare, sed 'promissa et quasi testificata', 'circumscripta', 'recepta', quod etiam in votis nuncupandis esse convenientius.

F. 173 Nundinas[7] feriatum[8] diem esse voluerunt antiqui, ut rustici convenirent mercandi vendendique causa, eumque nefastum, ne, ⟨*si*⟩[9] liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores[10].

F. 170 Nuptias dictas esse — Aelius et Cincius, quia flammeo caput nubentis 'obvolvatur', quod antiqui 'obnubere' vocarint; ob quam causam legem quoque Praenestinam[11] iubere caput eius 'obnubere', qui parentem necavisset, quod est 'obvolvere'.

F. 189 **O**biurare ['iureiurando obstringere'][12].

L. 190 Obnectere, 'obligare', maxime in nuptiis frequens est.

P. 187 Obrogare est legis prioris infirmandae causa legem aliam ferre.

---

1) *P. 172:* Nummus ex Graeco nomismate dicitur. — 2) nuncupasset *cod.; em. Urs.* — 3) *Cf. tom. I p. 25 tab. VI, 1.* — 4) ita *cod.; em. Urs.* — 5) ad *cod.* — 6) de recto *cod.* — 7) *Macr. Saturn. 1,16,32—35:* Harum originem — Romulo adsignant, — sicut Tuditanus adfirmat; sed Cassius Servium — fecisse nundinas dicit, ut in urbem ex agris convenirent urbanas rusticasque res ordinaturi. — Rutilius scribit Romanos instituisse nundinas, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die — ad mercatum legesque accipiendas Romam venirent, — unde etiam mos, ut leges trinundino die promulgarentur. — 8) feriarum *cod.* — 9) si *add. Mue.* — 10) *Macr. l. l. 28—30:* Trebatius — ait nundinis magistratum posse manumittere iudiciaque addicere; sed contra Iulius Caesar — negat nundinis contionem advocari posse; id est cum populo agi, ideoque nundinis — haberi comitia non posse; sed lege Hortensia effectum est, ut fastae essent, uti rustici, qui nundinandi causa in urbem veniebant, lites componerent; nefasto enim die praetori fari non licebat. — 11) parenstam *cod., emend. Bergk.* — 12) [ ] *ex P. 188.*

Obtestatio est, cum deus testis in meliorem partem vocatur; **detestatio**, cum in deteriorem. P. 184

Occentassi《n》t antiqui dicebant, quod nunc 'convicium fecerit' dicimus, quod id clare et cum quodam canore fit, ut procul exaudiri possit; quod turpe habetur, quia non sine causa fieri putatur *cett.*[1] F. 181

Occisum a necato distingui quidam, quod alterum a 'caedendo' atque ictu fieri dicunt, alterum sine ictu. Itaque in Numae Pompili regis legibus[2] scriptum esse: "Si hominem fulmen (?)[3] occisit, ne supra genua tollito". F. 178

Occupaticius[4] ager dicitur qui desertus[5] a cultoribus[6] frequentari[7] propriis ab aliis occupatur. P. 180 (Cf. F. 181)

Opima spolia dicuntur —, quae dux p. R. duci hostium detraxit, quorum tanta raritas est, ut intra annos paulo . . trina contigerint nomini Romano: una quae Romulus de Acrone, altera quae consul Cossus Cornelius de Tolumnio[8], tertia quae M. Marcellus Iovi Feretrio de[9] Viridomaro fixerunt. M. Varro ait opima spolia esse etiam[10] si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium, [*sed prima esse, quae dux duci: neque enim, quae a duce capta*[11]] non sint, ad aedem Iovis[12] Feretri poni, testimonio esse libros pontificum, in quibus sit: "Pro primis spoliis bove《m》, pro secundis solitaurilibus, pro tertiis agno publice[13] fieri debere"; esse etiam Pompili regis[14] legem opimorum spoliorum talem: "Cuius[15] auspicio classe procincta opima spolia capiuntur, Iovi Feretrio darier oporteat, et[16] bovem caedito, qui cepit aeris CC[17]; secunda spolia, in Martis aram in campo solitaurilia utra voluerit, caedito[18]; tertia spolia, Ianui Quirino L. 186. 189

1) *Cf. tom. I p. 28 tab. VIII, 1 a.* — 2) *Cf. tom. I p. 8, 3 n. 4.* — 3) fulminibus *cod.;* fulmen Jovis *Mue.* — 4) *Grom. et Lachm. 138, 3:* Occupatorii autem dicuntur agri, quos quidam arcifinales vocant —; quibus agris victor populus occupando nomen dedit. Bellis enim gestis victores populi terras omnes, ex quibus victos eiecerunt, publicavere; — deinde ut quisque virtute colendi quid occupavit, arcendo vicinum arcifinalem dixit. *Quo ex loco recte collegit Rudorffius, röm. Feldm. 2,252, occupaticios agros ab occupatoriis differre.* — 5) desitus *emendarunt edd.* — 6) occultoribus *M.* — 7) frequentari *additum Paulo ex F.:* Occupaticius . . [. .] a cultoribus fre . . . [ ] ri coeptus. quod in . . — 8) columnio *Q.* — 9) Iovi Feretrio de *om. Q hiatu significato.* — 10) etiam esse *R.* — 11) *hiatum signant QR. Cf. Hertzberg, Philol. 1846, 331—339.* — 12) ius *Q.* — 13) sacra *ins. R.* — 14) compelli reges *traditur.* — 15) Cuius — dato. *Sic libri: locum ad emendationem Muelleri potissimum dant etiam tom. I p. 8, 4 n. 6 et n. 16—18.* — 16) darier oporteat et *hic del.* — 17) aeris CCC darier oporteat *ser.* — 18) qui cepit, aeris CC dato *ins.*

agnum marem caedito; C qui ceperit ex aere dato. Cuius auspicio capta, dis piaculum dato".

L. 198 O p t i m a [1] l e x .. in magistro populi faciendo, qui vulgo 'dictator' appellatur, quam plenissimum posset ius eius esse, significabatur [2] ut fuit Mani Valerii M. F. Volusi nepotis [3] qui primus magister populi [4] creatus est; postquam [5] vero provocatio ab eo magistratu ad populum data [6] est, quae ante non erat, desitum est adici "ut optima [1]
L. 189 lege", utpote imminuto iure priorum magistrorum. — "Ut qui o p t i m a l e g e fuerint" adici solet, cum quidam magistratus creantur ...

P. 199 (Cf. L. 198) O r a r e antiqui dixerunt pro 'agere'; unde et o r a t o r e s causarum actores, et o r a t o r e s, qui nunc 'legati', quod rei publicae mandata 'peragerent' [7].

F. 182 (Cf. L. 185) O r d i n a r i u m hominem Oppius ait dici solitum scurram et improbum, qui adsidue in litibus moraretur, ob eamque causam in 'ordine' staret adeuntium praetorem *cett.* —

L. 185 O r d o sacerdotum aestimatur deorum [*ordine, ut deus*] maximus quisque. Maximus videtur rex, dein Dialis [8], post hunc Martialis, quarto loco Quirinalis, quinto pontifex maximus; — pontifex maximus [9], quod iudex atque arbiter habetur rerum divinarum humanarumque.

L. 197 O s c u l a n a p u g n a in proverbio, quo significabatur victos vincere, —. Significatur [10] etiam o s c u l o savium [11], — quod inter cognatos propinquosque institutum ab antiquis est, maximeque feminas [12] ...

L. 202 O v i b u s duabus [13] multabantur apud antiquos in [14] minoribus delictis, ut in maioribus XXX bobus [15], nec hunc ultra numerum excedebat

---

1) Opima *R.* — 2) sign. esse *R.* — 3) Volusuinae gentis *traditur.* — 4) magister a populo *traditur.* — 5) propter quam *traditur; emend. Aug.* — 6) dicta *traditur.* — 7) *Festi locum descriptores perturbarunt. Cf.* Oratores *F. 182.* — 8) deinde alus *Q.* — 9) maximoque *Q.* — 10) significat et *R.* — 11) osculum suauium *R.* — 12) *Plin. hist. nat. 14,13:* Cato, ideo propinquos feminis osculum dare, ut scirent, an temetum (*i. e. vinum*) olerent. Non licebat id feminis Romae bibere. Invenimus — Egnati Meceni uxorem, quod vinum bibisset —, interfectam fusti a marito, eumque caedis a Romulo absolutum. *Val. Max. 6,3,9:* non accusatore tantum sed etiam reprehensore caruit id factum. *Dion. 2,25:* οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον, — εἴ τις οἶνον εὑρεθείη πιοῦσα γυνή. (*Cf. tom. I p. 6, 8.*) *Gell. 10,23,4. Don. Ter. Eun. 3,2,3.* — 13) *sic traditur;* duobus *Scalig.* — 14) in *om. QR.* — 15) maioribus ambobus (ambubus *R*) *traditur. Plin. h. n. 18,3,11:* Multatio quoque non nisi ovium boumque impendio dicebatur, non omittenda priscarum legum benivolentia. Cautum quippe est, ne bovem prius quam ovem nominaret, qui indiceret multam. *Cf. Cic. supra p. 12 n. 8 ad v.* locupletes *cit.*

multatio; sed[1] posteaquam aere signato uti civitas coepit[2] pecoraque multaticia incuria[3] corrumpebantur, unde etiam peculatus crimen usurpari coeptum est, facta aestimatio pecoralis multae, et boves centenis assibus, oves denis aestimatae[4]. Inde suprema multa, id est maxima, appellatur tria milia aeris; item vicessis[5] minoribus delictis. (*Cf.* Maxima.)

Pacionem antiqui dicebant, quam nunc 'pactionem' dicimus; unde F. 250
et 'pacisci'[6] adhuc et 'paco'[7] in usu remanet.

Paelices[8, 9] nun equidem appellantur alienis succumbentes non so- P. 222
lum feminae sed etiam mares. Antiqui proprie eam[10] paelicem[9] nominabant, quae uxorem habenti nubebat. Cui generi mulierum etiam poena constituta est a Numa Pompilio hac[11] lege: "Paelex[9] aram Junonis ne tangito; si tanget, Iunoni crinibus demissis agnum feminam caedito".

Paribus equis, id est 'duobus', Romani utebantur in proelio, ut P. 221
sudante altero transirent in siccum. Pararium aes appellabatur id, quod equitibus duplex pro binis equis dabatur.

Parens vulgo pater aut mater appellatur; sediuris prudentes avos P. 221
et proavos, avias et proavias parentum nomine appellari dicunt[12].

Parret, quod est in formulis, debuit et producta priore syllaba F. 233
pronuntiari et non gemino 'r'[13] scribi, ut fieret 'paret', quod est 'inveniatur' ut 'comparet', 'apparet'. Paret[14] significat 'apparebit'. P. 221

Parrici⟨*dii*⟩ quaestores appellabantur, qui solebant creari causa P. 221
rerum capitalium quaerendarum. Nam parricida non utique is, qui 'parentem occidisset', dicebatur, sed qualemcunque hominem indemnatum. Ita fuisse indicat lex Numae Pompilii regis[15] his composita verbis: "Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit, paricidas esto".

"Parum cavisse videri", pronuntiat magistratus, cum de con- F. 238
sili⟪s⟫ sententia capitis quem condempnaturus est.

---

1) sed *Mue.*, quae *QR.* — 2) coepit civitas *R.* *Plin. l. c.:* Servius rex ovium boumque effigie primus aes signavit. *Id. 33,3,43:* Servius rex primus signavit aes; antea rudi usos Romae Timaeus tradit. Signatum est nota pecudum, unde et pecunia appellata. — 3) mulctitia (*om.* incuria) *R*, multitia aut incuria *Q.* [*Fortasse* malitia aut incuria. Th. M.] — 4) exstimatae *R.* — 5) uicesis *Q*, uicies *R.* — 6) pacisce *cod.* — 7) paceo *cod.* — 8) *Cf. tom. I p. 8,2 n. 3.* — 9) pelices — pelicem — pelex *libri.* — 10) eam proprie *T.* — 11) ac *G.* — 12) dicuntur *G.* — 13) geminorum *cod.* — 14) parret *MT.* — 15) *Cf. tom. I p. 10,12 n. 1.*

Fig. 234 Pater patrimus dicebatur apud antiquos, qui cum iam ipse 'pater esset', 'habebat' etiam tum 'patrem'.

F. 246 [*Patres appe*]llantur, ex quibus senatus [*primum compositus; nam initio urbis*] conditae Romulus C [*viros elegit praestantissimos,*] quorum consilio atque [*prudentia res publica ad*]ministraretur: atque [*ii patres dicti sunt, quia*] agrorum partes ad[tribuerant tenuioribus[1]]

P. 247 perinde ac liberis. Patres senatores ideo appellati sunt, quia agrorum partes adtribuerant tenuioribus ac si liberis propriis.

F. 241 Patricios Cincius ait in libro de comitiis eos appellari solitos, qui nunc ingenui 'vocentur'.

P. 221 Patricius vicus Romae dictus eo, quod ibi patricii habitaverunt, iubente Servio[2] Tullio, ut, si quid molirentur adversus ipsum, ex locis superioribus obprimerentur.

F. 245 Patrimi et matrimi pueri[3] praetextati tres nubente⟨*m*⟩ deducunt, unus qui facem praefert ex spina alba, quia noctu nubebant, duo qui tenent nubentem.

F. 233 (= P 232) Patrocinia appellari coepta sunt, cum plebs distributa est inter patres, ut eorum opibus tuta esset.

F. 253 Patr[*onus a patre cur ab antiquis dictus*] sit, manifestum: quia [*ut liberi, sic etiam clientes*] numerari inter do[*mesticos quodammodo possunt*].

L. 213 (P. 212) Peculatus est nunc quidem qualecumque[4] publicum furtum, sed inductum est a 'pecore', ut 'pecunia' quoque ipsa. Iam[5] etiam noxii pecore multabantur, quia neque aeris adhuc neque argenti erat copia. Itaque suprema multa etiam nunc appellatur[6].

F. 237 Peculatus furtum publicum dici coeptus est a 'pecore', quia ab eo initium eius fraudis esse coepit, siquidem ante aes aut argentum signatum ob delicta poena gravissima erat duarum ovium et XXX bovum; ea⟨*m*⟩ lege⟨*m*⟩ sanxerunt T. Menenius[7] Lanatus et P. Sestius Capitolinus cos.; quae pecudes, postquam aere signato uti coepit p(opulus) R(omanus), Tarpeia lege cautum est, ut bos centus⟨*s*⟩ibus, ovis decus⟨*s*⟩ibus aestimaretur. (*Cf.* Ovibus.)

F. 249 Peculium servorum ⟨*a*⟩ 'pecore' item dictum est, ut est[8] 'pecunia' patrum familiae.

---

1) [ ] *ex Paulo.* — 2) seruitio *GM*, seruio *T.* — 3) puero *cod.* — 4) qualemcunque *Q.* — 5) nam *Ursinus.* — 6) qua XXX boves et II oves aestimabantur *similiave exciderunt; cf. P. 144* Maximam multam. — 7) menonius *cod.* — 8) ex *cod.* [*Em. ego.* Th. M.]

P e d a r i u m[1] senatorem[2] significat Lucilius quom ait[3]: "Agipes vocem mittere coepit"; qui ita appellatur, quia tacitus transeundo[4] ad eum, cuius sententiam probat, quid sentiat, indicat. *L. 210*

"P e d e m struit", in XII significat 'fugit', ut ait Ser. Sulpicius. (*Cf.* S t r u e r e.)[5] *L. 210*

P e n d e r e poenas 'solvere' significat, ab eo, quod aere gravi cum uterentur Romani, penso eo, non numerato, debitum solvebant: unde etiam p e n s i o n e s dictae. *P. 208*

P e r c u n c t a t u m patris familiae nomen ne quis servum mitteret, lege sanctum fuisse, ait Cato in ea qua《m》 legem Orciam dissuadet. *F. 242*

[*P l e b e i a s tabernas q*]uas vocant, nos[*tra aetate V tabern*]as esse et septem ferunt [*fuisse*[6]. *Plebeias appella*]mus a genere magistratus; eas enim faciendas curaverunt M. Iunius Brutus Q. Oppius aediles pl(ebei)[7]. *F. 230*

[*P l e b e i magistratus dicuntur*], qui plebei scito, [*postquam plebs tributim sine patribus*] suffragium tu[*lit, rogante tribuno plebei*] sunt constitu[*ti, et aut tribuni plebei aut plebeii aediles s*]unt, qui una cum [*tribunis plebei creati sunt dissi*]dente plebe a pa[*tribus*][8]. *F. 230*

P l e b e i i aediles dissidente plebe a patribus sunt creati. *P. 231*

P l e b e i u m magistratum neminem capere licet nisi qui ex plebe est. *P. 231 (Cf. F. 230)*

P l o r a r e[9] 'flere'[10] 'inclamare' nunc significat et cum praepositione 'inplorare', id est[11] 'invocare'; at[12] apud antiquos plane 'inclamare'; in regis Romuli et Tatii[13] legibus: "Si nurus sacra divis parentum estod" in Servi Tulli haec est: "Si parentem puer verberit, ast olle plorassit, paren, puer divis parentum sacer esto." id est 'clamarit', dix . . . *F. 230*

P o e n a s p e n d e r e in eo proprie dicitur, qui ob delictum pecuniam solvit, quia 'penso' aere utebantur. *P. 243; cf. F. 242*

---

1) *Cf. Gellius 3,18.* — 2) *post* senatorem *hiatum indicat R.* — 3) quom ait *om. R. hiatum indicans.* — 4) traheseundo *QR.* — 5) *Cf. tom. I p. 18,2.* — 6) *Liv. 26,27,2:* eodem tempore (*a. 544*) VII tabernae, quae postea V, et argentariae, quae nunc novae adpellantur, arsere. — 7) *Sic restituit Mo., Forschungen 1,193; aliter Mue.* — 8) [*Supplementa mutavi.* Th. M.] — 9) *Cf. tom. I p. 7,13 n. 6, ubi locum Mo. sic restituit:* in regis Romuli et Tatii legibus haec est: "si parentem puer verberit, 'ast olle plorassit' parens, puer divis parentum sacer estod, id est clamarit. adicitur: si nurus, sacra divis parentum estod" in Servi Tulli. — 10) inclamare *delet Mue.* — 11) [id est *del.* Th. M.] — 12) *sic cod.* — 13) latii *cod.*

F. 253 Pollucere[1] merces [*quas cuivis deo*[2]] liceat, sunt far, polenta, vinum, — pisces, quibus est squama, praeter scarum[3] *cett.*

F. 253 Popularia sacra sunt, ut ait Labeo, quae omnes cives faciunt, nec certis familiis adtributa[4] sunt: Fornacalia, Parilia, *cett.*

F. 233 Populi com[*itia dicuntur, cum patres*] cum plebe suffragium [*ferunt; populus enim*] ex patribus et plebe [*constat. E contrario*] cum plebes sine patri[*bus a suo magistratu rogatur,*] quod plebes scivit, pleb[*iscitum est: plebs enim cum*] appellatur, patrum commu[*nio*[5] *excluditur*][6].

F. 233 Portum in XII pro 'domo' positum omnes fere consentiunt: "Cui testimonium defuerit, «h»is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito". (*Cf.* Vagulatio.)[7]

F. 249 [*Posime*]rium esse ait Antistius [—] ficalis 'pomerium', id est l[*ocum pro muro, ut ait*] Cato. Olim quidem omn[*em urbem comprehendebat praeter Aven*]tinum, nunc etiam intra ae[*dificia comprehenditur, etest muro proximum*] quasi 'promoerium'[8]. Solet au[*tem iis solis dari*] ius[9] pomerii proferendi, [*qui populum Romanum agro*
P. 248 *de hostibus capto auxerunt. cett.*] Posimerium[10] pontificale pomoerium, ubi pontifices auspicabantur; dictum autem 'pomoerium' quasi 'promurium'[11] id est 'proximum muro'.

F. 233 Possessio[12] est, ut definit Gallus Aelius, usus quidam agri aut aedifici, non ipse fundus aut ager; non enim possessio est [*e*][13] rebus quae tangi possunt [*nec suum*][14], qui dicit se possidere, «h»is vere potest dicere. Itaque in legitimis actionibus nemo ex his qui[15] possessionem suam vocare audet, sed ad interdictum venit, ut praetor his verbis utatur: "Uti nunc possidetis eum fundum[16], q(uo) d(e) a(gitur), quod nec vi nec clam nec precario alter ab altero possidetis, ita possideatis; adversus ea vim fieri veto"[17].

---

1) *Cf. lex Numae 5 (tom. I p. 9).* — 2) *hiat codex; explevit hiatum Mue.* — 3) squatum *cod.* — 4) abtributa *cod.* — 5) como .... *cod.* — 6) *Sic restituit Mo., Forschungen 1,170 n. 7; aliter Mue.* — 7) *Cf. tom. I p. 20 tab. II, 3.* — 8) *sic cod.* — 9) rus *cod.* — 10) posimirium *GM.* — 11) promorium *M.* — 12) *De hoc et sequenti loco scripsit Huschke, üb. d. Stelle d. Varro v. d. Lic. p. 75—116.* — 13) *Deficiunt in hiatu cod. litterae duae pluresve.* — 14) [*Hiatum codicis explevi ego verbis* nec suum; neque *proposuit Cuiacius, quo retento mox pro* his uere *Huschkius scribi iussit* is suam rem. Th. M.] — 15) ex his qui] ex iure Quiritium *compendiis male solutis scribendum esse existimat Huschkius.* — 16) *In D. 43,17,1:* Uti eas aedes. — 17) quo minus ita possideatis vim fieri veto *D. l. c. et Gaius 4,160.*

Possessiones appellantur agri late patentes[1] publici privatique, F. 241
quia[2] non mancipatione sed usu tenebantur et ut quisque[3] occupaverat, colidebat[4].

Post liminium receptum Gallus Aelius in libro primo signi- F. 218
ficationum, quae ad ius pertinent, ait esse eum, qui liber, ex qua civitate in aliam civitatem abierat, in eandem civitatem redit eo iure, quod constitutum est de postliminis; item qui[5] servos a nobis in hostium potestatem pervenit, postea ad nos redit in eius potestatem, cuius antea fuit, iure postlimini; equi et muli et navis eadem ratio est post liminium receptionis quae[6] servi. Quae genera rerum ab hostibus ad nos post liminium redeunt, eadem genera rerum a nobis ad hostis redire possunt. Cum populis liberis et cum foederatis et cum regibus postliminium nobis est ita uti cum hostibus; quae nationes in dicione[7] nostra sunt, cum his[8] [*postliminium non est*]. Post liminium[9] receptus dicitur is[10], qui extra P. 219
limina, hoc est terminos provinciae, captus fuerat, rursus ad propria revertitur.

Potitus servitu[*te* .....] qui, ut ait Labeo, servitu[*tem servit.* —] F. 250

Praefecturae eae appellabantur in Italia, in quibus et ius dice- F. 233
batur et nundinae agebantur; et erat quaedam earum r(es) p(ublica), neque tamen magistratus suos habebant; in quas[11] legibus praefecti mittebantur quodannis, qui ius dicerent. Quarum[12] genera fuerunt duo; alterum, in quas solebant ire praefecti quattuor, ⟨*qui*[13]⟩ viginti sex virum numero[14] populi suffragio creati erant, in haec oppida: Capuam, Cumas, Casilinum, Volturnum, Liternum, Puteolos, Acerras, Suessulam, Atellam, Calatiam[15]; alterum; in quas ibant, quos praetor urbanus quodannis in quaecque loca miserat legibus, ut Fundos,

---

1) *Plin. hist. nat. 18,6,35:* Latifundia perdidere Italiam, iam vero et provincias. Sex domini semissem Africae possidebant, cum interfecit eos Nero princeps. *Cic. de off. 2,21,73*: Philippus —, cum legem agrariam ferret, — in agendo multa populariter, tum illud male: non esse in civitate duo milia hominum, qui rem haberent. — 2) *sic cod.* — 3) *sic,* quisquam *cod.* — 4) colebat *Niebuhr,* possidebat *Ursinus. Cf. Isid. non orig. 15,13,3.* — 5) itemque — 6) reciptum isquae *cod.* — 7) opinione *cod.* dicione arbitratu ospiciove nostro *Hase, postliminium p. 39.* — 8) *Post* cum his *hiatum non indicant codices.* — 9) postliminum *T.* — 10) [*pro* is *malim* si. Th. M.] — 11) in qua his *cod.* — 12) *sic, non* quorum, *cod.* — 13) [qui *om. cod., addidi ego.* Th. M.] — 14) num pro *cod.* — 15) calatium *cod.*

Formias, Caere, Venafrum [1], Allifas [2], Privernum, Anagniam, Frusinonem, Reate, Saturniam, Nursiam, Arpinum aliaque conplura.

P. 224 Praeiurationes facere dicuntur [3] hi, qui ante alios conceptis [4] verbis 'iurant'; post quos in eadem verba iurantes [5] tantummodo dicunt: "idem in me".

F. 249 Praerogativae centuriae《s》 dicuntur, ut docet Varro rerum humanarum l. VI, quo rus[*tici*] [6] Romani, qui ignorarent petitores, facilius eos animadvertere possent; Verrius probabilius iudicat esse, ut cum essent designati a praerogativis, in sermonem res veniret populi de dignis indignisve et fierent ceteri diligentiores ad suffragia de his ferenda.

P. 223 Praes est is [7], qui populo se obligat interrogaturque [8] a magistratu, si praes sit, ille respondet [9]: praes. (*Cf.* Manceps.)

F. 246 Praeteriti senatores quondam in opprobrio non erant, quod, ut reges sibi legebant sublegebantque, quos in consilio publico haberent, ita post exactos eos consules quoque et tribuni [10] militum consulari potestate coniunctissimos sibi quo⟨*s*⟩que [11] patriciorum et deinde plebeiorum legebant, donec Ovinia tribunicia intervenit, qua sanctum est, ut censores ex omni ordine optimum quemque curiati⟨*m*⟩ [12] in senatu⟨*m*⟩ legerent; quo factum est, ut qui praeteriti essent et loco moti, haberentur ignominiosi.

F. 241 Praetor ad portam nunc salutatur 《h》is, qui in provinciam [13] pro praetore aut pro consule exit; cuius rei morem ait fuisse Cincius in libro de consulum potestate talem: Albanos [14] rerum potitos usque ad Tullum regem; Alba deinde diruta usque ad P. Decium [15] Murem cos. populos Latinos ad caput Ferentinae [16], quod est sub monte Albano, consulere solitos et imperium communi consilio administrare. Itaque quo anno [17] Romanos imperatores [18] ad exercitum mittere oporteret, iussu nominis Latini conplures nostros in Capitolio a sole

---

1) uenaerum *cod.* — 2) allieas *cod.* — 3) dicunt *M.* — 4) conceptus *M.* — 5) iurantis *GM*, iurantes *T.* — 6) quaerus .... *cod.* [*Magis crediderim sic fere fuisse:* quae ante reliquas suffragium ferebant equitum Romanorum, ut rustici. Th. M.] — 7) his *G.* — 8) *sic libri*, interrogatusque *edd.* — 9) respondit *GM*, respondet *T.* — 10) tribunos *cod.; emend. Aug.* — 11) *emend. Urs.* — 12) *emend. Urs.* — 13) *sic, non* provincia, *cod.* — 14) albanus *cod.* — 15) at poectum *cod.; emend. Urs.* — 16) capudoetentinae *cod.; emend. Urs.* — 17) [*scr.* quando. Th. M.] — 18) imprs *cod.*

oriente auspicis operam dare solitos. Ubi aves addixissent, militem illum, qui a communi Latio missus esset, illum, quem aves addixerant, praetorem salutare solitum, qui eam provinciam optinerent praetoris nomine.

P r i s c a e Latinae coloniae appellatae sunt, ut distinguerent⟨*ur*⟩ a novis [1], quae postea a populo dabantur. *F. 241*

P r i s c i Latini proprie appellati [2] sunt hi, qui 'priusquam' conderetur Roma fuerunt [3]. *P. 226*

[*P r i v a t o sumptu*] se alebant mili[*tes Romani, antequam stipendia*] mererentur, quod in [*consuetudine mansit paene ad id*] tempus, quod fuit pau[*lo ante quam Roma urbs*] capta est a Gallis; [*postea enim nisi publico stipendio m*]ilites non fiebant. *F. 234* P r i v a t o sumptu se alebant milites Romani paene ad id tempus, quo Roma capta est a Gallis. *P. 235*

P r i v o s p r i v a s que antiqui dicebant pro 'singulis'; ob quam causam et 'privata' dicuntur, quae uniuscuiusque sint; hinc et 'privi'legium et 'priv'atus *cett.* *P. 226*

"P r o b r u m virginis Vestalis ut capite puniretur, vir, qui eam incestavisset, verberibus necaretur" [4], lex, fixa in atrio Libertatis, cum multis alis legibus incendio consumpta est, ut ait M. Cato in ea oratione, quae de auguribus inscribitur. *cett.* *F. 241*

"P r o" c e n s u classis iuniorum Ser. Tullius cum dixit in discriptione centuriarum, accipi debet 'in' censu, ut ait M. Varro in l. VI rerum humanarum, sicuti 'pro' aede Castoris, 'pro' tribunali, 'pro' testimonio. *F. 246*

P r o c i n c t a [5] clas[*sis dicebatur exercitus ad*] proelium instructus et pa[*ratus, quem Diali flamini vi*]dere non licet: ant[*iqui enim procinctum hominem*] dixerunt, ut nunc quoque [*dicitur, qui ad agendum expedi*]tus est. Procincta autem [*toga Romani olim*] ad pugnam ire solit[*i sunt; unde et testamen*]ta in procinctu fieri [*dicuntur, quia ante puguam fiunt*]. *F. 249* P r o c i n c t a m classem, id est paratam ad bellum militum multitudinem, Diali flamini videre non licuit. *P. 248*

P r o c i n c t a classis dicebatur, cum exercitus cinctus erat Gabino *P. 225*

---

1) nobis *cod.* — 2) dicti *T.* — 3) [*VII cf. p. 15 n. 13.*] — 4) *Liv. 22, 57,2:* duae Vestales eo anno (*u. c. 538*), Opimia et Floronia, stupri compertae, altera sub terra, ut mos est, ad portam Collinam necata, altera sibimet ipsa mortem consciverat. L. Cantilius scriba pontificius, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio caesus est, ut inter verbera expiraret. *Cf. Suet. Dom. 8 et infra v.* Sceleratus. — 5) *Cf. supra v.* Opima *et tom. I p. 8,4 et n. 6.*

cinctu confestim pugnaturus; vetustius[1] enim fuit multitudinem hominum, quam navium, classem appellari.

P. 225 Procitum testamentum dicebatur velut 'procitum'[2], 'provocatum', id est 'irritum ac ruptum'. *(Cf. P. 225 v.* Procitant.)

F. 249 Procum patricium in discriptione classium[3], quam fecit Ser. Tullius, significat 'procerum'; i[4] enim sunt principes. Nam 'proci' dicuntur, qui poscunt aliquam in matrimonium, Gr⟨*a*⟩ece ⟨μ⟩νηστῆρες. Est enim 'procare' poscere, ut cum dicitur in iudice conlocando 'si alium procas', 'nive eum procas', hoc est 'poscis'; unde etiam meretrices 'procaces'.

F. 229 Produit, 'porro dederit', ut est in lege censoria: "Porticum sartam tectamque habeto, prodito". Alias 'prodiderit'. *(Cf.* Sarte.)

F. 234 Prohibere comitia dicitur 'vitiare diem morbo', qui vulgo quidem maior⟪e⟫, ceterum ob id ipsum 'comitialis' appellatur. Cato in ea oratione quam scribsit de sacrilegio[5] commisso: "Domi cum auspicamus, honorem me dium[6] immortalium velim habuisse. Servi, ancillae, si quis eorum sub centone crepuit, quod ego non sensi, nullum mihi vitium facit. Si cui ibidem servo aut ancillae dormienti evenit, quod comitia prohibere solet, ne is quidem mihi vitium facit".

P. 226 Proletarium 'capite censum' dictum, quod ex his civitas constet, quasi 'prolis'[7] progenie; iidem et proletanei.

F. 234 "Pro scapulis" cum dicit Cato, significat 'pro iniuria verberum'; nam conplures leges erant in cives rogatae, quibus sanciebatur poena verberum. His significat prohibuisse se[8] multos suos civis in ea oratione, quae est contra M. Caelium: "si em percussi, saepe[9] incolumis abii; praeterea pro re p(ublica), pro scapulis atque aerario multum r(ei) p(ublicae) profui⟪t⟫".

P. 224 Promulgari leges dicuntur, cum primum in vulgus eduntur, quasi 'provulgari'.

P. 226 Provinciae appellantur, quod populus Romanus eas 'provicit', id est 'ante vicit'.

F. 246 Publica pondera [*ad legitimam normam exacta fuisse*] ex ea causa Iunius in [. . . *colligi*]t, quod duo Silii[10], P. et M., trib(uni) pleb(is), rogarint his verbis: "Ex ponderibus publicis *cet.*"[11]

---

1) vetustius *G*, uetustus *M*. — 2) *sic libri.* — 3) ceassium *cod.* — 4) . i . *cod.* — 5) sacrificio *Mue.* — 6) deum *Mue.* — 7) proles; *emend. Hu., Ser. Tull. p. 187.* — 8) hic significat prohibusse *cod.* [*Emend. ego.* Th. M.] — 9) [*Scr.* hostem percussi saepe, saepe. Th. M.] — 10) silli *cod.* — 11) *Legem Siliam damus tom. I p. 46.*

Publica sacra, quae publico sumptu pro populo fiunt, quaeque pro montibus pagis curis sacellis; at[1] privata, quae pro singulis hominibus familiis gentibus fiunt. *F. 245*

Publicius clivus appellatur, quem duo fratres L. M. Publici Malleoli[2], aediles cur(ules), pecuaris[3] condemnatis ex pecunia, quam ceperant[4], munierunt, ut in Aventinum vehiculi hel (?) venire[5] possit. *F. 238*

Puri, probi, profani, sui auri dicitur in manumissione sacrorum causa: ex quibus puri significat, quod in usu spurco[6] non fuerit; probi, quod[7] recte excoctum purgatumque[8] sit; profani, quod sacrum non sit et quod omni religione solutum sit; sui, quod alienum non sit. *F. 250 (P. 251)*

Quaestores [*dicebantur, qui quaererent de rebus*] capitalibus, unde [*iidem etiam .. quaestores parri*]cidi appellantur. *F. 258*

Quadriplatores dicebantur, qui eo quaestu se tuebantur, ut eas res persequerentur, quarum ex legibus quadrupli erat actio. *P. 259*

[*Quando*] — in XII quidem cum c littera ultima scribitur[9]. *F. 258*

"Quandoc[10] rex comitiavit fas" in fastis notari solet, et hoc videtur significare, quando rex sacrificulus divinis rebus perfectis in comitium venit. "Quandoc[10] stercus delatum fas", eodem modo in fastis notatur dies, quo stercus purgatur ab aede Vestae[11]. *P. 259 (Cf. F. 258)*

"Qui hoc censetis, illuc transite, qui alia omnia, in hanc partem"; his verbis praeit[12] ominis videlicet causa, ne dicat 'qui non censetis'. *F. 261*

Quin[*quennales in colonis appella*]bantur, qui lustrum con[*derent quinto quoque anno, a quo nomin*]ari coeptos. *F. 261*

"Qui patres, qui conscripti" vocati sunt in curiam, quo tempore regibus urbe«m» expulsis P. Valerius cos. propter inopiam patriciorum ex plebe adlegit in numerum senatorum C et LX et IIII, ut expleret numerum senatorum trecentorum, et duo genera appellata sunt[13]. (*Cf.* Allecti. Conscripti[14].) *F. 254*

---

1) ad *cod.* — 2) malteoli *cod.* — 3) pe . . . uaris *cod.* — 4) coeperat *cod.* — 5) *sic cod.;* vehiculis Vel(ia) *emend. Urs.*, veniri *Scal.*, possint *Aug.* — 6) porco *cod.;* spurco (sporco *G*) *Paulus.* — 7) *sic, non* probique, *cod.; cf. Paulus.* — 8) *sic, non* pugnatumque, *cod.* — 9) [*Intellegi* quandoc *hodie constat. Mo. tom. I p. 40,2.*] — 10) quandoc *utroque loco GM.* — 11) *Cf. Festus v.* quando; *tom. I p. 40,2; Varro l. l. 6,31. De restituendis huius loci reliquiis v. Mue. et Mo. 𝔈 1,367.* — 12) *sic, non* perit, *cod.* — 13) appellaret esse *cod.* [*Requiritur* appellare ita coepit *similiave.* Th. M.] — 14) *Liv. 2,1,11. Dion. 5,13. Schwegler, röm. Gesch. 2,144.*

F. 254 [*Quiris vocabulum*] . . . . . uli singulare usur[*pabatur olim, ut indicio*] est preco, qui in funeris [*indictione ita pronuntiare solet:*] "Ollus[1] Quiris leto datus".

F. 261 "Quot servi tot[2] hostes" in proverbio est, de quo Sinnius Capito existimat, — esse dictum initio 'quot[3] hostis, tot servi', ⟨*quod*⟩[4] tot captivi fere ad servitutem adducebantur, *cett.*

F. 274 **R** duobus in conpluribus orationibus, cum de actis disseritur[5] cuius[6], etiam perscribi solet, id est 'rationum relatarum', quod his tabulis docentur iudices, quae publice data atque accepta sint[7].

F. 273 Radere g[*enas vetitum est in*] lege XII[8], id est 'unguibus [*lacerare malas*]'.

F. 289 (= P. 288) Rapi simulatur virgo ex gremio matris, aut, si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad virum traditur[9], quod videlicet ea res feliciter Romulo cessit.

F. 282 Recepticium servum Cato in suasione legis Voconiae cum ait, significat, 'qui ob vitium redhibitus sit': "ubi irata facta est, servum recepticium sectari atque flagitare virum iubet".

F. 274 Recinium omne vestimentum quadratum ii[10], qui XII[11] interpraetati sunt, esse dixerunt: V*errius* toga*m*, *qua* mulieres[12] utebantur, praetextam[13] clavo purpureo.

F. 274 Reciperatio est, ut ait Gallus Aelius, cum inter populum et reges nationesque et civitates peregrinas lex convenit, quomodo per reciperatores reddantur res reciperenturque, resque privatas inter se persequantur.

F. 274 Reciprocare pro 'ultro citroque poscere' usi sunt antiqui, quia 'procare' est 'poscere' *cett.* (*Cf.* Procum.)

F. 270 Redemptores proprie atque antiqua consuetudine dicebantur, qui, cum quid publice faciendum ⟨*a*⟩ut praebendum conduxerant[14] effecerantque, tum demum pecunias accipiebant; nam antiquitus

---

1) illius *cod.* — 2) quod servitute *cod.* — 3) quod *cod.* — 4) quod *inseruit Mue.* [*Potius scr.* quod captivi *pro* tot captivi. Th. M.] — 5) disserti *cod.* — 6) [*Excidisse videntur talia:* adnotari vel. Th. M.] — 7) *Publicarum rationum tabulae in iudiciis publicis circumferebantur iudicibus inspiciendae. Cic. p. Balbo 5,11. ad Att. 1,16,4.* — 8) *v. tom. I p. 36 tab. X,4.* — 9) *sic et cod. et Paulus;* trahitur *Mue.* — 10) hi *cod.* — 11) *v. tom. I p. 36 tab. X, 3.* — 12) vir toga mulieres *cod.; emend. Lipsius.* — 13) praetextum *cod.* — 14) condixerant *cod.*

'emere' pro 'accipere' ponebatur. At hi nunc dicuntur redemptores, qui《c》 quid conduxerunt praebendum utendumque. (cf. Abemito.)

Relegati dicuntur proprie, quibus ignominiae aut poenae causa necesse est ab urbe Roma aliove quo loco abesse 'lege《s》' senat《u》i《q》ve consulto aut edicto magistratu《u》s, ut etiam Aelius Gallus indicat. *F. 278*

Religiosus est non modo deorum sanctitatem magni aestimans [1] sed etiam officiosus adversus homines; dies autem religiosi, quibus nisi quod necesse est nefas habetur facere, quales sunt sex et triginta atri qui appellantur, et Alliensis [2], atque ii [3], quibus mundus patet. ⟨*Religiosum ait* [4]⟩ esse Gallus Aelius, quod homini ita facere non liceat, ut, si id [5] faciat, contra deorum voluntatem videa《n》tur facere. Quo in genere sunt haec: in aedem Bonae deae virum introire; adversus auspicia [6] legem ad [7] populum ferre, die nefasto apud praetorem lege agere. Inter sacrum autem et sanctum et religiosum differentias bellissime refert: sacrum aedificium consecratum deo, sanctum murum qui sit circum oppidum, religiosum sepulcrum, ubi mortuus sepultus aut humatus sit satis constare ait; sed item ratione [8] quadam et temporibus eadem videri posse, si quidem quod sacrum est, idem lege aut instituto maiorum sanctum esse putat, ut [9] violari id sine poena non possit. Idem religiosum quoque esse, quoniam [10] sit al⟨*i*⟩quid, quod ibi homini facere non liceat; quod si faciat, adversus deorum voluntatem videatur facere. Similiter de muro et sepulcro debere observari, ut eadem et sacra et sancta et religiosa fiant, sed quo modo 《quod》 supra expositum est, cum de sacro diximus. *F. 278*

Religiosum ac [11] sacrum est, ut templa omnia atque aedes, quae etiam sacratae dicuntur; at [12] quod per se religiosum est, non utique [*sacrum est, ut sepulcra*], quod ea non [*sacra, sed religiosa sunt*]. *F. 289*

Reluere, 'resolvere', 'repignerare'. Caecilius in Carine: "Ut aurum et vestem, quod matris fuit, reluat, quod viva ipsi opposuit [13] pignori". *F. 281*

Remancipatam Gallus Aelius esse ait, quae mancipata sit ab eo, cui in manum convenerit. *F. 277*

---

1) [*VII cf. F. 289 sub v.* Receptus: Religiosi dicuntur qui faciendarum praetermittendarumque rerum divinarum secundum morem civitatis dilectum habent nec se superstitionibus inplicant.] — 2) alii senes *cod.* — 3) hi *cod.* — 4) ait *ins. Urs.* — 5) si id] sud *cod.* — 6) mysticiae *cod.; emend. Aug.* — 7) id *cod.* — 8) [item ratione *ego*, ita portione *cod.* Th. M.] — 9) putat ut] putant *cod.* — 10) qui non iam *cod.* — 11) [*fortasse* aeque. Th. M.] — 12) ad *cod.* — 13) ipsa opposivit *Mue.*

F. 277 Ren[*ancitur* .. *sig*]nificare ait 'rep[rehenderit; unde adhuc nos]'[1] dicimus 'nanciscitur', [*et* 'nanctus', id est adeptus][1].

P. 276 Renancitur significat 'reprehenderit', unde adhuc nos dicimus 'nanciscitur' et 'nanctus', id est 'adeptus'.

P. 283 Res conperendinata significat iudicium in tertium diem constitutum[2].

F. 281 Resignare antiqui pro 'rescribere' ponebant, ut adhuc 'subsignare' dicimus pro 'subscribere' *cett.*

F. 285 (Cf. P. 284) Resignatum aes dicitur militi, cum ob delictum aliquod iussu tr(ibuni) militum[3] in tabulas refertur; '⟪re⟫signare' enim antiqui pro 'scribere' interdum ponebant.

F. 273 Reus nunc dicitur, qui causam dicit, et item qui quid promisit spo⟨*po*⟩nditve ac debet; at Gallus Aelius l. II significationum[4] verborum quae ad ius pertine⟨*n*⟩t ait: "Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, sive ⟪h⟫is egit sive cum eo actum est. Reus stipulando est idem, qui stipulator dicitur quive[5] suo nomine ab altero quid stipulatus est[6], non ⟪h⟫is qui alteri adstipulatus est. Reus promittendo est, qui suo nomine alteri quid promisit qui⟨*ve*⟩ pro altero quid promisit". At Capito Ateius[7] in eadem quidem opinione est, sed exemplo adiuvat interpretationem; nam[8] in secunda tabula secunda lege, in qua scriptum est: "quid horum fuit unum[9] iudici arbitrove reove, eo dies diffissus[10] esto'[11], hic uterque, actor reusque[12], in iudicio 'reus'[13] vocatur, itemque accusator de via citur[14] more vetere et consuetudine antiqua.

F. 289 Reus cum pro u[*troque ponatur, ut ait*] ... nius in eo qu[*i aut di*]cit pro se a[*ut contra te agit, uterque sacramen*]to tuo uti [*potest*].

F. 289 Ritus est mos conprobatus in administrandis sacrificiis.

F. 265 Rodus vel 'raudus' significat rem 'rudem' et inperfectam[15]; nam 'saxum' quoque 'raudus' appellant poetae. — Vulgus quidem in usu

---

1) [*haec ex Paulo*]. — 2) iudicium tertium constitutum *M.* — 3) ne stipendium ei detur *inserit Paulus.* — 4) significationem *cod.* — 5) quippe *cod.* — 6) quibus pepulatus est *cod.* [*Immo scr.* quippe suo nomine ab altero qui stipulatus est. Th. M.] — 7) at capiton actus *cod.* — 8) numa *cod.* — 9) *sic cod.*, vitium *Cuiacius.* — 10) die diffensus *cod.* — 11) *Cf. tom. I p. 20 tab. II, 2.* — 12) esto nunc uterque actorum reiquae *cod.; emend. Aug. et Mue.* — 13) reus] *Augustinus*, me *cod.* — 14) de vi accitur *cod.*, *emend. Scal.* [*videtur fuisse:* nunc uterque actor et qui in iudicium vocatur itemque accusator reus dicitur. Th. M.] — 15) inperfictam *cod.*

habuit non modo pro aere inperfecto, — sed etiam[1] signato, quia in mancipando, cum dicitur "rudusculo libram ferito", asse tangitur libra. —

R o g a t i o est, cum populus consulitur de uno pluribusve hominibus, quod non ad omnis pertineat, et de una pluribusve rebus, de quibus non omnibus sanciatur: nam quod in omnis homines resve populus ⟨s⟩civit, lex appellatur. Itaque Gallus Aelius ait: "inter legem et rogationem hoc interest: rogatio est genus legis: quae lex, non continuo ea rogatio est; ⟨*rogatio*⟩ non potest non esse lex, si modo iustis comitiis rogata est." *F. 266*

R u p i t i a s in XII[2] significat 'damnum dederit'. *F. 265*

R u t a c a e s a dicuntur, quae venditor possessionis sui usus gratia concidit ruendoque extraxit[3]. *F. 262*

S a c e r mons appellatur trans Anienem, paulo ultra tertium miliarium, quod eum plebes, cum secessisset a patribus, creatis tr(ibunis) plebis qui sibi essent auxilio, discedentes 'Iovi' consecraverunt. At homo sacer is est, quem populus iudicavit ob maleficium; neque fas est eum immolari, sed qui occidit, parricidi non damnatur[4]; nam lege tribunicia prima cavetur: "si quis eum, qui eo plebei scito sacer sit, occiderit, parricida ne sit" ex quo quivis homo malus atque improbus 'sacer' appellari solet. Gallus Aelius ait sacrum esse, quodcumque more[5] atque instituto civitatis 'consecratum' sit, sive aedis sive ara sive signum sive locus[6] sive pecunia sive quid aliud, quod dis dedicatum atque consecratum sit; quod autem privati⟪s⟫ suae religionis causa aliquid earum rerum deo dedicent, id pontifices Romanos non existimare sacrum. At si qua sacra privata succepta sunt, quae ex instituto pontificum stato die aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari tamquam sacrificium. Ille locus, ubi ea sacra privata facienda sunt, vix videtur sacer esse. *F. 318*

S a c r a m e n t o dicitur, quod [*iuris iurandi sacratio*]ne interposita *F. 344*

---

1) pro *ins. Mue. contra cod.* — 2) *Sic codex; scribendum* rupsit in XII; *cf. tom. I p. 30 tab. VIII, 5. Paulus p. 264:* rupitia damnum dederit significat. — 3) contraxit *cod.; emend. Aug.* — 4) *Macr. sat. 3, 7, 5:* hoc loco non alienum videtur de condicione eorum hominum referre, quos leges sacros esse certis diis iubent, quia non ignoro quibusdam mirum videri, quod, cum cetera sacra violari nefas sit, hominem sacrum ius fuerit occidi; cuius rei causa haec est *cet.* — 5) quocumque modo *cod., emend. Lachmann.* — 6) locum *cod.*

actum [*est; unde quis sacramen*]to dicitur interrogari, quia [*iusiurandum interponitur. Cato i*]n Q. Thermum de X [*hominibus: "Atque etiam ad*]erant, ne mala [*fide appareret*] scelera nefaria fie[*ri, poscentes, ut sacrame*]nto traderentur[1], lege aest[*imarentur*".]

P. 345 **Sacramentum** dicitur, quod iurisiurandi sacratione interposita geritur.

F. 344 **Sacramentum** aes significat, quod poenae nomine penditur, sive eo quis interrogatur, sive contendit[2]; id in aliis rebus quinquaginta assium est, in alis rebus quingentorum inter eos, qui iudic(io) inter se contenderent. Qua de re lege L. Papiri tr(ibuni) pl(ebis) sanctum est his verbis: "Quicumque praetor posthac[3] factus erit, qui inter cives ius dicet, tres viros capitales populum rogato, hique tres viri [*capitales*] quicumque [*posthac fa*]cti erunt sacramenta ex[*igunto*] iudicantoque, eodemque iure sunto, uti ex legibus plebeique scitis exigere iudicareque esse esseque oportet"[4]. Sacramenti autem nomine id aes dici coeptum est, quod et propter aerari inopiam et sacrorum publicorum multitudinem consumebatur id in rebus divinis.

F. 318 **Sacratae** leges sunt, quibus sanctum est, qui《c》quid adversus eas fecerit, sacer alicui deorum sit cum[5] familia pecuniaque[6]. Sunt qui esse dicant sacratas, quas plebes iurata in monte sacro sciverit[7].

P. 319. (Cf. F. 318) **Sacrificulus** rex appellatus est qui ea sacra, quae reges facere assueverant, fecisset[8].

F. 318 **Sacrosanctum** dicitur, quod iureiurando interposito est institutum, si quis id violasset, ut morte poenas penderet; cuius generis sunt tr(ibuni) pl(ebis) aedilesque eiusdem ordinis[9]; quod adfirmat M. Cato in ea, quam scripsit, aedilis plebis sacrosanctos esse.

F. 321 (Cf. P. 320) **Sagmina** vocantur verbenae, id est herbae purae, quia ex loco 'sancto' arcessebantur[10] a consule praetoreve, legatis proficiscentibus

---

1) traderetur *cod. Cf. Mue. in adnot. p. 411.* — 2) *Ita Mo. pro* contenditur. — 3) posthoc *cod.* — 4) *v. tom. I p. 47 n. 4.* — 5) sit cum] sicut *cod.* — 6) *Liv. 2,8,1.2:* Latae — leges (a Valerio Poplicola) — de — sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inisset. *Liv. 3,55,7:* sanciendo: ut qui tribunis plebis, aedilibus, iudicibus decemviris nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset, familia ad aedem Cereris, Liberi Liberaeque venum iret. — 7) *Liv. 2,33,3:* Sunt, qui duos tantum in sacro monte creatos tribunos esse dicant ibique sacratam legem latam. — 8) facit *Festus.* — 9) *Cf. supra n. 6.* — 10) arcebantur *cod. itemque Paulus.*

ad foedus faciendum bellumque indicendum; vel a 'sanciendo', id est 'confirmando'. Naevius: "Iovis sacratum ius[1] iurandum sagmine."[2]

S a l t u m Gallus Aelius l. II significationum, quae ad ius pertinent, ita definit: 'Saltus est, ubi silvae et pastiones sunt, quarum causa casae quoque; si qua particula in eo saltu pastorum aut custodum causa aratur, ea res non peremit nomen saltus[3] non magis quam fundi, qui est in agro culto et eius causa habet aedificium, si qua particula in eo habet silvam.' *F. 302*

S a n a t e s dicti sunt, qui supra infraque Romam habitaverunt; quod nomen his fuit, quia, cum defecisse⟨*n*⟩t a Romanis, brevi post redierunt in amicitiam, quasi 'sanata mente'. Itaque in XII[4] cautum est, ut idem iuris esset sanatibus quod forctibus, id est 'bonis' et qui nunquam defecerant a p(opulo) R(omano). *F. 348*

[*S a n a t e s quasi sana*]ti appella[*ti, id est sanatae mentis. Ser.*] Sulpicius . . . et Opiliu[*s*[5] . . *ita existimant*] dici inferio[*ris superiorisque loci populos,*] ut Tiburte[*s supra Romam, aliosque qui cum*] populo Tibur[*ti convenerant in agro*] Tiburti ide[*mque ad se maritimos quosdam infe*]riorisque loc[*i populos perduxerant. Hinc*] in XII: "Nex[*i mancipique*][6] forti sanati[*que*[7] *idem ius esto,*]" id est bonor[*um et qui defecerant sociorum. Sunt,*] qui et inf[*eriores dici putant colonias,*] quae sunt [*deductae in pris*]cos Latinos, [*quas Tarquinius rex in*]egerit secundum [*mare . . in*]fra Romam in c[8][*ivitates Latinorum*], eosque sanati[*s, quod Priscus*] praeter opinio[*nem eos* *F. 321. 322*

1) Iovis sacratum ius] ius sacratum Iovis *cod.* — 2) *Apud Paulum p. 320 affertur versus Naevii hic:* scopas (scapas *G*, scapos *MT*) atque verbenas sagmina sumpserunt. — 3) saltui *cod.* — 4) *v. tom. I p. 19 tab. I, 5.* — 5) oppillu . . *cod.* — 6) *Litteras* nex *non cum Mue. aliisque omnibus de nexo solutis esse intellegendas, sed de nexu et mancipio primus vidit Hu. (Nexum 250). Uni Hoffmanno (Ges. v. d. Forct. u. San. p. 43) hoc displicuit qui quod supplet:* nex[o mancipatoque ac] forti sanati[que idem iuris esto], *tam a re ipsa quam ab usu dicendi abhorret. Forctos enim et sanates non tertio cuidam, sed inter se ipsos lege exaequatos esse, ex altero Festi de sanatibus loco intellegitur, neque unquam is, qui* in mancipio est, *simpliciter* mancipatus *appellatur. Supplevimus itaque locum ex XII tabulis sic ut suasit Huschkius, cum Mue. dedisset* nex[i solutive ac] forti *cett. Praeterea supplementa antiqua fere ut accepimus repetivimus, quamvis parum firma esse omnia pateat. Cf. Hu. Nex. 255. Schwegler, R. G. 3,5. Mo. R. G. 1,100. Voigt, ius nat. 4,266. Kuntze, instit. 2,116. Schoell, XII tab. 71.117.* — 7) Forti *casum genetivum, non dativum esse e fine huius loci et v.* Horctus *cum intellegatur,* sanatis, *non* sanati, *legendum est.* — 8) in c *vel* m *cod.*

debellavis]set sanavisse[*tque*[1] *ac cum iis pa*]cisci potuisset, no[*minatos esse, ut ait*] Cincius l. II de [*officio iuris con*]sulti; ne Valerius [*quidem Messalla*] in XII explanati[*one rem expedivit; hic ta*]men in eo libro qu[*em de dictis in*]volute inscribi⟨*t*⟩ for[*ctos sanatisque*] duas gentis finitima[*s fuisse censet, de quibus le*]gem hanc scrip[*tam esse, qua cautu*]m, ut id ius man[2][. . . , *quod populu*]s[3] R(omanus), haberent [*neque alios quam for*]ctos et sana[*tes eam legem sig*]nificare exis[*timat hoc significa*]tu. Multi sunt, [*quibus id, quod his pl*]acuit, displi[*ceat et qui explicen*]t 'sanates forcti'[4], [*quasi dictum esset 'sa*]nati insani'.

F. 317 S a n c t u m [*ait dici Opilius Aure*]lius, quod [*nec sacrum sit nec religiosum*]. At Aelius S[*tilo*[5], *quod utrumque esse*] videatur[6] [*et sacrum et religiosum*]; plerique autem, q[*uod qui violaverit, ei*] poena sit multa[*ve sancita . . .*] *cett.* (*Cf.* R e l i g i o s u m.)

F. 322 S a r c i t o in XII[7] Ser. Sulpicius ait significare damnum 'solvito', 'praestato'.

F. 348 S a r p i u n t u r vineae, id est, putantur, ut in XII[8]: "Quandoque sarpta, donec dempta erunt."

P. 323 (F. 322) S a r p t a vinea, putata, id est 'pura facta'; unde et virgulae abscisae 'sarmenta'; s a r p e r e enim antiqui pro 'purgare' ponebant.

F. 322 (P. 323) [S a][9] r t e in augu[*ralibus* pro inte]gro[10] ponitur—; [ob quam caus]am opera pu[blica, quae locantur, ut i]ntegra prae[stentur, 'sarta tecta' vo]cantur[11]; et[enim s a r c i r e est integrum] facere.

F. 314 S a t u r a et cibi genus ex variis rebus conditum est, et lex multis[12] alis legibus conferta; itaque in sanctione 'legum' adscribitur: "neve per saturam abrogato aut derogato". T. Annius Luscus in ea, quam⟪quam⟫ dixit adversus Ti. Gracchum: "Imperium, quod plebes per saturam dederat, id abrogatum est." Et C. Laelius in ea quam pro se dixit[13]: Dein postero die quasi per saturam sententiis exquisitis in deditionem accipitur.

P. 332 (Cf. F. 333) S c e l e r a t u s[14] campus appellatur proxime portam Collinam, in quo Virgines Vestales, quae incestum fecerunt, defossae sunt.

F. 293 S c i t a p l e b e i appellantur ea, quae plebs suo suffragio sine patribus iussit, plebeio magistratu rogante.

---

1) sanauisse . . . q (*ut vid.*) *cod.* — 2) man|[ifesto], *quod supplent, peccat contra legem syllabariam; de* mancipio *cogitat Hu.* — 3) s *in codice non est nec fuit; fuit in eo* [p.] R. — 4) . . . sant forcti *cod.; t ante id iam non conspicitur.* — 5) S[tilo] *Seckel.* — 6) *Post* videatur *in codice est* c *vel* e. — 7) *v. tom. I p. 30 tab. VIII, 5.* — 8) *v. tom. I p. 26 tab. VI, 9.* — 9) *Supplementa petita e Paulo.* — 10) integre *Paulus.* — 11) *Cic. Verr. 2,1,49,127. 50,130.131.* — 12) lex|tis *cod.* — 13) *desunt quaedam.* — 14) scelatus *GM.*

Scitum populi [*est, quod eum magistra*]tus patricius [*rogavi*] F. 330
populusque suis suf]fragis iussit. [*Populus autem constat*] ex patribus et [*plebe ... iure dici et*]iam leges scrib[*it has solas. Plebi scitum* est, quod tr(ibunus) [*aed(ilis)ve plebis eam ro*]gavit, id est consu[*luit, plebesque scivit.*] Plebes autem est [*populus universus*] praeter patricios [1].

Scribas proprio nomine antiqui et librarios et poetas vocabant; F. 333
at nunc dicuntur scribae et quidem [2] librari, qui rationes publicas scribunt in tabulis *cett.*

Scripturarius ager publicus appellatur, in quo ut pecora pas- F. 333
cantur, certum aes est, quia publicanus scribendo conficit rationem cum pastore.

Sectio 'persecutio iuris'. P. 337

Sectores et 'qui secant' dicuntur, et qui empta sua 'persequuntur' [3]. P. 337

Senacula tria fuisse Romae, in quibus 'senatus haberi' solitus F. 347
sit —, unum ubi nunc est aedis Concordiae —, in quo solebant magistratus d(um)t(axat) cum senioribus deliberare; alterum ad portam Capenam; tertium citra aedem Bellonae, in quo exterarum nationum legatis, quos in urbem admittere nolebant, senatus dabatur.

Senatores a 'senectute' dici satis constat. Quos initio Romulus F. 339
elegit centum, quorum consilio rem p(ublicam) administraret; itaque etiam '⟨*pa*⟩tres' appellati sunt. Et nunc, cum senatores adesse iubentur, [*adicitur* [4]:] "quibusque in senatu⟪m⟫ sententiam dicere licet", quia hi, qui post lustrum conditum ex iunioribus magistratum c⟪o⟫eperunt, et in senatu sententiam dicunt et non vocantur senatores ante, quam in senioribus sunt censi.

Senatus decretum a consulto Aelius Gallus sic distinguit, F. 339
ut id dicat particulam quandam esse senatus consulti, ut cum provincia alicui decernitur, quod tamen ipsum senatus consulti est.

Sequester] is dicitur, qui inter aliquos, [*qui certant, cum ita*] F. 33
inter eos convenerit, [*teneat depositum ali*]quid, ut ei reddat, cui [5] id [*deberi iure con*]stiterit [6].

Sertorem quidam putant dictum a 'prendendo', quia cum cuipiam F. 340
'adserat' manum educendi eius gratia ex servitute in libertatem, vocetur 'adsertor': cum veri similius sit dictum qui 'sereret' quid; ac potius adsertorem a 'serendo' cepisse nomen, cum aliquem 'serat' pe-

1) *Ex restitutione Mo., Forschungen 1,170 n. 7.* — 2) equidem *cod.; emend. Mo. Staatsr. 1*^{3}*,346 n. 1.* — 3) persequantur *G.* — 4) adicitur *vel simile vocabulum excidit.* — 5) qui *cod.* — 6) *Cf. Isid. or. 10,260.*

tendo in libertatem eandem, qua ipse sit, id est 'iungat', quia fruges cum 'seruntur', terrae 'iunguntur' [1]. Quod totum Verrius ἀπιθάνως introduxit.

F. 347 S e s t e r t i no [2][*tam Oppius (?) ait signa continere*] dupundi et semissis [3], [*unde sestertius dictus quasi semis*]tertius; sed auctos ess[*e postea asses in sestertio.*] Apud antiquos autem [*denarii denorum assium e*]rant et valebant [*decussis, dicebanturque tum quadriga*]ti bigati. Quinquessis [*item valebat quinarium. Idem auctor*] est numerum aeris perduct[*um esse ad XVI in denario lege Fla*]minia minus solvendi, cu[*m Hannibalis bello premere*]tur p(opulus) R(omanus) [4].

F. 334 (= P. 335) S e s t e r t i u s dicitur quarta pars denarii, quo tempore is [5] decussis [6] valebat, id est dupundius semis [7].

F. 334 "S e x a g e n a r i o s [*de ponte*" *proverbium est,*] cuius causam Mani[*lius hanc refert, quod Romam*] qui incoluerint [*primi* —] hominem LX [*annorum — immolar*]e Diti patri quot[*annis soliti fuerint,*] quod facere eos de[*stitisse adventu Her*]culis; sed religio[*nis observatione postea s*]cirpeas hominum ef[*figies de ponte in Tiberim antiquo*] modo mittere [*instituisse. Alii dicunt cett.*] — Sunt qui dicant post urbem a Gallis liberatam ob inopiam cibatus coeptos sexaginta annorum homines iaci in Tiberim —. Sed exploratissimum illud est causae: quo tempore primum per pontem coeperunt comitiis suffragium ferre, iuniores conclamaverunt, ut 'de ponte' deicerentur sexa-

---

1) iungit *cod.* — 2) *Extrema littera num* o *sit, dubium.* — 3) semisis *cod.* — 4) *Plin. h. n. 33,3,44—47:* Argentum signatum est a. u. CCCCLXXXV —, et placuit denarium pro X libris aeris, quinarium pro V, sestertium pro dupondio ac semisse. Librale autem pondus aeris imminutum est bello Punico primo, — constitutumque, ut asses sextantario pondere ferirentur. — Postea Hannibale urgente Q. Fabio Maximo dictatore (*a. u. c. 537*) asses unciales facti, placuitque denarium sedecim assibus permutari, quinarium octo, sestertium quattuor. — Mox lege Papiria (*a. 665*) semunciarii asses facti. Livius Drusus in tribunatu plebis (*a. 663*) octavam partem aeris argento miscuit. Is qui nunc victoriatus appellatur, lege Clodia (*c. a. 650*) percussus est. Antea hic enim nummus ex Illyrico advectus mercis loco habebatur. Est autem signatus Victoria. *Maec. assis distr. 45:* Victoriatus nunc tantundem valet, quantum quinarius, olim — loco mercis — habebatur. *Cf. Mo., röm. Münzwesen p. 288—308. 338. 387—400, qui emendavit supplementa Muelleri.* — 5) his *cod.* — 6) decusis *cod.* — 7) dupundius *cod. in folio extremo* (*sequens deficit*), dupondius et semistertius (*sic G;* semis *male Mue.*) *Paulus.*

genari, quia iam nullo publico munere fungerentur, ut ipsi potius sibi, quam illi deligerent imperatorem *cett.*

Sex suffragia appellantur in equitum centuriis, quae sunt adiec- F. 334
tae[1] ei numero centuriarum, quas Priscus Tarquinius rex constituit.

Sex Vestae sacerdotes constitutae sunt, ut populus pro sua quaque F. 344
parte haberet ministram sacrorum, quia civitas Romana in sex est distributa partis, in primos secundosque Titienses, Ramnes, Luceres.

Sextantari asses in usu esse coeperunt ex eo tempore, quo[2] F. 347
propter bellum Punicum secundum, quod cum Hannibale gestum est, decreverunt patres, ut ex assibus, qui tum erant librari, fierent[3] sextantari, per quos cum solvi coeptum esset, et populus aere alieno liberaretur, et privati, quibus debitum publice solvi oportebat, non magno detrimento adficerentur.

Sifus [*usurpatum est pro tub*]is ipsis, id quod Graece [*dicitur* F. 340
σίφων; *in le*]ge rivalicia sic est —: "[*Mon*]tani paganive, 'si[*fis*' *aquam dividunto*]: donec eam inter se [*diviserint, praetori*]s iudicatio esto"[4].

[*Signare rem ia*]m dicitur 'signis notare', [*ut pecora similiaque*]. F. 340
Sed antiqui eo pro scribe[*re utebantur, unde et subsigna*]re et consignare [*invenitur positum pro subscrib*]ere et conscri[*bere*]. Sig- P. 341
nare significat modo 'scribere', modo 'anulo signa inprimere', modo 'pecora signis notare'.

[„*Sine sacris*" *hereditas*] in proverbio dici solet, [*cum aliquid ob-* F. 290
venerit] sine ulla incommodi appendice[5], quod olim sacra non solum publica curiosissime administrabant, sed etiam privata, relictusque heres sic pecuniae ⟨*ut*⟩ etiam sacrorum erat, ut ea diligentissime administrare esset necessarium.

[*Siremps*][6] ponitur pro 'eadem' vel 'proinde [*atque ea', quasi si-* F. 344 (P. 345)
milis res ipsa]. Cato —: "Et praeterea rogas, [*reum propter*]ea si populus condempnave[*rit, ut siremps lex*] siet, quasi adversus le[*gem* . . . . *fecisset*]."

[*Sons*] 'nocens', ut ex c[*ontrario insons in*]nocens. Sons 'nocens', F. 297 P. 296
insons 'innocens'.

[*Sontica c*]ausa dicitur a morbo [*sontico, propter quem, quod est* F. 344
g]*erendum*, agere [*nequimus*].

1) adfectae *cod.* — 2) quod *cod.* — 3) *Cf. supra p. 38 n. 4.* — 4) *Cf. tom. I n. 110 p. 289.* — 5) incommodia | appendice *cod.* — 6) *Cf. Leges Bant. 13. Acil. 73. Agr. 27. Corn. 1,38. 2,1. Rubr. 2,10.40.* [*Supplementa mutavi.* TH. M.]

F. 290 **S o n t i c u m** morbum in XII[1] significare ait Aelius Stilo 'certum cum iusta causa'; quem nonnulli putant esse 'qui noceat', quod 'sonte⟨s⟩' significat 'nocentes'. Naevius ait: "Sonticam esse oportet causam, quam ob rem perdas mulierem".

F. 297 **S o r o r i u m** tigillum —: — Horati et Cur⟨i⟩ati cum dimicassent, ut victores sequeretur imperium — soror — Horatius interfecit eam. Et quamquam a patre absolutus sceleri⟨s⟩ erat, accusatus tamen parricidi apud duumviros, dampnatusque provocavit ad populum, cuius iudicio victor duo tigilla tertio superiecto, quae pater eius constituerat velut sub iugum missus, subit, — liberatus omni noxia sceleris est auguriis adprobantibus; ex quo sororium id tigillum est appellatum.

P. 296 (Cf. F. 297) **S o r s** et patrimonium significat, unde 'consortes' dicimus et Dei responsum et quod cuique accidit in sortiendo.

F. 343 **S p o n d e r e** antea ponebatur pro 'dicere', unde et 'respondere' adh[*uc manet, sed postea*] usurpari coeptum est [*de promissu ex interro-*
F. 329 *gatio*]ne alterius. **S p o n d e r e** Verrius putat dictum, quod 'sponte sua', id est voluntate, promittatur; deinde oblitus inferiore capite sponsum et sponsam ex Graeco dictam ait, quod ii[2] σπονδάς interpositis rebus divinis faciant.

F. 351 "Bene **s p o n s i s** beneque volueris"[3] in precatione augurali Messalla augur ait significare 'spoponderis, volueris'.

F. 314 **S t a t u l i b e r** est, qui testamento certa condicione proposita iubetur esse liber. Et si per heredem est[4], quominus statu liber praestare possit quod praestare debet, nihilominus liber esse videtur.

F. 314 **S t a t u s** dies[5] vocatur, qui iudici causa est constitutus cum peregrino. Eius enim generis ab antiquis 'hostes' appellabantur, quod erant pari iure cum populo R(omano), atque 'hostire' ponebatur[6] pro 'aequare'. Plautus in Curculione[7]: "Si status[8] condictus cum hoste intercedit dies, tamen est eundum, quo imperant ingratis."

F. 313 **S t e l ⟨l⟩ i o n e m** g[*enus aiunt lacertae, quod*] Verrius dic[*tum ait, quia virus in*]stillet cibo, p[*otius quam, ut posuit ali*]bi, a stellarum [*similitudine, quia*] varium est.

F. 351 **S t i p a t o r e s** ait[9] dictos a 'stipe', quam mercedis nomine accipiant custodes cuiusque corporis; unde et 'stipam', quam amphorae cum ex-

---

1) *Cf. tom. I p. 20 tab. II, 2.* — 2) . i . *cod.* — 3) *sic cod.;* volis *conicit Mue.* — 4) *sic cod.;* stet *Urs.* — 5) cum hoste *hic excidisse putat Mue. Cf. tom. I p. 20 tab. II, 2:* status dies cum hoste. — 6) hosti respondebatur *cod. manu 1,* hosti reponebatur *cod. m. 2.* — 7) *1,1,5.* — 8) statur *cod.* — 9) *scil. Verrius.*

truuntur, firmari solent; etiam 'stipites', qui ob eandem causam destituantur. [*Stip*]atores[1] appel[*lantur corporis cu*]stodes, quos [*antiqui latrones voca*]bant, id est[2] mer[*cennarios; hi eni*]m ferro ve[*lut stipati circumdan*]t regum[3] cor[*pora*]. Stipatores 'corporis custodes', quos antiqui 'latrones' vocabant: stipati enim ferro circumdant corpora regum. *F. 314* *P. 315*

Stipem esse 'nummum' signatum testimonio est et de eo quod[4] datur 'stipendium' militi, et cum spondetur pecunia, quod 'stipulari' dicitur. [*Stipem dicebant pe*]cuniam signa[*tam, quod stiparetur*]. Ideo stipular[*i dicitur is, qui in*]terrogat a[*lterum spondeatne stipem, id est*] aes. *F. 297 (P. 296)* *F. 313*

Stipes fustis terrae defixus. *P. 315 (Cf. F. 314)*

Struere antiqui dicebant pro 'adicere', 'augere'; — a⟪u⟫t in XII[5] quod est: "Si calvitur, pedem ve struit: manum endo iacito", alii putant significare 'retrorsus ire', ali 'in aliam partem', alii 'fu⟨*ge*⟩re', ali 'gradum augere', ali 'minuere'[6]; ac vix pedem pedi praefert, otiose it, remoratur. *F. 310*

Sub corona venire dicuntur, quia captivi 'coronati' solent venire —; id autem signum est nihil praestari a populo, quod etiam Plautus significat in hortulo: "Praeco ibi adsit cum corona, quique[7] liceat veneat"[8]. *F. 306*

Subditus iudex dicitur, qui loco mortui datur is qui eum habuerant iudicem in aliqua re vel lite. *P. 342 (Cf. F. 343[9])*

Subici ar[*ies dicitur, qui pro occiso datur,*] quod fit, ut ait Cincius, [. . .] consulti, exemplo At[*heniensium, apud quos*] expiandi gratia aries [. . . . . *ab eo, qui invitus sce*]lus admisit, poenae p[*endendae loco*]. *F. 347*

Subigere arietem in eodem libro[10] Antistius esse ait dare arietem, qui 'pro se agatur', caedatur. *F. 351*

Sublucare arbores est ramos earum supputare et veluti 'suptus lucem mittere'; 'conlucare' autem succisis arboribus locum inplere luce[11]. *F. 348 (fere = P. 349)*

"Sub vos placo" in precibus fere cum dicitur, significat id, quod supplic⟪i⟫o, ut in legibus: "transque dato", endoque[12] plorato. *F. 309*

---

1) . . . atiores *cod.* — 2) id est] . i . *cod.* — 3) regem *cod.* — 4) quod] *Paulus*, quae *cod.* — 5) *Cf. tom. I p. 18 tab. I, 2.* — 6) [*exciderunt talia fere:* sed struit is qui moratur. Th. M.] — 7) cuique *cod.* — 8) ventat, *non* veniat, *cod.* — 9) *F. 343:* Subdit[. .]tui in demortuis i[. .] datur his qui eum ha[. .] [*dumta*]xat in eandem rem [*vel litem*]. — 10) *scilicet in commentario XV iuris pontifici citato ad verbum quod praecedit.* — 11) *Cf. tom. I p. 28 tab. VII, 9a.* — 12) edendoquae *cod.*

F. 305 Superstites[1] 'testes praesentes' significat, cuius rei testimonium est, quod "superstitibus praesentibus" ii[2], inter quos controversia est, vindicias sumere iubentur[3] *cett.*

F. 305 Supp[*remum*] — alias extre[*mum significat, ut*] in legibus XII[4]: "Solis [*occasus suppre*]ma tempestas esto"; — [*alias pro*] maximo, cum duas [*oves et triginta bov*]es suppremam mul[*tam dicunt*].

L. 359 Tabellis pro chartis utebantur antiqui, quibus ultro citro[5], sive
A. 68 privatim sive publice opus erat, certiores absentes faciebant. Unde adhuc tabellarii dicuntur, et tabellae missae ab imperatoribus.

F. (L.) 356 Tablinum proxime atrium locus dicitur, quod antiqui magistratus
A. 68. 85 in suo imperio 'tabulis'[6] rationum ibi habebant publicarum rationum causa factum locum.

L. 363 Talionis mentionem fieri in XII[7] ait Verrius hoc modo: "Si mem-
A. 72 brum rupit, ni cum eo pacit, talio esto". Neque id quid[8] significet, indicat, puta quia notum est; permittit enim lex parem vindictam.

F. 356 Taxat verbum ponitur in iis[9], quae finiuntur quoad tangi liceat; in litibus quoque arbitrove[10] cum proscribitur[11], quoad ei ius sit statuendi, taxatio dicitur, quae fit certae summae *cet.*

P. 362 Tempestatem pro tempore frequenter dixerunt antiqui[12].

P. 368 Termino sacra faciebant, quod in eius tutela fines agrorum esse putabant. Denique Numa Pompilius[13] statuit eum, qui terminum exarasset, et ipsum et boves sacros esse.

P. 367 Themin deam putabant esse, quae praeciperet hominibus id petere, quod fas esset, eamque id esse existimabant[14], quod et fas est.

L. 364 Tignum non solum in aedificiis, quo utuntur, appellatur, sed etiam
A. 76 in vineis, ut est in XII[15]: "Tignum iunctum aedibus vineave, et concapit† ne solvito".

---

1) praesentes *ins. Mue.* — 2) i. *cod.* — 3) *Cic. p. Mur. 12,26:* Praetor — loqueretur —: 'Suis utrisque superstitibus praesentibus istam dico: inite viam'. *Cf. Serv. Aen. 3,339:* Superstes praesentem significat. *Isid. or. 18,15:* Testes antiquitus superstites dicebantur, eo quod super statum causae proferebantur. — 4) *Cf. tom. I p. 19 tab. I, 9.* — 5) citrove *R.* — 6) *Hic explicit codicis Neapolitani pars superstes; verba* rationum ibi habebant (habeant *S*) publicarum rationum causa (eam *S*) factum locum *habent apographa A S Q.* — 7) tabulis *ins. S. Cf. tom. I p. 29 tab. VIII, 2.* — 8) quod *Q*[1]*R.* — 9) his *cod.* — 10) iudici arbitrove *Mommsen*, arbitriove *Mue.* — 11) [*malim* praescribitur. Th. M.] — 12) *Cf. tom. I p. 19 tab. I, 9.* — 13) *Cf. tom. I p. 11,16.* — 14) aestimabant *G.* — 15) tabulis *ins. S.* — *Cf. tom. I p. 26 tab. VI, 7.*

T r i b u t o r u m conlationem [1], cum sit alia in capita [2], illud [3] ex censu [4], dicitur etiam [5] quoddam temerarium, ut post urbem a Gallis captam conlatum [6] est, quia proximis XV [7] annis census alius [8] non erat. Item bello [9] Punico secundo, M. Valerio Laevino M. Claudio [10] Marcello cum [11] et senatus et populus in aerarium quod potuit detulit [12]. L. 364 A. 76

T r i b u t u m dictum, quia ex privato in publicum tribuitur. P. 367

[*T r a n s i t* [13] *imperium neque denuo l*]ex curiata fertur, quo⟨*d*⟩ Hanni[*bal in vicinitate*] Romae cum esset nec ex praesidi[*is tuto decedi posset*], Q. Fabius Maximus Verru[*cosus M. Claudius Ma*]rcellus cos. facere in[*stituerunt ut nota*]vit Aelius in XII signi[*ficationum verborum*] [14]. F. 351

[*T u g u*]r i a a tecto appellantur [*domicilia rusticorum*] sordida, — quo nomine [*Messalla in explana*]tione XII [15] ait etiam [. . *significari*]cari. F. 355

T u r m a m equitum ⟪a⟫dictam esse ait Curiatius 'quasi terimam', quod ter deni equites ex tribus tribubus Titiensium, Ramnium, Lucerum fiebant *cett.* F. 355

U n c i a r i a lex [16] appellari coepta est, quam L. Sulla et Q. Pompeius [17] tulere, qua [18] sanctum est, ut debitores [19] decimam partem [*sortem annuis usuris penderent* [20]]. L. 375 A. 83

---

1) consolationem *Q.* — 2) *sic, non* capite, *traditur.* — 3) aliud *RS.* — 4) *Hu. Serv. 490:* collatorum — aliud in capita, aliud ex censu; *Krit. Jahrb. 18,589:* conlationum alia in capita, alia ex censu; *Mo. Tribus 27:* conlatio — alias in capita, id est ex censu. — 5) etiam] et *R.* — 6) consolatum *Q.* — 7) quinque *R.* — 8) *sic traditur; Nieb.:* actus. — 9) bello *om. A.* — 10) claudio] ol *Q.* — 11) cum *A*, quom *SQ*, cos. cum *R.* — 12) *sic A*, in aer. quod habuit detulit *SQ*, quod habuit in aer. detulit *R.* — 13) [*VII Pernice SZSt. IX 200.*] — 14) *Ex rest. Mo. Rh. Mus. Ph. 13, 565. Mue. (secutus Rubinonem, röm. Verf. 383 n. 2):* [Triginta lictoribus l]ex *cet.* — *Cf. Cic. de l. agr. 2,12,31:* comitiis — illis ad speciem atque usurpationem vetustatis per XXX lictores auspiciorum causa adumbratis. [*VII cf. Karlowa, Festgabe für Bekker 1899 S. 76.*] — 15) *Cf. tom. I p. 27 tab. VII, 3 b; Isid. orig. 15,12,2.* — 16) *reliquam glossae partem om. Q.* — 17) Rufus *ins. Ursinus.* — 18) quam *R.* — 19) *post* debi . . . *hiatum signat A, pergens* . . . bant antiqui, *quod est initium pag. sequentis.* — 20) *Ita suppl. Nieb.; Mue.:* duodec. partem usurarum solutarum sorti detraherent. *Cf. Streuber, Zinsfuss bei d. Röm. 94—98.*

P. 368 Urbanas tribus appellabant, in quas urbs erat dispertita a Servio Tullio rege, id est Suburana, Palatina, Esquilina [1], Collina.

P. 379 Uxorium pependisse dicitur, qui, quod uxorem non habuerit, res populo dedit.

P. 377 Vadem 'sponsorem' significat datum in re capitali.

L. 375 Mo. 81 Vagulatio in l. XII [2] significat 'quaestio [3] cum convicio': "Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatum ito".

L. 372 Mo. 80 "Vapula Papiria" in proverbio fuit antiquis, de quo Sinnius Capito sic refert tum dici solitum esse, cum vellent minantibus sibi [4] significare se eos neglegere [5] et non curare, fretos iure libertatis. Plautus in Feneratrice: "Heus tu! in Barbaria quod dixisse dicitur libertus [6] suae patronae, id ego [7] dico [8] .... "libertas [9] salve! vapula Papiria!" "In barbaria" est 'in Italia' *cett.*

L. 371 Mo. 78 Vectigal aes [10] appellatur, quod ob tributum et stipendium et aes equestre [11] et hordiarium [12] populo debetur.

P. 369 Velati appellabantur [13] vestiti et inermes, qui exercitum sequebantur quique in mortuorum militum loco substituebantur *cett.* [14]

L. 376 Mo. 83 Venditiones olim dicebantur [15] censorum locationes, quod velut fructus [16] locorum publicorum [17] venibant [18].

P. 379 [19] Ver sacrum [19] vovendi mos fuit Italis. Magnis enim periculis adducti vovebant, quaecunque proximo vere nata essent apud se animalia, immolaturos. Sed cum crudele videretur pueros ac puellas innocentes interficere, perductos in [20] adultam aetatem velabant atque ita extra fines [21] suos exigebant [22].

P. 379 Versuram facere mutuam pecuniam sumere ex eo dictum est, quod initio qui mutuabantur ab aliis, non ut domum ferrent, sed ut aliis solverent, velut 'verterent' creditorem.

P. 368 Vespae [23] et vespillones [24] dicuntur, qui funerandis corporibus [25]

---

1) aesquilina *GM.* — 2) tab. *ins. SR.* — *Cf. tom. I p. 20 tab. II, 3.* — 3) *sic AQ*, quaestionem *RS.* — 4) ibi *codd. reliqui, om. A.* — 5) *reliquam gl. partem om. Q.* — 6) libertas *traditur* (*R. lect. dub.*). — 7) id ego] ideo *traditur.* — 8) *hiatum significat solus A.* — 9) liberta *AS.* — 10) *reliquam gl. partem om. Q.* — 11) et e sequestre *S*, et esequestre ... *A*, et ex equestre *R; restituit Mo.* — 12) hordiar ... *A*, hordiā *R*, hordia *S.* — 13) appellantur *M.* — 14) *Cf. gl.* Adscripticii *et P. 14. 85. 93.* — 15) uend ... um dicebantur *A.* — 16) velut .. uctus *A.* — 17) publicorum locorum *R.* — 18) *gl.* venditiones *om. Q.* — 19) *Cf. Liv. 22,10.* — 20) in *om. G.* — 21) fine *G.* — 22) exiebant *M.* — 23) vespate *M.* — 24) *Cf. D. 36,1,7.* — 25) corporis *M.*

officium gerunt, non a [1] minutis illis volucribus, sed quia 'vespertino' tempore eos efferunt [2], qui funebri [3] pompa duci propter inopiam nequeunt *cett.*

V e s t i c e p s puer qui iam 'vestitus' est pubertate; e contra 'i n - v e s t i s' qui 'necdum' pubertate 'vestitus' est. P. 368

V i a e [4] sunt et publicae, per [*quas ire ager*]e omnibus licet, et privatae, quibus neminem uti [*ius est*], praeter quorum sunt; et ita privatae VIII pedes in latitudine [*habent*] iure et lege, publicae, quantum ratio utilitatis permittit. [*Praeterea*] lex iubet sedecim [*in anfracto fle*]xuque pedes [*latas*] esse vias, ut [*adiciat:*] "viam muniunto: ni sam delapidassent, qua volet iumento agito". L. 371 Mo. 78. 85

V i a t o r e s [5] appellantur, qui magistratibus apparent, eo quia [6] initio [7] omnium tribuum cum agri [8] in propinquo erant urbis atque adsidue homines rusticabantur, crebrior eopera orum erat 'in via' quam urbe, quod ex agris plerumque homines vocabantur [9] a magistratibus. L. 371 Mo. 78

[*V i c i*] . . . . cipiunt [10] ex agris, qui ibi villas non habent, ut Marsi aut Paeligni. Sed ex vicis [11] partim habent rem p(ublicam) et ius dicitur, partim [12] nihil eorum et tamen ibi nundinae aguntur [13] negotii gerendi causa, et magistri vici item magistri pagi [14] quotannis fiunt. Altero [15], cum id genus aedificiorum definitur [16], quae continentia sunt his oppidis, quae . . . [17] itineribus regionibusque distributa inter se distant, nominibusque dissimilibus discriminis causa sunt dispartita. Tertio, cum id genus aedificiorum definitur, quae in oppido prive, L. 371 Mo. 77

---

1) non a] nam *M.* — 2) offerunt *M*, effecerunt *G.* — 3) funebris *G.* — 4) *Apographa duo supersunt articuli in archetypo mutilati, alterum codicis A hoc:* viae sunt et publicae per . . . . . e omnibus licet et privatae quibus neminem uti . . . . praeter eorum quorum sunt et eae privatae ve . . . . uias muniento onisandi lapidas sunt . . . . qua volet iumento agito, *alterum plenius, sed magis interpolatum et hiatibus caecis obscuratum libri S (R omisit totum, Q habet solum lemma) hoc:* viae sunt et publicae et privatae publicae per quas ire omnibus licet privatae quibus nemini et hae VIII pedes in latitudine iure et lege publice quantum ratio utilitatis permittit lex iubet sedecim quindecimque pedes esse vias qui vias muniunt onisandi lapidas qua volet in mento agito. *Restituit Mo.; v. tom. I p. 27 tab. VII, 7. Cf. D. 8,3,8. Varr. l. l. 7,15.* — 5) *articulum om. R.* — 6) qua *A.* — 7) initium *S.* — 8) cum agri] in agris *S.* — 9) euocabantur *S.* — 10) . . . . . cipiunt *A*, appellari incipiunt (*in margine additur* vici) *Q*, *totam gl. om. RS.* — 11) victis *Q.* — 12) partem *Q.* — 13) habentur *Q.* — 14) pagi *A*, paci *Q.* — 15) alterae *Q.* — 16) aedifici . . . . nitur quae *A*, aedificii quae *Q.* — 17) *Lacunam signat A.*

id est in suo[1] quisque loco proprio ita aedificat, ut in eo aedificio pervium sit, quo itinere habitatores ad suam quisque habitationem habeat[2] accessum[3]; qui non dicuntur 'vicani'[4], sicut ii[5], qui aut in oppidi vicis[6], aut hi, qui in agris sunt, vicani[4] appellantur.

L. 371 Mo. 77 "Viginti[7] quinque" poenae[8] in XII significat 'viginti quinque asses'.

L. 376 Mo. 84 Vindex ab eo, quod 'vindicat', quod minus is, qui prensus est ab aliquo, teneatur.

L. 376 Mo. 84 Vindiciae appellantur res eae[9], de quibus controversia est[10]; quod potius 'dicitur vis'[11], quam[12] 'fit' inter eos qui contendunt. Cato[13] in ea, quam scribsit[14] L. Furio[15] de aqua: ". . . s[16] praetores secundum populum vindicias dicunt."[17] . . . et Lucilius: "nemo hic vindicias neque sacra neque numen[18] veretur". De quo verbo Cincius sic ait: "Vindiciae olim dicebantur[19] ⟨*glaebae*[20]⟩ illae[21], quae ex fundo sumptae in ius[22] adlatae erant". At[23] Ser. Sulpicius[24] [*nomine et*]iam singulariter[25] formato vindiciam esse ait[26] [*eam rem,*] qua de re[27] controversia est, ab eo quod 'vindicatur' .... et in XII[28]: "Si vindiciam falsam tulit, si velit is .... tor[29] arbitros tres dato, eorum arbitrio[30] . . .[31] fructus duplione damnum decidito"[32].

P. 373 Viritanus ager dicitur, qui viritim populo distribuitur.

1) privi suo *Q*, prive in suo *A*. — 2) habeant *A*. — 3) *Tertium hoc vicorum genus uno hoc loco notum esse videbatur Muellero p. 413; fortasse autem id ipsum significatur in D. 3,2,2,5:* scaena — posita — in publico privatove vel in vico, quo tamen loco passim homines spectaculi causa admittantur; *item D. 21,1,4,1:* qui per vicos more insanorum deridenda loquantur. — 4) vicarii *Q*. — 5) hi *Q*. — 6) vias *Q*. — 7) *articulum om. Q*. — 8) poene *traditur*, poenas *Mue.* — 9) hae *Q*. — 10) est *QS; periit margine adglutinato in A; post* est *Q omissis mediis pergit:* de quibus Cincius sic ait *cet.* — 11) $\frac{\text{ius}}{\text{vis}}$ *A*. — 12) quia *traditur.* — 13) M. Cato *RS*. — 14) scribsit *A*, scripsit *RS*. — 15) in L. Furium *emendat Mue.* — 16) *sic hiatu signato A*, s *om. RS*. — 17) *hiatum signat A*. — 18) sacra . . . en veretur *A hiatu indicato;* numen neque sacra *emend. Mue.* — 19) erant *R*. — 20) glaebae *ins. Raevardus.* — 21) illae *om. Q*. — 22) sumptui ius (*corr. ex* sus) *Q*. — 23) at *om. Q*. — 24) *hiatum signat A;* Sulpicius vindiciam esse ait ab eo quod vindicantur res ex controversia *Q hic finiens.* — 25) significatur *R*. — 26) *hiatum signat A*. — 27) qua de re] uadere *AR*, uaderent *S*. — 28) uindicat . . . . XII *A*, uindicatur et in XII (tabul. *add. S*) *RS*. — 29) siuelitis . . . tor (*om. R*) *traditur;* si velit is, praetor *Mo.;* rei sive litis *Cuiacius*, stilitis et vindiciarum praetor *Mue.;* si velit is qui vicit praetor *Wetzell; cf. Schoell XII tabb. 92. 110. 111; tom. I p. 39 tab. XII, 3.* — 30) arbitris *RS*. — 31) *Mue. ins.:* reus; *Hu.:* rei; *Wetz.:* neglecti; *Sch.:* possessor. — 32) decidit . . . *A*.

[VI] II. M. PORCIUS CATO.

E libro de agri cultura.

M. Porcius Cato Censorius quem scripsit librum de agri cultura una cum M. Terentii Varronis rerum rusticarum libris tribus usque ad saeculum XV servavit codex tum custoditus Florentiae in bibliotheca monasterii sancti Marci hodie deperditus, sed quem habemus collatum diligenter ab Angelo Politiano ad marginem exemplaris editionis principis iam inlati in bibliothecam publicam Parisinam. Nos capita Catoniana 144—150 exhibuimus ad editionem Catonis Varronisque de agri cultura librorum paratam ab Henrico Keilio (Lipsiae 1884); [[VII] Inspeximus etiam editionem Keilii a. 1895 a Goetzio publici iuris factam] de lectione codicis primarii ubi nobis constabat, nota usi sumus C. — Tractavit c. 144—146 Imm. Bekker ZRG. 3 (1864) p. 416—445.

1. [1]Oleam legendam hoc modo locare oportet: CXLIV

2. Oleam cogito recte omnem arbitratu domini, aut quem custodem fecerit, aut cui olea venierit.

3. Oleam ne stringito neve verberato iniussu domini aut custodis. si adversus ea quis fecerit, quod ipse eo die legerit[2], pro eo nemo solvet neque debebitur. 2

4. Qui oleam legerint, omnes iuranto[3] ad dominum aut ad custodem sese oleam non subripuisse neque quemquam suo dolo malo ea oleitate[4] ex fundo L. Manli. qui eorum non ita iuraverit, quod is legerit omne, pro eo argentum nemo dabit neque debebitur.

5. Oleam cogi recte satis dato arbitratu L. Manli.

6. Scalae ita uti datae erunt, ita reddito, nisi quae vetustate fractae erunt. si non erunt redditae, aequom viri boni[5] arbitratu deducetur[6]. 3

7. Si quid redemptoris opera domino damni datum erit, resolvito id viri boni arbitratu [aut][7] deducetur.

8. Legulos, quot opus erunt, praebeto et strictores[8]. si non praebuerit, quanti conductum erit aut locatum erit, deducetur: tanto minus debebitur.

---

1) CLIII Lex oleae legundae *index libro Catoniano praemissus in C.* — 2) eo die legerit] *Iucundus*, hodie delegerit *C.* — 3) iuranto] *edd.*, iunto *C.* — 4) oleitate] *edd.*, oleatate *C.* — 5) redditae aequom viri boni] *scripsi*, reddet eaeque *C.* — 6) reducetur *C.* — 7) aut *addidi.* — 8) et strictores (sictores *C*) *delendum.*

9. De fundo ligna et oleam ne[1] deportato. qui oleam legerit, qui deportarit, in singulas deportationes ss. N. II deducentur neque id debebitur.

4 10. Omnem oleam puram metietur modio oleario.

11. Adsiduos homines L praebeto.

12. Duas partes strictorum praebeto.

13. Ne quis concedat[2], quo olea legunda et faciunda[3] carius locetur, extra quam si quem socium inpraesentiarum dixerit. si
5 quis adversum ea fecerit, si dominus aut custos volent, iurent omnes socii. si non ita iuraverint, pro ea olea legunda et faciunda nemo dabit neque debebitur ei qui non iuraverit.

14. Accessiones: in M̊ ∞ CC accedit oleae salsae M̊ V, olei puri P. VIIII, in tota oleitate[4] ss. V, aceti q(uadrantalia) V. quod oleae salsae non acceperint[5], dum oleam legent, in modios singulos ss. s. s. dabuntur.

CXLV 1. [6]Oleam faciundam hac lege oportet locare:

2. Facito recte arbitratu domini aut custodis, qui id negotium curabit. si sex iugis vasis[7] opus erit, facito.

3. Homines eos dato, qui placebunt aut custodi aut quis[8] eam oleam emerit.

4. Trapetis[9] facito:

5. Si operarii[10] conducti erunt aut facienda locata erit, pro eo resolvito, aut deducetur.

2 6. Oleum ne tangito utendi causa neque furandi causa, nisi quod custos dederit aut dominus. si sumpserit, in singulas sumptiones ss. N. XL deducentur neque debebitur.

7. Factores, qui oleum fecerint, omnes iuranto aut ad dominum aut ad custodem esse de fundo L. Manli[11] neque alium
3 quemquam suo dolo malo oleum neque oleam subripuisse. qui eorum non ita iuraverit, quae eius pars erit, omne deducetur neque debebitur.

---

1) ne] *dett.*, non *C.* — 2) *id est opinor* ne quis conductor paciscatur cum alio, ut a conducendo abstineat. — 3) facienda *C.* — 4) oletate *C.* — 5) *aut* acceperint *aut* acceperunt *c.* — 6) CLIIII Lex oleae faciundae *index C.* — 7) *fortasse scr.* sex iugis vasis si opus erit; *Cato c. 10 inter instrumenta oleti recenset* vasa olearia instructa iuga quinque. — 8) qui *edd.* — 9) trapetis *scripsi*, trapeti *C.* — 10) *fortasse ins.* non erunt eo numero ad quem. — 11) manilii *C.*

8. Socium ne quem habeto, nisi quem dominus iusserit aut custos.

9. Siquid redemptoris opera domino damni datum erit, viri boni arbitratu deducetur.

10. Si virde⟪*m*⟪[1] oleum opus siet, facito.

11. Accedet oleum et sale suae usioni quod satis siet, vasarium vict. II.

1. [2]Oleam pendentem hac lege venire oportet. CXLVI

2. Olea pendens in fundo Venafro venibit.

3. Qui oleam emerit, amplius quam quanti emerit omnis pecuniae centesima accedet, praeconium praesens ss. L et oleum[3]: Romanici P. ∞ D, viridis P. CC, oleae caducae $\overset{o}{\text{M}}$ L, strictivae $\overset{o}{\text{M}}$ X (modio oleario mensum dato), unguinis P. X. ponderibus modiisque domini dato. † iri pri primae[4] cotulas duas.

4. Dies argento ex K. Nov. mensum X oleae legendae faciendae: 2 quae locata est, et si emptor locarit, idibus solvito.

5. Recte haec dari fierique satisque dari domino, aut cui iusserit[5], promittito satisque dato arbitratu domini. donicum solutum erit aut ita satis datum erit, quae in fundo inlata erunt, pigneri sunto. ne quid eorum de fundo deportato. si quid deportaverit, domini esto.

6. Vasa torcula, funes, scalas, trapetos, si quid et aliut[6] da- 3 tum erit, salva recte reddito, nisi quae vetustate fracta erunt. si non reddet, aequom solvito.

7. Si emptor legulis et factoribus, qui illic opus fecerint, non solverit, cui dari oportebit, si dominus volet, solvat: emptor domino debeto et id satis dato, proque ea re ita uti s. s. e. item pignori sunto.

1. [7]Hac lege vinum pendens venire oportet. CXLVII

2. Vinaceos inlutos et faecem relinquito.

3. Locus vinis ad K. Octob. primas dabitur. si non ante ea[8] exportaverit, dominus vino quid volet faciet.

4. Cetera lex, quae oleae pendenti.

1. [9]Vinum in doliis hoc modo venire oportet. CXLVIII

---

1) uirde] *scripsi* (*cf.* uirdiarium), uirdem *C.* — 2) CLV Lex oleae pendentis *index C.* — 3) oleum] *C,* olei *edd.* — 4) *sic C.* — 5) ius erit *C.* — 6) et si quid aliut *Jucundus.* — 7) CLVI Lex uini pendentis *index C.* — 8) ea *delet Keil.* — 9) CLVII Lex uino in doliis *index C.*

2. Vini in culleos singulos quadragenae et singulae urnae dabuntur.

3. Quod neque aceat neque muceat, id dabitur.

4. In triduo proxumo viri boni arbitratu degustato. si non ita fecerit, vinum pro degustato erit. quot dies per dominum mora fuerit, quo minus vinum degustet, totidem dies emptori procedent.

2 5. Vinum accipito ante K. Ian. primas, si non ante acceperit.

6. Dominus vinum admetietur. quod admensus erit[1], pro eo resolvito[2].

7. Si emptor postularit, dominus ius iurandum dabit verum fecisse.

8. Locus vinis ad K. Octobres primas dabitur. si ante non deportaverit, dominus vino quid volet faciet[3].

9. Cetera lex, quae oleae pendenti.

CXLIX 1. [4]Qua lege pabulum hibernum venire oporteat.

2. Qua vendas, fines[5] dicito. pabulum frui occipito ex Kal. Septembribus. prato sicco decedat, ubi pirus[6] florere coeperit: prato inriguo, ubi super inferque vicinus submittet[7], tum decedito, vel diem certam utrique facito. cetero pabulo Kal. Martiis ⟨*de*⟩-cedito[8].

2 3. Bubus domitis binis[9], cantherio uni[10], cum emptor pascet, domino pascere recipitur.

4. Holeris, asparagis, lignis, aqua, itinere, actu domini usioni[11] recipitur.

5. Si quid emptor aut pastores aut pecus emptoris domino damni dederit, boni viri[12] arbitratu resolvat.

6. Si quid dominus aut familia aut pecus emptori damni dederit, viri boni arbitratu resolvetur.

7. Donicum pecuniam[13] satisfecerit aut delegarit, pecus et familia, quae illic erit, pigneri sunto.

8. Si quid de iis rebus controversiae erit, Romae iudicium fiat.

---

1) quod admensus erit dominus, pro eo resolvito *Keil.* — 2) pro eo resolvito] pro eo dominus rem soluito *C.* — 3) Locus vinis . . . faciet *male repetita sunt ex c. 147.* — 4) CLVIII Lex papulo locando *index C.* — 5) fines] finis *C.* — 6) prius *ut videtur*, *C.* — 7) submittet] *scripsi* (*cf. Cato 8,1. 50,1*), promittet *C;* permittet *edd.* — 8) decedito] *edd.*, cedito *C.* — 9) binis] *edd.*, bimis *C.* — 10) uni] *dett.*, uini *C.* — 11) usio *Gronovius.* — 12) viri] ua *C.* — 13) *malim* pecunia; solverit aut *inserit Rud.*

1. [1]Fructum ovium hac lege venire oportet. CL

2. In singulas casei P. IS, dimidium aridum, lacte feriis quod mulserit dimidium et praeterea lactis urnam unam: hisce legibus agnus diem et noctem qui vixerit.

3. In fructum et Kal. Iun. emptor fructu decedat[2]; si interkalatum erit, K. Mais.

4. Agnos XXX ne amplius promittat. oves quae non pepere- 2
rint binae pro singulis in fructu cedent. die[3] lanam et agnos vendat menses X, ab coactore releget[4].

5. Porcos serarios in oves denas singulos pascat.

6. Conductor duos menses pastorem praebeat.

7. Donec domino satisfecerit aut solverit, pignori esto.

III. M. TERENTIUS VARRO.

1. E libris de lingua Latina.

M. Terentii Varronis (638—727) de lingua Latina opus idem esse verisimile est, quod in epistola ad ipsum scripta a. 709 (ad fam. 9,8,1; cf. ad Att. 13,12,3. Acad. post. 1,3) Cicero scribit cupide se expectare. Num Cicerone vivo (i. e. ante a. 711) absolutum sit, non constat. Librorum XXV (tot enim fuisse docuit Ritschl, Rh. Ph. N. F. 6,525 = opusc. 3,464) aetatem tulere l. V—X pessime traditi. Fundamentum recensionis cum sit cod. Florentinus, eum aut secutus sum aut, ubi ab eo discessi, id adnotavi. Accuratius de opere ipso eiusque codicibus disputaverunt O. Mueller in editionis (1833) praef.; Lachmann, Rh. Ph. 6,107; L. Spengel in Varronis editione 1826 [*quam iteratis curis repetivit Andreas filius a. 1885*], *postea in Münch. akad. Abh. 7,431; Thilo, Jahrb. f. kl. Phil. 1855 p. 520.* [*VII G. Goetz et Fridericus Schoell, quorum editio librorum M. Terentii Varronis de lingua Latina prodibit a. 1909, quae huic libro utilia esse videbantur mecum communicarunt.*]

Liber V.

3. Multa verba aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant, ut hostis; nam tum eo verbo dicebant peregrinum, qui suis legibus uteretur, nunc dicunt eum, quem tum dicebant perduellem[5].

27. Fluvius quod fluit, item flumen; a quo lege praediorum urbanorum scribitur ⟪scribitur⟫: 'Stillicidia fluminaqu⟪v⟫e

1) CLVIIII. De fructibus ovium vendundis *index C.* — 2) *fuit fere:* In fructum [kal. Iun. emptor veniat] et kal. Iun. emptor fructu decedat. — 3) die] *fortasse* ex quo die. — 4) releget] deleget *Gronovius.* — 5) *Cf. Festus v.* Hostis.

ut ita cadant fluantque'[1]; — stillicidium eo, quod stillatim cadit; flumen, quod fluit continue.

34. Ager dictus in quam terram quid agebant, et unde quid agebant, fructus causa; ali quod id Graeci dicunt ἀγρόν[2]. Ut ager, quo[3] agi poterat, sic qua agi actus. Eius finis minimus constitutus in latitudinem pedes IIII, — in longitudinem pedes CXX, in quadratum actum et latum et longum esse[4] CXX. Multa antiqui duodenario numero finierunt, ut XII decuriis actum[5]. 35. Iugerum dictum iunctis duobus actibus quadratis[6]. Centuria primo a[7] centum iugeribus dicta, post duplicata retinuit nomen —.

40. Praedia dicta, item ut praedes, a praestando, quod ea pignore data publice mancupis[8] fidem praestent.

55. Ager Romanus primum divisus in partis tris, a quo tribus appellata Titiensium[9], Ramnium, Lucerum. — 56. Ab hoc quattuor quoque partis urbis tribus dictae, ab locis Suburana Palatina Esquilina Collina; quinta, quod sub Roma, Romilia; sic reliquae triginta[10] ab his rebus, quibus in tribum[11] libro⟪s⟫ scripsi.

80. Praetor dictus, qui 'praeiret' iure et exercitu; a quo id Lucilius[12]: "Ergo praetorum est ante et praeire."

81. Quaestores a quaerendo, qui 'conquirerent' publicas pecunias et maleficia, quae triumviri capitales nunc conquirunt; ab his postea qui quaestionum iudicia exercent, quaes⟨i⟩tores[13] dicti.

83. Pontufices, ut[14] Scaevola Quintus pontufex maximus dicebat, a 'posse et facere', ut 'potifices'[15]; ego a 'ponte' arbitror: nam ab his sublicius est factus primum, ut restitutus saepe, cum ideo[16] sacra et uls et cis[17] Tiberim non mediocri ritu fiant.

86. Fetiales, quod 'fidei' publicae inter populos praeerant: nam per hos fiebat, ut iustum conciperetur bellum, et inde[18] desitum,

---

1) *ex* fluant cadantque F^2. — 2) αγρο *F*. — 3) quod *F*. — 4) esset *F*. — 5) actụs *F*. — 6) *Plin. h. n. 18,3,9:* Iugum vocabatur, quod uno iugo boum in dic exarari posset; actus, in quo boves agerentur cum aratro uno impetu iusto. Hic erat CXX pcdum, duplicatusque in longitudinem iugerum faciebat *Sp.* — 7) primo a] prima *F*, primum a *L. Spengel.* — 8) mancupes *F*. — 9) tatiensium *F*. — 10) trita *F*. — 11) *id est* tribuum. 12) Lucili *proposuit A. Spengel*, a quo ait Lucilius *Goetz-Schoell.* — 13) *Mo. St. R. II* 1^3, *233 n.* — 14) a *ins. F.* — 15) pontifices *F*. — 16) ideo *F*, in eo *Mueller*, eadem *A. Spengel.* [*Malim* inde. Th. M.] — 17) [et vis et cis/gis *F*.] — 18) ubi *A. Spengel*, in desitum *sc.* bellum *Lachmann;* si desitum *Skutsch.*

ut foedere fides pacis constitueretur. Ex his mittebantur, antequam conciperetur, qui res repeterent, et per hos etiam nunc fit foedus, quod 'fidus' Ennius scribit dictum [1].

95. Pecus ab eo, quod 'perpascebant' [2]: a quo pecora [3] universa· quod in pecore pecunia tum pastoribus consistebat, et standi fundamentum pes — a pede 'pecudem' appellarunt, ut ab eodem 'pedicam' et 'pedisequum' et 'peculatoriae' [4] oves aliudve quid: id enim 'peculium' primum; hinc 'peculatum' publicum primo ut [5] cum pecore diceretur multa, et id esset [6] coactum in publicum, si erat aversum [7].

140. Arcera — etiam in XII tabulis [8] appellatur: quod ex tabulis vehiculum erat factum, ut arca [9], arcera dictum.

145. Quo 'conferrent' suas controversias et quae venderentur [10] quo ferrent, 'forum' appellarunt.

155. Comitium ab eo, quod 'coibant' eo comitiis curiatis et litium causa [11]. Curiae duorum generum; nam et ubi 'curarent' sacerdotes res divinas, ut curiae veteres, et ubi senatus humanas, ut curia Hostilia, quod primus aedificavit Hostilius rex. Ante hanc rostra —, sub dextra huius a comitio locus substructus, ubi nationum subsisterent legati, qui ad senatum essent missi; is Graecostasis appellatus a parte, ut multa. 156. Senaculum supra Graecostasim; — vocatum, ubi senatus aut ubi seniores consisterent —.

162. Ubi cenabant, cenaculum vocitabant, ut etiam nunc Lanuvi apud aedem Iunonis et in cetero Latio ac Faleris et Cordubae dicuntur. Posteaquam in superiore parte cenitare coeperunt, superioris domus universa cenacula dicta [12].

163. Aes raudus dictum; ex eo [13] veteribus in mancipiis scriptum: "rauduseulo libram ferito."

175. Arrabo sic data, ut reliquum [14] reddatur; — a Graeco

1) *Cf. Non.* Fetiales. — 2) pascebant *cum recc. codd. Goetz-Schoell.* — 3) pecunia *Augustinus, sed contra adferunt Goetz-Schoell: schol. in Georg. 4,168; Isid. Orig. 12. 1, 6.* — 4) peculiariae *Lachmann,* peculiares *A. Spengel,* peculiatori ac *Mueller.* — 5) furtum *post* peculatum *ins. Vestranius; pro* ut *Mueller* tum *proposuit;* primo furtum cum? *Goetz-Schoell.* — 6) esse *F.* — 7) *De loco emend. v. Mue. in edit., Lachm., Rh. Ph. 6,106. Spengel, Münch. akad. Abh. 7,450. Thilo, Jahrb. f. kl. Phil. 1855 p. 524. De peculatu cf. Fest.* Peculatus. — 8) *v. tom. I p. 18 tab. 1,3.* — 9) arcar *F.* — 10) uenderentur] *Goetz-Schoell nihil mutant coll. Fest. P. 30,5* (quod ibi boves venderentur) *et 125,7* (ut in domo eius obsonia venderentur). — vendere *codd. recent.* — 11) causae *F.* — 12) *Cf. Fest.* Cenacula. *D. 43,17, 3,7.* — 13) in *ins. F.* — 14) reliquum *delet Madvig.*

ἀῤῥαβών. Reliquum, quod ex eo, quod debitum, reliquum. 176. Damnum a 'demptione', cum minus re factum, quam quanti constat.

177. Multa[1] pecunia, quae a magistratu dicta, ut exigi posset ob peccatum; quod 'singulae' dicuntur, appellatae[2] eae 'multae'[3], quod olim 'unum' dicebant 'multam'[4]; itaque cum in[5] dolium aut culleum vinum addunt rustici, 'prima' urna addita dicunt etiam nunc.

179. Si datum quod reddatur, mutuum, quod Siculi 'moeton'[6]; itaque scribit Sophron 'moeton antimo et'[7]. Munus, quod 'mutuo' animo qui sunt, dant officii causa. Alterum 'munus', quod 'muniendi' causa imperatum, a quo etiam municipes, qui una 'munus fungi' debent, dicti. 180. [8]《Si is》 Ea pecunia, quae in iudicium[9] venit in litibus, sacramentum a 'sacro'. Qui[10] petebat et qui infitiabatur, de aliis rebus uterque quingenos aeris ad pontem[11] deponebant, de aliis rebus item certo alio legitimo numero[12] assum; qui iudicio vicerat, suum sacramentum e sacro auferebat, victi ad aerarium redibat. 181. Tributum dictum a 'tribubus', quod ea pecunia, quae populo imperata erat, 'tributim' a singulis pro portione census exigebatur[13]. Ab hoc ea, quae adsignata erat, attributum dictum; ab eo quoque, quibus attributa erat pecunia, ut militi reddant, tribuni aerarii dicti; id quod attributum erat, aes militare. Hoc est, quod ait Plautus[14]: "Cedit miles, aes petit"; et hinc dicuntur milites aerarii, ab aere, quod stipendia facerent[15]. 182. Hoc ipsum stipendium a 'stipe' dictum, quod aes quoque stipem dicebant; nam quod asses libras[16] pondo erant, qui acceperant maiorem numerum, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant, id est componebant, quo minus loci occuparet; ab 'stipando' 'stipem' dicere coeperunt. Stips[17] ab στοιβή fortasse Graeco verbo[18]. Id apparet, quod, ut tum institutum, etiam nunc diis cum thesauris

1) a *ins. F.* — 2) additae *Goeschen.* — 3) multas *F*, olim ⟨ovem⟩ unum dicebant multae *prop. Goetz-Schoell. coll. Gell. 11,1,3 sqq.* — 4) *sic Goeschen*, multae *F*, multum *A. Spengel.* — 5) in *om. F.* — 6) *id est* μοῖτον. — 7) μοῖτον ἀντὶ μοίτου *Lindenbrog ad Ter. Eun. 3,1,55, coll. Hesych.* μοῖτον ἀντίμου, *qui locus ipse in* μοῖτον ἀντὶ μοίτου *mutandus est.* — 8) '*Lac. post* si is *sign. Aldus*' *Goetz-Schoell.* Si⟨mil⟩is *coni. L. Spengel.* — 9) indicium *F.* — 10) quis *F.* — 11) pontificem *Augustinus.* — 12) certum alium legitimum numerum *L. Spengel.* — 13) exigebantur *F.* — 14) *Aulul. 3, 5,52.* — 15) *Cf. Gai. 4,27.* — 16) librales *Mueller*, 'Librae *Laetus, cf. § 169:* as erat libro pondo' *Goetz-Schoell.* — 17) stipa *F.* — 18) 'Stips ab . . . verbo *ab alio videntur addita esse.*' *A. Spengel.*

asses dant, stipem dicunt, et qui pecuniam alligat, stipulari et restipulari. Militis stipendia[1] ideo, quod eam 'stipem pendebant'; ab eo etiam Ennius scribit: "Poeni stipendia pendunt". 183. Ab eodem aere pendendo dispensator, et in tabulis scribimus expensum. — Per trutinam solvi solitum: vestigium etiam nunc[2] manet in aede Saturni, quod ea etiam nunc propter pensuram trutinam habet positam.

Liber VI.

5. Suprema summum diei; id ab superrimo. Hoc tempus XII tabulae[3] dicunt occasum esse solis; sed postea lex Plaetoria[4] id quoque tempus esse iubet supremum, quo praetor[5] in comitio supremam pronuntiavit populo.

11. Lustrum nominatum tempus quinquennale a 'luendo', id id est solvendo, quod quinto quoque anno vectigalia et ultro tributa per censores persolvebantur[6].

13. Terminalia, quod is dies anni extremus constitutus; duodecimus enim mensis fuit Februarius, et cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense.

29. Dies fasti, per quos practoribus omnia verba sine piaculo icet 'fari'. Comitiales dicti, quod tum ut esset[7] populus constitutum est ad suffragium ferundum; nisi si quae feriae conceptae essent, propter quas non liceret, ut[8] Compitalia et Latinae[9]. 30. Contrarii horum vocantur dies nefasti, per quos dies 'nefas fari' praetorem: "do, dico, addico". Itaque non potest agi: necesse est aliquo[10] uti verbo, cum lege quid[11] peragitur. Quod si tum imprudens id verbum emisit ac quem manumisit, ille nihilo minus est liber, sed vitio;

---

1) milites stipendii *F.* — 2) iam nunc et *F.* — 3) *v. tom. I p. 19 tab. I, 9.* — 4) praetoria *F. De lege Plaetoria vide tom. I p. 45,1. Cf. Plin. h. n. 7,60,212:* XII tabulis ortus tantum et occasus nominantur; post aliquot annos adiectus est et meridies, accenso consulum id pronuntiante, cum a curia intra rostra et graecostasim prospexisset solem, sed hoc serenis tantum diebus usque ad primum Punicum bellum. — 5) praeco *Ursinus; cf. infra p. 58 lib. VI, 89.* — 6) solvebantur *Mo., St. R.* 3³,343 *n. 4; cf. Lex Malac. LXIII.* — 7) ut ⟨*in comitio*⟩ esset *Bergk*, ut coiret *Mueller.* — 8) ut *om. F.* — 9) *Macr. sat. 1,16,14:* Fasti sunt, quibus licet fari praetori tria verba sollemnia: do, dico, addico; his contrarii sunt nefasti; comitiales sunt, quibus cum populo agi licet; et fastis quidem lege agi potest, cum populo non potest, comitialibus utrumque potest. — 10) est ⟨*enim*⟩ *Vertranius*, necesse enim *Mueller.* — 11) qui *F.*

ut magistratus vitio creatus nihilo setius[1] magistratus. Praetor qui tum fatus[2] est, si imprudens fecit, piaculari hostia facta piatur; si prudens dixit, Q. Mucius aiebat[3], eum expiari ut impium non posse. 31. Intercisi[4] dies sunt, per quos mane et vesperi est nefas, medio tempore inter hostiam caesam et exta porrecta[5] fas; a quo, quod fas tum 'intercedit' aut eo⟨⟨s⟩⟩ 'intercisum' nefas, intercisi[6]. Dies qui vocatur sic "quando rex comitiavit, fas", is[7] dictus ab eo, quod eo die rex sacrificulus[8] dicat[9] ad comitium, ad quod tempus est nefas, ab eo fas; itaque post id tempus lege actum saepe. 32. Dies qui vocatur: "quando stercum delatum, fas", ab eo appellatus, quod eo die ex aede Vestae stercus everritur et per Capitolinum clivum in locum defertur certum.

60 'Nuncupare' nominare valere apparet in legibus, ubi 'nuncupatae pecuniae' sunt scriptae.

61. Dico . . . . Hinc 'dicare', hinc 'iudicare', quod tunc 'ius dicatur'; hinc 'iudex' quod iudicat[10] accepta potestate, id est quibusdam verbis dicendo finit; sic enim aedis sacra a magistratu pontifice praeeunte dicendo dedicatur.

64. Conserere manu dicimur cum hoste; sic "ex iure manu⟨*m*⟩[11] consertum" vocare. hinc adserere manu[12] in libertatem, cum prendimus; sic augures dicunt si mihi auctor est verbi nam manum asserere dicit consortes[13]: hinc etiam, a⟨⟨d⟩⟩ quo ipsi consortes, sors.

69. Spondere est dicere 'spondeo'; a 'sponte', nam id valet et[14] 'a voluntate'. — Ab eadem 'sponte', a qua dictum 'spondere', declinatum 'spondit'[15] et 'respondet' et 'desponsor' et 'sponsa', item

1) sed ius *F.* — 2) factus *F.* — 3) aiebat *L. Spengel,* abigebat *F,* ambigebat *Laetus.* — 4) intercensi *F.* — 5) proiecta *F.* — 6) *sic A. Spengel,* intercisum *F.* [*Fortasse* quod fas tum intercedit ante et post nefas, intercisus. Th. M.] — 7) fassis *F.* — 8) sacrificiolus *F teste Victorio,* sacrificio ius *apographa.* — 9) dicat *F,* it *Th. Mommsen,* litat *Hirschfeld.* — 10) iu[s de]dicat *Spengel filius collata voce* dedicatur *in fine parenthesis.* — 11) manum *Scioppius* (*cf. Cic. de or. I 41 alia*). *Goetz-Schoell.* — 12) manum *F quam lectionem tuentur Goetz-Schoell coll. Fest. 25,10.* — 13) [*Corrupta haec verba neque adhuc sanata* (*certe* verbenam, *quod propositum a Bergkio nuper recepit Spengel filius, non perspicitur quomodo cum adserendo recte coniungatur*) *sic forte restituenda erunt:* sic auctores iuris dicunt, si mihi auctor est et tibi una manum asserere, dici consortes. Th. M.] — 14) et *delendum aut* et a *corrigendum in* etiam. — 15) *corruptum,* despondet *temptant Goetz-Schoell.*

sic alia. spondet enim[1] qui dicit a sua sponte 'spondeo'[2] spondet[3] est sponsor; qui idem[4] faciat obligatur sponsu[5], consponsus; hoc Naevius significat, cum ait 'consponsi'. 70. Spondebatur pecunia aut filia nuptiarum causa; appellabatur et pecunia et quae desponsa erat, sponsa; quae pecunia inter se contra sponsum rogata erat, dicta sponsio; cui desponsa quo[6] erat, sponsus; quo die sponsum erat, sponsalis. 71. Qui[7] spoponderat filiam, despondisse[8] dicebant, quod de sponte eius, id est de voluntate, exierat; non enim si volebat, dabat[9], quod sponsu erat alligatus, — quod tum et praetorium ius ad legem et censorium iudicium ad aequum existimabatur. Sic despondisse animum quoque dicitur, ut despondisse filiam, quod suae spontis statuerat finem. 72. A qua 'sponte' dicere cum spondere[10] quoque dixerunt, cum 'ad spontem'[11] responderent, id est ad voluntatem rogationis[12]; itaque qui ad id quod rogatur non dicit, non respondet, ut non spondet ille statim, qui dixit 'spondeo', si iocandi causa dixit, neque agi potest cum eo ex sponsu. Itaque is qui[13] dicit in tragoedia: "Meministine te spondere[14] mihi gnatam[15] tuam?" quod sine sponte sua dixit, cum eo non potest agi ex sponsu[16].

74. Sponsor et praes et vas neque idem[17], neque res a quibus hi, sed e re simile. Itaque praes, qui a magistratu interrogatus, in publicum ut praestet[18]; a quo et, cum respondet, dicit: "praes". Vas appellatus, qui pro altero 'vadimonium' promittebat. Consuetudo erat, cum reus parum esset idoneus inceptis rebus, ut pro se alium daret. A quo caveri[19] postea lege coeptum est ab his, qui praedia venderent, vadem ne darent; ab eo adscribi coeptum in lege mancipiorum: "Vadem ne poscerent[20], nec dabitur".

81. Dictum cerno a 'cereo', id est a 'creando': dictum ab eo, quod cum quid creatum est, tunc denique videtur. Hinc — qui id[21]

---

1) spondet enim *del.* — 2) dicit — spondeo *del.* — 3) spondit *F*, qui spopondit *L. Spengel, praeterea nihil mutans.* — 4) quidem *F.* — 5) sponsu *L. Spengel;* sponsus *F.* — 6) a quo *A. Spengel.* — 7) quo *F.* [*Fortasse* quom. Th. M.] — 8) dispondisse *F.* — 9) non enim si nolebat non dabat *Mueller.* — 10) respondere *pro* cum spondere *Mueller; an* ⟨spondere pro⟩ dicere, un⟨de re⟩spondere? *Goetz-Schoell coll. Fest. 342,3.* — 11) a sponte *F.* — 12) rogatoris *L. Spengel.* — 13) ita quisqui *F.* — 14) te despondere *F.* — 15) agnatam *F.* — 16) *De universo hoc loco (§ 69—72) cf. Lachmann, Spengel, Thilo supra p. 51 in exordio citt. Huschke, ZGR. 10,327.* — 17) ideo *F.* — 18) praes siet *Palmerius.* — 19) cauari *F.* — 20) nec poscet *Scioppius.* — 21) [qui id *fortasse corruptum ex* cernito. Th. M.] cernito *post* testamento *ins. Goetz-Schoell.*

in testamento: id est 'facito, videant te esse heredem'; itaque in cretione adhibere iubent testes[1].

86. Nunc primum ponam de[2] censoriis tabulis: "Ubi noctu in templum censor[3] auspicaverit atque de caelo nuntium[4] erit, praeconi[5] sic imperato, ut viros vocet: 'Quod bonum fortunatum felix[6] salutareque siet[7] populo Romano Quiritibus[8] reique publicae populi Romani Quiritium mihique collegaeque meo fidei magistratuique nostro! Omnes Quirites pedites armatos privatosque curatores omnium tribuum, si quis pro se sive pro[9] altero rationem dare[10] volet, vocat⟨o⟩ in licium huc ad me'. 87. Praeco in templo primum vocat⟨*o*⟩, postea de moeris, item vocato. Ubi lucet[11] censor⟨*es*⟩, scribae, magistratus murra unguentisque unguentor[12]. Ubi praetores tribunique plebei quique in consilium vocati sunt venerunt, censores inter se sortiuntor[13], uter lustrum faciat. Ubi templum factum est, post tum conventionem habeto[14] qui lustrum conditurus est".

88. In commentariis consularibus scriptum sic inveni: "Quie xercitum imperaturus erit, accenso dicito: 'C. Calpurni[15], voca in licium omnes Quirites huc ad me'. Accensus dicit⟨*o*⟩ sic: 'Omnes Quirites, in licium visite huc ad iudices'. 'C. Calpurni', co(n)s(ul) dicit⟨*o*⟩, 'voca ad conventionem omnes Quirites huc ad me'. Accensus dicit⟨*o*⟩ sic: 'Omnes Quirites, ite ad conventionem huc ad iudices'. Dein consul eloquitor[16] ad exercitum: 'Impero qua convenit ad comitia centuriata".

89. Quare hic[17] accenso, illic praeconi dicit, haec est causa: in aliquot rebus item[18] ut praeco, accensus 'acciebat'[19], a quo 'accensus' quoque dictus. Accensum solitum ciere, Boeotia ostendit, quam comoediam Aquilii[20] esse dicunt, hoc versu: "Ubi primum accensus clamarat meridiem". Hoc idem Cosconius in actionibus scribit[21] praetorem accensum solitum ⟨⟨tum⟩⟩ esse iubere, ubi ei videbatur

---

1) *Cic ad Att. 13,46:* cognovi cretionem Cluvii, — liberam cretionem testibus praesentibus, LX diebus. *Cf. infra p. 60 lib. VII, 98.* — 2) de *om. F.* — 3) censora *F.* — 4) *Fortasse scribendum* nuntiatum, *quamquam etiam* nuntium *de eo quod nuntiatur dictum defendi potest.* — 5) praeconis *F.* — 6) *sic F,* felixque *Aldus.* — 7) salutare quesierit *F.* — 8) *Mo.,* Quiritium *F.* — 9) si verbo *F.* — 10) dari *F.* — 11) licet *F.* — 12) unguentur *F.* — 13) sortiuntur *corr. ex* sortitiuntur *F.* — 14) habet *F.* — 15) dicit hoc calpurni *F.* — 16) eloquitur *F.* — 17) hinc *F.* — 18) idem *F.* — 19) accipiebat *F.* — 20) *sic Turnebus,* commediam alii *F.* — 21) in actionibus suiscribit *F*[1]; sui *delet manus 2 ut vid. Goetz-Schoell.*

horam esse tertiam, inclamare horam tertiam esse, itemque meridiem [1] et horam nonam.

90. Circum muros [2] mitti solitus quomodo inliceret populum in eum ⟨*locum*⟩, unde vocare posset ad contionem non solum ad consules et censores, sed etiam quaestores, commentarium indicat vetus anquisitionis [3] M'[4] Sergii Mani filii, quaestoris, qui capitis accusavit T. [Quinctium] Rocum [5], in quo [6] sic est: 91. "Auspicio operam des et [7] in templo auspices [8]. Dum aut ad praetorem aut ad consulem mittas auspicium petitum, comitiatum praeco [9] populum vocet ad te, et eum [10] de muris vocet praeco; id imperare ⟨*o*⟩portet. Cornic⟨*in*⟩em ad privati ianuam et in arcem mittas, ubi canat. Collegam roges [11], ut comitia edicat de rostris, et argentarii tabernas occludant. Patres censeant exquaeras [12] et adesse iubeas; magistratus censeant exquaeras [12], consules praetores tribunosque plebis collegasque tuos [13] in templo adesse iubeas omnes [14]; ac cum mittas [15], contionem a⟨*d*⟩voces".

92. In eodem commentario anquisitionis [16] ad extremum scriptum caput edicti hoc est: "Item quod attingat qui de censoribus [17] classicum ad comitia centuriata redemptum habent, uti curent eo die, quo die comitia erunt, in arce classicus canat [18] circumque muros et ante privati huiusce T. Quincti Roci [19] scelerosi ⟨*h*⟩ostium canat, et ut in campo cum primo luci adsiet" [20].

93. Inter id cum circum muros mittitur et cum contio advocatur, interesse tempus apparet ex his quae interea fieri [21] scriptum est. Sed ad comitiatum vocatur populus ideo, quod alia de causa hic magistratus non potest exercitum urbanum convocare; censor, consul, dictator, interrex potest, quod censor«em« exercitum centuriato constituit quinquennalem, cum lustrare«t» et in urbem ad vexillum ducere debet; dictator et consul in singulos annos quod hic exercitui

---

1) *Cf. supra p. 55 l. VI, 5.* — 2) circum auras *F.* — 3) inquisitionis *F.* — 4) m *F.* — 5) accusauit rogum *F.* — 6) in aqua *F.* — 7) operam des et *Bergk probante Mo. Staatsrecht I*³*, 93 n. 3;* orande sed *F.* — 8) *sic Mo. l. c.,* auspiciis *F.* — 9) *sic Mo. l. c.,* commeatum praetores *F.* 10) *pro* eum *conicit* reum *Canal.* — 11) cannat colligam rogis *F.* — 12) censeant exquiras *Mueller* (exquaeras *Bergk*), censeat extra *F.* — 13) tuos] uos et *F.* — 14) homines *F.* — 15) ac cum mittas] [*fortasse* ad comitias. Th. M.] — 16) acquisitionis *F.* — 17) decessoribus *F.* — 18) cannatum *F.* — 19) quinti trogi *F.* — 20) adsit et *F.* — 21) illicitum (t *lineolis del. m. 2*) *ins. F.*

imperare potest quo eat, id quod propter centuriata comitia imperare solent. 94. Quare non est dubium, quin[1] hoc in licium sit, cum circum muros itur, ut populus 'inliciatur' ad magistratus conspectum, qui viros vocare[2] potest, in eum locum, unde vox ad contionem vocantis exaudiri possit. —

95. Hoc nunc aliter fit atque olim, quod augur consuli adest tum cum exercitus imperatur, ac praeit, quid eum dicere oporteat. Consul augur⟨*i*⟩ imperare solet, ut in[3] licium vocet, non accenso aut praeconi. Id inceptum credo, cum non adesset accensus, et nihil intererat, cui imperaret; et dicis causa fieba⟨*n*⟩t quaedem neque item facta neque item dicta semper.

Liber VII.

15. Anfractum est flexum, ab origine duplici dictum, ab 'ambitu' et 'frangendo'; ab eo leges iubent in directo pedum VIII[4] esse, in anfracto XVI, id est in flexu.

51. Supremum ab 'superrumo' dictum; itaque XII tabulae[5] dicunt: "solis occasu diei suprema tempestas esto."

93. Iurgio, id est litibus; itaque quibus res erat in controversia, ea vocabatur lis: ideo in actionibus videmus dici: "Quam rem, sive me[6] litem dicere oportet"; ex quo licet videre iurgare esse ab iure dictum, cum quis 'iure litigaret'; a quo 'obiurgat' is, qui id facit iuste[7].

98. [Crevi] valet[8] 'constitui'; itaque heres, cum constituit se heredem esse, dicitur cernere[9], et cum id fecit, crevisse.

105. Nexum[10] Manilius scribit omne quod per libram et aes geritur[11], in quo sint mancipia; Mucius, quae per aes et libram fiant ut obligentur[12], praeter quae mancipio dentur[13]. Hoc verius esse ipsum verbum ostendit, de quo quaerit; nam id est[14], quod obligatur per libram 'neque suum' fit, inde 'nexum' dictum. Liber, qui suas operas

---

1) quin] cum *F.* — 2) quiros uocari *F.* — 3) is *F.* — 4) uiam *ins. Christ.* — 5) tabulis *F.* — *Cf. tom. I p. 19 tab. I, 8.* — 6) mi *F, del. Aldus.* — 7) *Cf. Nonius* Iurgium. — 8) crevi *cum aliis verbis om. F.* — 9) cernere] canere *F.* — 10) *Cf. tom. I p. 25.* — 11) *Cic. de or. 3,40,159:* nexum quod per libram agitur. *Top. 5,28:* abalienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio. — 12) obligetur *Hu.* — 13) praeterquam m. detur *F;* praeter quom mancipio dentur *Hu. et Goetz-Schoell.* — 14) id aes *Mo. ZSSt. 23,349.*

in servitutem pro pecunia quam debebat[1], dum solveret, nexus vocatur[2], ut ab 'aere' 'obaeratus'. Hoc C. Poetelio Libone Visolo[3] dictatore[4] sublatum ne fieret[5]; et omnes, qui bonam copiam iurarunt, ne essent nexi, dissoluti[6].

Liber VIII.

4. Ut in hominibus quaedam sunt agnationes ac[7] gentilitates, sic in verbis; ut enim ab Aemilio homines[8] orti Aemilii ac gentiles, sic ab Aemilii nomine declinatae voces in gentilitate nominali; ab eo enim, quod est inpositum recto casu Aemilius, orta Aemilii, Aemilium *cet.*

82. In hoc ipso analogia non est, quod alii nomina habent ab oppidis, alii aut non habent, aut non ut debent habent. 83. Habent plerique libertini a municipio manumissi; in quo, ut societatum et fanorum servi, non servarunt pro portione[9] rationem. Et Romanorum liberti debuerunt dici, ut a Faventia Faventinus, ab Reate Reatinus, sic a Roma Romanus, ut nominantur libertinis orti publicis [scilicet] servis Romani, qui manumissi ⟨*sunt*⟩[10] ante quam sub magistratus[11] nomina, qui eos liberarunt, succedere coeperunt.

Liber VIIII.

83. Quare quoniam ad analogias quod pertine⟪a⟫t non est ut omnia similia dicantur, sed ut in suo quaeque genere similiter declinentur, stulte quaerunt, cur as et dupondius et tressis non dicantur pro portione, cum as sit[12] simplex, dupondius fictus, quod duo asses pendeba⟪n⟫t, tressis ex tribus aeris quod sit. pro assibus nonnumquam

---

1) debeat dat *Augustinus*, debet dat *Schwegler*. — 2) [*VII Excidisse quaedam videntur. — Cf. tom. I pag. 25.*] — 3) *sic fere Lachmann*, . c . popillio uocare sillo *F*. — 4) [*Dictatorem hunc C. Poetelium C. f. C. n. Libonem Visolum fasti ad a. 441 recensent; at Livius 8,28 eandem legem Poeteliam latam esse ait a patre eius cognomine, sed C. f. Q. n., consule tertium a. 428. Cf. röm. Forschungen 2,244.* Th. M.] — 5) *Liv. l. c.:* iussi consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec poenam lueret, in conpedibus aut in nervo teneretur, pecuniae creditae bona debitoris, non corpus obnoxium esset. Ita nexi soluti cautumque in posterum, ne necterentur. — 6) dissoluti] sed soluti *Mueller*. — 7) ad *F*. — 8) homine *Becker*. — 9) *L. Spengel*, proportionem *F*. — 10) [*sic scripsi; cf. Staatsrecht 1³,321 n. 7.* Th. M.] ut nominantur libertinis orti publicis [*an* Publici — Servii? *Goetz-Schoell*] orti orti seruis Romani qui manumissi *F*, at nominantur libertini orti a publicis servis Romanenses qui manumissi *Mueller*. — 11) magistratuum *Lipsius*. — 12) adsit *F*.

aes dicebant antiqui, a quo dicimus assem tenentes: "Hoc ⟪ab⟫ aere aeneaque libra" et "Mille aeris legasse".

2. E libris rerum rusticarum.

Scriptores rei rusticae ed. Schneider. 1794. Tom. I p. 123. M. Porci Catonis de agri cultura et M. Terenti Varronis rerum rusticarum libri tres ex rec. H. Keilii. 1884. Cf. exordium p. 51.

Liber I.

2, 9. C. Licinium Stolonem — video venire, — cuius maiores de modo agri legem tulerunt; nam Stolonis illa lex, quae vetat plus D iugera habere civem Romanum —. Eiusdem gentis C. Licinius, tribunus plebis cum esset, post reges exactos annis CCCLXV primus populum ad leges accipiendas in septem iugera forensia e comitio eduxit [1].

10, 1. Modos, quibus metirentur rura, alius alios constituit. — metiuntur — apud nos in agro Romano ac Latino iugeris. — Iugerum (vocant), quod quadratos duos actus habeat. 2. Actus quadratus, qui et latus est pedes CXX et longus totidem. — Bina iugera, quod a Romulo primum divisa [2] viritim [3], quae heredem sequerentur, heredium appellarunt.

Liber II.

Praef. 1. Viri magni nostri maiores non sine causa praeponebant rusticos Romanos urbanis. — Itaque annum ita diviserunt, ut nonis modo diebus urbanas res usurparent, reliquis septem ut rura colerent.

1, 9. Romanorum — populum a pastoribus esse ortum quis non dicit? — multa etiam nunc ex vetere instituto bubus et ovibus

---

1) *Cic. de amic. 25,96:* (C. Licinius Crassus) primus instituit in forum versus agere cum populo. *Colum. de r. r. 1,3,10:* post reges exactos Liciniana illa septena iugera, quae plebi tribunus viritim diviserat, maiores quaestus antiquis rettulere, quam nunc nobis praebent amplissima veterata. *Hu. üb. d. Stelle d. Varro v. d. Liciniern. 1835.* — 2) dicebantur *ins. C., om. qui hunc locum citat Nonius.* — 3) *Plin. h. n. 18,2,7:* Bina tunc iugera populo Romano satis erant, nullique maiorum modum adtribuit (Romulus). — *c. 3,18:* M' Curii nota dictio est perniciosum intellegi civem, cui septem iugera non essent satis. Haec autem mensura plebei post exactos reges adsignata est. *De duobus iugeris cf. Mo. R. G. 1,183 n. 3. Voigt, Rh. Ph. 24,53.*

dicitur, et — aes antiquissimum, quod est flatum, pecore est notatum —. 15. Quarta pars est de iure in parando[1], quem ad modum quamque pecudem emi oporteat civili iure. Quod enim alterius fuit, id ut fiat meum, necesse est aliquid intercedere; neque in omnibus satis est stipulatio aut solutio nummorum ad mutationem domini《i》. — 16. Greges ovium longe abiguntur ex Apulia in Samnium aestivatum, atque ad publicanum profitentur, ne, si inscriptum pecus paverint, lege censoria committant.

2, 5. In emptionibus (ovium) iure utimur eo, quo lex praescripsit; in ea enim alii plura, alii pauciora excipiunt; quidam enim pretio facto in singulas oves, ut agni cordi duo pro una ove adnumerentur, et si quoi[2] vetustate dentes absunt, item binae pro singulis ut procedant. De reliquo antiqua fere formula utuntur: cum emptor dixit: "Tanti sunt mi emptae?" et ille respondit: "sunt" et expromisit nummos, 6. emptor stipulatur prisca formula sic: "Illasce[3] oves, qua de re agitur, sanas recte esse, uti pecus ovillum, quod recte sanum est, extra lusca⟨*m*⟩, surdam, minam (id est ventre glabro), neque de pecore morboso esse, habereque recte licere; haec sic recte fieri spondesne?" Cum id factum est, tamen grex dominum non mutavit, nisi si est adnumeratum; nec non emptor pote ex empto vendito illum damnare, si non tradet, quamvis[4] non solverit nummos; ut ille emptorem simili iudicio, si non reddit pretium.

5, 10. 11. (Boves) cum emimus domitos, stipulamur sic: 'Illosce boves sanos esse, noxisque ⟨*solutos*⟩ praestari?'; cum emimus indomitos, sic: 'Illosce iuvencos sanos recte, deque pecore sano esse, noxisque ⟨*solutos*⟩ praestari spondesne?' Paulo verbosius haec, qui Manilii actiones sequuntur[5].

(Similiter de capris (3, 5), de suibus (4, 4), de asinis (6, 3), de equis (7, 6), de canibus (9, 7).

10, 4. In emptionibus (servorum) dominum legitimum sex fere rēs perficiunt: si hereditatem iustam adi⟨*i*⟩t; si ut debuit mancipio ab eo accepit, a quo iure civili potuit; aut si in iure cessit qui potuit[6] cedere et id ubi oportuit[7]; aut si usu cepit; aut si e praeda sub corona emit, tumve cum in bonis sectioneve cuius publice veniit.

---

1) imparando *C.* — 2) si quae *C.* — 3) illasque *C.* — 4) quam ouis *C.* — 5) mamili actionis secuntur *C.* — 6) qui potuit] cui potius *C.* — 7) ubi *ins. C.*

5. In horum emptione solet accedere peculium aut excipi, et stipulatio intercedere sanum[1] esse furtis noxisque solutum, aut si mancipio non datur, dupla promitti, aut, si ita pacti, simpla.

IV. NONIUS MARCELLUS.

E libris de compendiosa doctrina per litteras.

Nonius grammaticus, Thubursico in Numidia ortus, saeculo III exeunte vel ineunte IV compilavit compendiosam doctrinam per litteras, *utilem propter multos veterum scriptorum locos per eam servatos. Novissime ediderunt Gerlach et Roth a. 1842, Quicherat a. 1871, L. Mueller a. 1888, Lindsay a. 1903; illos in plerisque secutus sum, paginis adnotatis.*

520 Accensi, qui his (decurionibus et centurionibus) 'accensebantur', id est 'adtribuebantur'. Varro de vita populi Romani lib. III: "qui de adscriptivis, cum erant attributi decurionibus et centurionibus, qui
59 eorum habent[2] numerum, accensi vocabantur". — Accensi genus militiae est administrantibus proximum. Varro rhetoricorum (?) libro XX: "ut, consules ac praetores qui secuntur in castra, accensi dicti, quod ad necessarias res saepius acciantur, velut accersiti". quos nunc dicimus deputati.

55 Arcera plaustrum est rusticum, tectum undique, quasi 'arca'. — Hoc autem vehiculi genere senes et aegroti vectari solent.[3]

6 Calvitur dictum est 'frustratur', tractum a 'calvis' mimicis, quod sint omnibus frustratui. — Lucilius —: [4] "si non it, capito", inquit, "eum"; et "si calvitur, ergo fer dominum"[5].

267 Coicere, 'agere'. Afranius —: "causam coicere hodie ad te volo. Ambon adestis? profuturos arbitror"[6].

529[7] Fetiales — Varro de vita p. R. lib. II: "Itaque bella et tarde et magna diligentia[8] suscipiebant, quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere; priusquam[9] indicerent bellum is, a quibus iniurias factas sciebant, fetiales legatos res repetitum mittebant quattuor, quos oratores vocabant". Idem l. III: "Si cuius legati violati essent, qui id[10] fecissent, quamvis nobiles essent, uti dederentur civitati, statuerunt,

---

1) sane cum *C.* — 2) augebant *L. Mueller.* — 3) *Cf. tom. I p. 18 tab. I, 3.* — 4) *Lindsay:* "si non it, capito", inquit, "eum, et si calvitur". ergo fur dominum? — 5) ergo fer dominum] *sic libri,* endo ferto manum *edd.* — 6) *Cf. tom. I p. 19 tab. I, 7.* — 7) *Cf. Festus v.* Orare. — 8) *sic Niebuhr,* licentia *libri.* — 9) quam *om. Guelferbytanus liber.* — 10) quid *libri.*

fetialesque viginti, qui de his rebus cognoscerent iudicarent statuerent, constituerunt'[1].

Iurgium levior res est, siquidem inter benevolos aut propin- 430
quos dissensio vel concertatio iurgium dicitur: inter inimicos dissensio lis appellatur. M. Tullius de rep. l. IIII: "admiror nec rerum solum sed verborum etiam elegantiam: 'si iurgant', inquit[2]; "benevolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur." Et in sequenti: "iurgare igitur lex putat[3] inter se vicinos, non litigare."

— matrem familias (dictam esse existimant), quae in familia 442
mancipioque sit patria, etsi in mariti matrimonio esset.

Mutuum sine usuris, fenus cum usuris sumitur. 438

Nubentes veteri lege Romana asses III ad maritum venientes solere 531
pervehere, atque unum, quem in manu tenerent, tamquam emendi causa marito dare[4]; alium, quem in pede haberent, in foco Larium familiarium ponere; tertium, ⟨*quem*⟩ in sacciperione condidisse⟨*n*⟩t, conpito vicinali solere resenare[5] — quos ritus Varro — de vita p. R. diligentissime percucurrit.

Oves generis feminini, ut plerumque; masculini Varro —: "M.[6] Teren- 216
tio, quando citatus neque respondit neque excusatus[7] est, eum ego[8] unum ovem multam dico"[9].

Plebitatem, ignobilitatem. 'Cato pro Veturio': 'propter tenuitatem 149
et plebitatem'. Hemina in annalibus[10]: 'Quicumque propter plebitatem agro publico eiecti sunt'[11].

Proletarii dicti sunt plebei, qui nihil rei publicae exhibeant, sed 67
tantum prolem sufficiant. — Varro de vita p. R. lib. I: "quibus erant pecuniae satis, locupletis, adsiduos; contrarios proletarios. Adsiduo neminem vindicem voluerunt locupleti"[12]. Proletarii cives dice- 155

---

1) iudicarent et statuerent et constituerent *libri*. — 2) *Cf. tom. I p. 27 tab. VII, 5.* — 3) putet *Lindsay*. — 4) daret *vel* darent *libri*. — 5) *sic libri*, reserare *Roth*, *fortasse* reservare. — 6) M. *om. libri, sed praecedit* idem. — 7) *sic Gellius 11,1,4;* excitatus *Nonius*. — 8) eum ego *Nonius*, ego ei *Gellius*. — 9) *Gellius 11,1,4:* Quando — a magistratibus populi Romani — multa dicitur vel minima vel suprema, observari solet, ut 'oves' genere virili appellentur; atque ita M. Varro verba haec legitima, quibus minima multa diceretur, concepit: 'M. Terentio — dico', ac nisi eo genere diceretur, negaverunt iustam videri multam. — 10) annos *libri*. — 11) *Sallust. hist. 1,9 ed. Dietsch:* regibus exactis — servili imperio patres plebem exercere — agro pellere. — 12) idem: assiduo neminem uindicem esse uoluerunt nisi assiduum id est locupletem *coniecit Turnebus*.

bantur, qui in plebe tenuissima erant et non amplius quam mille et quingentos aeris in censum deferebant.

54=Gellius 17,6 Recepticium servum quidam — dictum volunt, — qui venumdatus ob aliquod — malefactum 'a distractore recipiatur'; sed vera hae eest eius nominis interpretatio: quem in data dote aut donatione quis 'exceperit', quod est proprie 'receperit'. — Cato: "mulier et magnam dotem dat et magnam pecuniam [1] retinet"; ex ea igitur re familiari, quam [2] sibi dote data retinuit, pecuniam viro mutuam dat: eam pecuniam [2] a viro forte irata repetere instituit; adponit ei flagitatorem recepticium, hoc est proprium, suum, quem reliqua pecunia 'receperat nec dederat doti, sed exceperat'.

542 Ricin⟨i⟩um, quod nunc mafurtium dicitur, palliolum femineum breve. Varro — de vita p. R. —: "Ex [3] quo mulieres in — luctibus, cum omnem vestitum delicatiorem ac luxoriosum — ponunt, ricinia sumunt".

38 Scripturarios veteres, quos nunc tabularios dicimus, dici volunt, quod scripturis et commentariis omnia vel urbium vel provinciarum complecterentur. Lucilius l. XXVI: "Publicanus [4] vero ut Asiae fiam, ut [5] scripturarius". [6]

523 Sexagenarios per pontem mittendos male diu popularitas intellexit [7], cum Varro de vita p. R. — honestam causam — patefecerit: "cum in quintum gradum pervenerant atque habebant sexaginta annos, tum denique erant a publicis negotiis liberi atque otiosi. Ideo in proverbio quidam putant venisse, ut diceretur, sexagenarios de ponte deici oportere, id est quod suffragium non ferant, quod per pontem ferebant".

453 Usu, id est utendo, unde et 'usurpare' dictum est, obtineri quid cum [8] possit, veteres usu perire, hoc est non utendo, aliquid posse. Plautus Amfitryone: — "cavesis, ne tu te usu perduis".

43 Viritim dictum est separatim et per singulos viros. M. Tullius de re publica [9] —: "ac primus agros, quos bello Romulus ceperat, (Numa)

---

1) recipit hoc est et magnam dotem dat et magnam pecuniam *ins. Gellii (17,6,1) codicum familia deterior, om. Gellii libri meliores cum Nonio Gellianorum compilatore.* — 2) quam] *Gellius*, ex qua *Nonii libri*, viro m. d. e. pecuniam *habet Gellius, om. libri Noniani.* — 3) et *libri.* — 4) publicanum *libri.* — 5) ut] *om. Nonius altero loco.* — 6) *Cf. Festus v.* Scripturarius. — 7) *Cf. Festus v.* Sexagenarios. — 8) [*sic scripsi,* optinere quidquam *libri.* Th. M.] — 9) *Cic. de r. p. 2,14,26.*

divisit viritim civibus'. — Varro de vita p. R. l. I: "et extra urbem in regiones XXVI agros viritim liberis attribuit".

V. ASCONIUS IN CICERONIS ORATIONES.

Q. Asconius Pedianus grammaticus ineunte saec. I natus commentarios doctrina insignes in Ciceronis orationes scripsit servatos nobis uno codice Sangallensi, qui saec. XV descriptus postea periit. Huic incerti auctoris in Verrinas commentarii aetate et doctrina longe inferiores adiuncti fuerunt, qui Asconii nomine diu ornati hodie sub Pseudo-Asconii nomine citari solent. Asconii commentarios novissime ediderunt Kiessling et Schoell 1875, [*VII Clark 1907.*] *Eosdem et Pseudo-Asconianos coniunctos edidit Baiter in Cic. ed. Orell. T. V p. II, 1835. Trium editionum paginas singulis locis excerptis in margine adieci.*

A. In Pisonianam.

Arg. Cn. Pompeius Strabo [1], pater Cn. Pompei Magni, Transpadanas colonias — non novis colonis — constituit, sed veteribus incolis manentibus ius dedit Latii, ut possent habere ius, quod ceterae Latinae coloniae, id est ut per [3] magistratus civitatem Romanam adipiscerentur. *(3=2=3)* [2]

§ 8. L. Iulio C. Marcio cos. [4], quos et ipse Cicero supra memoravit, SCto collegia sublata sunt, quae adversus rem publicam videbantur esse [5]. — Post sex [6] deinde annos, quam sublata erant, P. Clodius trib. pl. lege lata restituit collegia. *(7=6=7)*

§ 9. Diximus L. Pisone A. [7] Gabinio cos. [8] P. Clodium tr. pl. quattuor leges perniciosas populo Romano tulisse: — tertiam de collegiis restituendis novisque instituendis [9]; — quartam, ne quem censores in senatu legendo praeterirent [10] neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus et utriusque censoris sententia damnatus esset; hac ergo eius lege censuram, quae magistra pudoris et modestiae est, sublatam ait [11]. *(9=8=8)*

---

1) *cos. a. u. c. 665* (= *89*). — 2) *id est: p. 3 ed. Bail. = p. 2 ed. Kiessl. et Schoell, p. 3. ed. Clark.* — 3) per *Buecheler,* petendo *Clark,* peti *vel* petendi *libri.* — 4) *a. u. c. 690* (= *64*). — 5) constituta *inserunt Goetz-Schoell, Clark.* — 6) *sic Rinkes,* nouem *libri.* — 7) A.] et *libri.* — 8) *a. u. c. 696* (= *58*). — 9) *Cic. in Pis. 4, 9:* collegia non ea solum, quae senatus sustulerat, restituta, sed innumerabilia quaedam nova ex omni faece urbis ac servitio concitata. *De tempore huius legis v. Mo. de coll. 73—78.* — 10) *Cf. Festus* Praeteriti. — 11) adit *vel* addit *libri.*

(16 = 15 = 17) § 94. Legem iudiciariam — tulit L. Aurelius Cotta praetor[1], qua communicata sunt iudicia senatui et equitibus Romanis et tribunis aerariis. Rursus deinde Pompeius in consulatu secundo[2] — promulgavit, ut amplissimo ex censu ex centuriis aliter atque antea lecti iudices, aeque tamen ex illis tribus ordinibus, res iudicarent.

B. In Scaurianam.

(21 = 18 = 24) 1. Cn. Domitius — diem ei (Scauro) dixit apud populum et multam irrogavit, quod eius opera sacra multa[3] populi Romani deminuta esse diceret. Crimini dabat sacra publica populi Romani deum Penatium, quae Lavini fierent[4], opera eius minus recte casteque fieri. Quo crimine absolutus est Scaurus quidem, sed ita, ut a tribus tribubus damnaretur, a XXXII absolveretur, et in his[5] pauca puncta inter damnationem et absolutionem interessent.

C. In Cornelianam.

(56 = 50 = 50) *Arg.* ⟨C.⟩ Cornelius, — tribunus plebis[6] — promulgavit — legem, qua [auctoritatem[7]] senatus minuebat, ne qui nisi[8] per populum legibus solveretur. Quod antiquo quoque iure erat cautum; itaque in omnibus senatus consultis, quibus aliquem legibus solvi placebat, adici erat[9] solitum, ut de ea re ad populum ferretur; sed paulatim ferri erat desitum, resque iam in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adiceretur quidem in senatus consultis de rogatione ad populum ferenda, eaque ipsa senatus consulta per pauculos admodum fiebant. Indigne eam Corneli rogationem tulerant potentissimi quique ex senatu[10], quorum gratia magnopere minuebatur; itaque P. Servilius Globulus trib. pleb. inventus erat, qui C.[11] Cornelio obsisteret. Is, ubi legis ferundae dies venit et praeco subiciente scriba verba legis recitare populo coepit, et scribam subicere et praeconem pronuntiare passus non est. Tum Cornelius ipse codicem recitavit. Quod cum improbe fieri C.[11] Piso consul vehementer quereretur ⟨*tollique*[12]⟩ tribuniciam intercessionem diceret, gravi convicio a populo

---

1) *a. 684* (= *70*). — 2) *a. 699* (= *55*). — 3) multa *del. Clark.* — 4) fuerunt *libri.* — 5) eis *libri.* — 6) *a. 687* (= *67*). — 7) auctoritatem *om. in hiatu ex libris quos habemus optimus videturque esse ex supplemento, ut reliqua quoque intra uncos quadratos posita, de quibus nihil adnotatur.* — 8) qui uis *vel* qui uisui *libri*, quis nisi *ed. Ald.*, *quam sequitur Clark.* — 9) adiecerat *libri.* — 10) ex s. c. *libri.* — 11) l. *libri.* — 12) tollique *om. libri.*

exceptus est, — lapidesque etiam ex ultima contione in consulem iacti, quo tumultu Cornelius perturbatus concilium dimisit . . .[1] Actum deinde eadem de re in senatu [est magnis] contentionibus. Tum Cornelius ita ferre [rursus] coepit, ne quis in senatu legibus solveretur, nisi CC ⟨*non minus*⟩ adfuissent, neve quis, cum ⟨*quis ita*⟩ solutus esset, intercederet, cum de ea re [ad populum] ferretur. Haec sine tumulta res [acta est]. Nemo enim negare poterat pro [senatus] auctoritate esse eam legem.

Ali[am] deinde legem Cornelius, etsi nemo repugnare ausus est, *(58 = 52 = 59)* multis tamen invitis tulit: ut praetores ex edictis suis perpetuis ius dicerent[2]; quae res cunctam[3] gratiam ambitiosis praetoribus, qui varie ius dicere assueverant, sustulit.

Frequenter tum etiam coetus factiosorum hominum sine publica *(75 = 67 = 75)* auctoritate malo publico fiebant, propter quod postea collegia s. c. et pluribus legibus sunt sublata, praeter pauca atque certa, quae utilitas civitatis desiderasset, qualia sunt[4] fabrorum lictorumque.

D. In orationem in toga candida.

Antonium — censores — senatu moverunt, causasque[5] sub- *(84 = 75 = 84)* scripserunt, quod socios diripuerit, quod iudicium recusarit[6], quod propter aeris alieni magnitudinem praedia manciparit[7], bonaque sua in potestate non habe⟨*a*⟩t[8].

1) [VII *Inter* dimisit *et* actum *libri sex litterarum intervallum intermittunt, quod Purser apud Clarkium explet verbo* actutum.] — 2) *Cf. Dio 36,40(23):* (Ὁ Κορνήλιος) ἐκεῖνόν τε (νόμον) διενομοθέτησε καὶ ἕτερον τοιόνδε· οἱ στρατηγοὶ (praetores) πάντες τὰ δίκαια καθ᾽ ἃ δικάσειν ἔμελλον αὐτοῖς, συγγράφοντες ἐξετίθεσαν (edixerunt)· οὐ γάρ πω πάντα τὰ δικαιώματα, ἃ περὶ τὰ συμβόλαια διετέτακτο, ἐποίουν· οὔτε ἐσάπαξ τοῦτ᾽ ἐποίουν, οὔτε τὰ γραφέντα ἐτήρουν· ἀλλὰ πολλάκις αὐτὰ μετέγραφον, καὶ συχνὰ ἐν τούτῳ πρὸς χάριν ἢ καὶ κατ᾽ ἔχθραν τινῶν, ὥσπερ εἰκός, ἐγίνετο. ἐσηγήσατο (rogavit) οὖν κατ᾽ ἀρχάς τε εὐθὺς αὐτοὺς τὰ δίκαια, οἷς χρήσονται, προλέγειν, καὶ μηδὲν ἀπ᾽ αὐτῶν παρατρέπειν. — 3) *sic Baiter*, studium aut *Clark*, eum aut *libri*. — 4) ***Mommsen***, sicut *Clark*, quasi ut *libri*. — 5) catulisque *vel* causasque *libri*, titulosque *Clark*. — 6) recusauit *libri*. — 7) mancipauit *libri*. — 8) *Cf. Cic. de orat. 2,55, 224:* ubi sunt hi fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? *Cic. pro Sulla 20,58.59:* venire omnes suas possessiones et patrimonio se ornatissimo spoliari maluit (Sittius) quam ullam moram cuiquam fieri creditorum suorum; — nunquam sibi cognationem cum praediis esse existimavit suis. *Cf. Rudorff, röm. Feldm. 2,303. Schwegler, röm. Gesch. 2,445.*

VI. SCHOLIA ASCONIO ERRORE TRIBUTA IN CICERONIS VERRINAS.

A. In divinationem.

(p. 103 Baiter) § 8. Ti.[1] Gracchus legem tulerat, ut equites Romani iudicarent; iudicaverunt per annos XXX sine infamia. Post victor Sulla[2] leges tulerat, ut senatorius ordo iudicaret, et iudicavit per X annos turpiter. Nunc[3] Aurelius [Cotta] legem fert, ut senatores et equites Romani ac tribuni aerarii simul iudicent.

(103) Regendis moribus civitatis censores quinto quoque anno creari solebant. Hi prorsus cives sic notabant, ut, qui senator esset, eiceretur senatu; qui eques Romanus, equum publicum perderet; qui plebeius, in Caeritum tabulas referretur et aerarius fieret, ac per hoc non esset in albo centuriae suae, sed ad hoc non esset civis, ⟪tantum⟫ tantummodo ut pro capite suo tributi nomine aera praeberet[4].

(104) § 11. Qui defendit alterum in iudicio, aut patronus dicitur, si orator est; aut advocatus, si aut ius suggerit aut praesentiam suam commodat amico; aut procuratur, si ⟨*absentis*⟩ negotium suscipit; aut cognitor, si praesentis causam novit et sic tuetur ut suam. Ergo cognitorem dixit modo familiarissimum defensorem.

(110) § 24. Quadruplatores delatores erant criminum publicorum, in qua re quartam partem de proscriptorum bonis, quos detulerant, consequebantur. Alii dicunt quadruplatores esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari soleant, ⟪a⟫ut aleae aut pecuniae gravioribus usuris feneratae[5].

(113) § 33. Mancipes sunt publicanorum principes, Romani homines, qui quaestus sui causa sui decumas redimunt, ⟨*decumani appellantur,*⟩ si portum[6] aut pecora publica, portitores[7] aut pecuarii, quorum ratio

---

1) *sic libri.* — 2) *a. 673 (= 70).* — 3) *a. 684 (= 81).* — 4) *Cf. Mo. Staatsr.* 2^3*,392 et 404.* — 5) *Cf. Ps.-Asc. in Verr. 2,2,7,21 p. 208:* Quadruplatores accusatores sive delatores criminum publicorum sub poena quadrupli, sive quod ipsi ex damnatorum bonis, quos accusaverant, quartam partem consequebantur. *Schol. Gronov. ap. Or. p. 431 v. 25:* hoc quadruplatione fecerit; nam si accussasset aliquis reum et vicisset, quartam partem bonorum eius accipiebat. *Plautus Persa 1,2,10. Truc. 4,2,49. ZRG. 12,137.* — 6) sic pastum *libri.* — 7) portorii *libri.*

scriptura dicitur. Hi enim exigenda a socis suo periculo exigunt et rei publicae repraesentant, providentes etiam in illa redemptione commodi⟪u⟫s suis[1]. Licet autem, si moderate fiat, aestimare in cellam[2] praetoris frumentum; mancipes pro frumento ab aratoribus pecunias accipere non licet.

§ 34. Certa sunt, in quibus impunitas indici datur, in causa (114)
proditionis, maiestatis, et si quid huiusmodi est. — Index est autem, qui facinoris, cuius ipse est socius, latebras indicat[3] impunitate proposita.

§ 48. — alienum est alterius iudicii, et non ex auditorio prae- (118)
toris maiorumque causarum, sed ⟨*a*⟩ subselliis, hoc est non a tribunalibus; sunt enim subsellia tribunorum, trium virorum, quaestorum et huiuscemodi minora iudicia exercentium, qui non in sellis curulibus nec tribunalibus, sed in subselliis considebant.

§ 50. Maenius cum domum suam venderet Catoni et Flacco (120)
censoribus, ut ibi basilica aedificaretur, exceperat ius sibi unius columnae, super quam tectum proiceret ex provolantibus tabulatis, unde[4] ipse et posteri eius spectare munus gladiatorum possent, quod etiam tum in foro dabatur.

B. In act. II lib. I.

§ 26. Comperendinatio est ab utrisque litigatoribus invicem (164)
sibi 'denuntiatio in perendinum' diem. Namque cum in rem aliquam agerent litigatores et poena se sacramenti peterent, poscebant iudicem[5], qui dabatur post trigesimum diem: quo dato deinde inter se comperendinum diem, ut ad iudicium venirent, denuntiabant. Quo cum esset ventum, antequam causa ageretur, quasi per indicem rem exponebant: quod ipsum dicebatur causae coniectio, quasi causae suae in breve coactio[6].

§ 52. Sectorem — dicit aestimatorem redemptoremque bo- (172)
norum damnati atque proscripti, qui 'spem sectans lucri sui', id est secutus spem aestimationis suae, bona omnia re auctione vendit[7], et semel infert pecuniam vel aerario vel sociis.

---

1) *De mancipibus cf. supra p. 12.* — 2) cenam *libri.* — 3) indicit *libri.* — 4) inde *libri.* — 5) indicem *libri.* — 6) *Cf. Gai. 4,15.* — 7) *Corruptum. Fortasse* auctione redempta vendit.

(175) § 60. Moris — fuit unumquemque domesticam rationem sibi totius vitae suae per dies singulos scribere, ⟨⟨in⟩⟩ quo appa⟨*re*⟩ret, quid quisque de reditibus suis, quid de arte, fenore lucrove sepos⟨*uis*⟩set, et quo die, et quid item sumptus damnive fecisset. Sed postquam obsignandis litteris reorum ex suis quisque tabulis damnari coepit, ad nostram memoriam tota haec vetus consuetudo cessavit.

(177) § 61. Sectores dicti sunt, qui spem lucri sui 'secuti' bona condemnatorum semel auctionabantur, proque his pecunias pensitabant ⟨*populo*⟩ singulis postea [1] pro compendio suo singulas quasque res pecunia [2] vendituri.

184) § 91. Inter syngraphas et cetera chirographa hoc interest, quod in ceteris tantum quae gesta sunt scribi solent, in syngraphis etiam contra fidem veritatis pactio venit; et non numerata quoque pecunia aut non integre numerata pro temporaria voluntate hominum scribi solent more institutoque Graecorum. Et ceterae tabulae ab una parte servari solent, syngraphen utriusque manu ⟨*signatam*⟩ utrique parti servandam [3] tradunt.

(190) § 114. "Posteaquam ius praetorium constitit", — quasi diceret: post conditam urbem Romam, aut: post hominum memoriam, ex quo est ius praetorium.

(191) § 114. Lis vindiciarum est, cum litigatur de ea re, cuius apud praetorem ⟨*in*⟩certum est quis debeat esse possessor; et ideo, qui eam tenet, dat 'pro praede litis vindiciarum' adversario suo, quo illi satisfaciat nihil se deterius in possessione facturum, de qua iurgium esset, rursus sponsione ipse provocatur ab adversario certare pugnam aut aestimationis, quid amittat ni sua sit hereditas, de qua contendit [4]. 'Praedes' ergo dicuntur satisdatores locupletes pro re, de qua apud iudicem lis est, ne interea qui tenet diffidens causae possessionem deteriorem faciat, tecta dissipet, excidat arbores et culta deserat.

(176) § 142. Bona praedia dicuntur: 'bona': satisdationibus obnoxia, sive sint in mancipiis, sive in pecunia numerata; 'praedia' vero: domus, agri. Haec omnia venduntur, si rationi publicae locator sartorum tectorum non responderit. Ad hoc autem ante haec omnia sunt obnoxia, ut pro sua voluntate agat redemptor operis, quicquid suo peri-

1) *sic Orelli*, pensitabant singulis ac impostera *libri*. — 2) res pecunia *Orelli*, pecunias *libri*. — 3) solet syngraphe neutriusque manu utrique parti seruandum *libri*. — 4) *haec corrupta*.

culo facit. Praedia sunt res ipsae, praedes: homines, id est fideiussores, quorum res 'bona praedia' uno nomine dicuntur[1]. (196)

VII. BOETHIUS IN CICERONIS TOPICA.

Severinus Boëthius philosophus (470—524) Mediolanensis fuit, amicus regis Theoderici. In commentario quem scripsit ad Ciceronis topica (Cic. ed. Orell. V, 1,270) quae ad ius pertinent pleraque ex ipso Cicerone sumpsit, pauca ex veterum iuris auctorum libris adiecit. Cf. Dirksen, iur. Auszüge in d. Werken des Boëthius. Berl. akad. Abh. 1851.

ex l. 1 ad c. 2, 10. Faciendi liberi tres sunt partes: una quidem, ut censu liber sit; censebantur enim antiquitus soli cives Romani. (288)
Si quis ergo consentiente vel iubente domino nomen detulisset in censum, civis Romanus fiebat, et servitutis vinculo solvebatur[2]. — Erat etiam pars altera adipiscendae libertatis, quae vindicta vocabatur. Vindicta vero est virgula quaedam, quam lictor manumittendi servi capiti imponens[3] eundem servum in libertatem vindicabat, dicens quaedam verba sollemnia. — Illa etiam pars faciendi liberi est, si quis — in testamenti serie servum suum liberum scripserit.

ex l. 2 ad c. 3, 14. Tribus — modis uxor habebatur, usu farreo coemptione; sed confarreatio solis pontificibus conveniebat. Quae 299)
autem in manum per coemptionem convenerant, eae matresfamilias vocabantur, quae vero usu vel farreo, minime[4]. Coemptio vero certis

1) *Schol. Bobiens. in or. p. Flacco (Or. p. 244):* Praedia — quae iure legitimo non habentur, neque aput aerarium subsignari neque aput censorem possunt. Et subsignandi haec solebat [esse] causa, [ut] aut qui vectigalia redimeret, aut qui pro mancipe vectigalium fidem suam interponeret, loco pigneris praedia sua rei publicae obligarent, quoad omnem pecuniam redemptores vectigalium repensarent. *Cf. Fest.* manceps. — 2) *Dosith. de manum. 17:* magna autem dissensio est —, utrum hoc tempore vires accipiunt omnia, in quo census [agitur], aut in eo tempore, in quo lustrum conditur. Sunt enim qui — existimant — censum descendere ad diem lustri, non lustrum decurrere ad diem census, — quoniam omnia, [quae] in censum aguntur, lustro confirmantur. — 3) *Cornutus in Pers. 5,88:* Vindicta virga est, qua manumittendi a praetore in capite pulsantur. *Acro in Hor. sat. 2,7,76:* Vindicta: virga, qua percutiebantur, servi, cum liberi fiebant; vel virga, quae ante imponebatur super caput eorum, qui manumittebantur. *Cf. Isid. 9,4,48. ZGR. 2,150 sqq.* — 4) *Cic. top. 3,14:* Genus est uxor, eius duae formae; una matrumfamilias, eae sunt quae in manum convenerunt; altera earum, quae tantummodo uxores habentur. *Gell. 18,6,9:* matrem familias appellatam esse eam solam, quae in mariti manu mancipioque aut in eius, in cuius maritus, manu manci-

sollemnitatibus peragebatur, et sese in coemendo invicem interrogabant, vir ita: an sibi mulier materfamilias esse vellet? Illa respondebat velle. Item mulier interrogabat: an vir sibi paterfamilias esse vellet? Ille respondebat velle[1]. — Quam sollemnitatem in suis institutis Ulpianus exponit. *Ex Boethio schol. Vergiliana ad Aen. 4,214.*

(303) *ex l. 2 ad c. 4, 19.* Si quando divortium intercessisset culpa mulieris, parte quadam dotis pro liberorum numero multabatur. De qua re Paulus institutorum l. II titulo de dotibus ita disseruit: "Si divortium est matrimonii, et hoc sine culpa mulieris factum est, dos integra repetetur; quod si culpa mulieris factum est divortium, in singulos liberos sexta pars dotis a marito retinetur usque ad mediam partem dumtaxat dotis". Quare, quoniam quod ex dote conquiritur, liberorum est, qui liberi in patris potestate sunt, id apud virum necesse est permanere.

(308) *ex l. 2 ad c. 4, 23.* Usucapio est adeptio dominii per continuationem iustae possessionis biennii aut alicuius temporis. Plurimarum igitur rerum usucapio annua est, ut si quis eis anno continuo fuerit usus, id firma iuris auctoritate possideat, velut rem mobilem; fundi vero usucapio biennii temporis spatio continetur. — ait (Cicero): "ut, quoniam usus auctoritas fundi biennium est, sit etiam aedium". Hic igitur aedium usus auctoritatem biennio fieri sentit[2].

(340) *ex l. 4 ad c. 10, 41.* Fiduciam — accepit, cuicumque res aliqua mancipatur, ut eam mancipanti remancipet; velut, si quis tempus dubium timens amica potentiori fundum mancipet, ut ei, cum tempus quod suspectum est praeterierit, reddat. Haec mancipatio fiduciaria nominatur idcirco, quod restituendi 'fides' interponitur.

(378) *ex l. 6 ad c. 17, 65.* Dos — licet matrimonio constante in bonis viri sit, est tamen in uxoris iure, et post divortium velut res uxoria peti potest. Quae quidem dos interdum his condicionibus dari solebat, ut, si inter virum uxoremque divortium contigisset, "quod

---

pioque esset, quoniam non in matrimonium tantum, sed in familiam quoque mariti et in sui heredis locum venisset. *Servius in Aen. 11,476 postquam haec exscripsit addit:* alii — matresfamilias — illas (dicunt), quae in matrimonium per coëmptionem convenerunt. *Isid. 9,7,13:* matresfamilias, quia iam per quandam iuris sollemnitatem in familiam mariti transierunt.

1) *Cic. de orat. 1,56,237:* neque illud est mirandum, qui quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem eius mulieris quae coemptionem fecerit, causam posse defendere. — 2) *Cic. pro Caec. 19,54:* lex usum et auctoritatem fundi iubet esse biennium. *Cf. ZRG. 9,195.*

melius aequius esset", apud virum remaneret, reliquum dotis restitueretur uxori, id est ut, quod ex dote iudicatum fuisset melius aequius esse, ut apud virum maneret, id vir sibi retineret, quod vero non esset melius aequus apud virum manere, id uxor post divortium reciperet. In quo iudicio non tantum boni natura spectari solet, verum etiam comparatio bonorum fit, ut non tam quod bonum, sed quod melius aequiusque est, id sequendum sit [1].

VIII. SERVIUS IN VERGILIUM.

Mauri (s. Marii) Servii Honorati grammatici saec. IV, qui a Macrobio, sat. 1,2,15, 'doctrina mirabilis' appellatur (cf. Acron in Hor. sat. 1, 9,76), amplissimum in Vergilium commentarium ab epitomatoribus et interpolatoribus mire vexatum ed. Alb. Lion, commentarii in Vergilium Serviani, 1826. Novam editionem instituerunt G. Thilo et H. Hagen, Servii grammatici qui feruntur in Verg. carm. commentarii, 1881 seq. Adieci ad Aen. 10,241 scholium incerti auctoris, qui iam ante Servium floruisse commentariosque saeculi I—III excerpsisse videtur. Quae scholia a. 1818 ab Ang. Mai Veronae in codice rescripto reperta (unde schol. Veron. appellantur) edita sunt ab H. Keil in Probi comment. in Verg. 1848 et Arn. Hermann, die Veroneser Vergilscholien, Donaueschingen 1868, [VII novissime ab H. Hagen in eius quam memoravimus editionis Appendice Serviana (Lps. 1902)].

A. In Aeneidem.

1, 41. Hoc interest inter noxam et noxiam, quod noxia culpa est, noxa autem poena. Quidam noxa quae nocuit, noxia id quod nocitum accipiunt [2].

1, 237. Pollicemur sponte, rogati promittimus.

1, 256. Sciendum osculum religionis esse, savium voluptatis, quamvis quidam osculum filiis dari, uxori basium, scorto savium dicant [3].

1, 346. (Romani) nihil nisi captatis faciebant auguriis et praecipue nuptias [4].

2, 102. Uno ordine]: uno reatu; et est de antiqua tractum scientia, quia in ordinem dicebantur causae propter multitudinem vel

---

1) *De hoc loco cf. Bechmann, Dotalrecht 1,72. Czyhlarz, Dotalrecht 40.* — 2) *Inst. 4,8,1:* Noxa est corpus quod nocuit, noxia ipsum maleficium. *Fronto de differ. vocab. p. 524 Keil:* Noxa poena est, noxia culpa. — 3) *Don. in Ter. Eun. 3,2,3:* Tria sunt osculandi genera —: oscula officiorum sunt, basia pudicorum affectuum, suavia libidinum vel amorum. — 4) *Cic. de divin. 1,16,28:* Nihil fere quondam maioris rei nisi auspicato ne privato quidem gerebatur, quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant. *Inde Val. Max. 2,1,1.*

tumultum festinantum, cum erat annus litium. Iuvenalis [1]: "Expectandus erit, qui lites inchoet annus". *(Cf. 6, 431.)*

2, 156. Consuetudo apud antiquos fuit, ut qui in familiam vel gentem transiret, prius se abdicaret ab ea, in qua fuerat, et sic ab alia reciperetur.

3, 89. Est species — augurii, quae legum dictio appellatur: legum dictio autem est, cum condictio [2] ipsius augurii certa nuncupatione verborum dicitur, quali condicione augurium peracturus sit.

3, 117. Hoc quidam iuxta speciem auguralem positum tradunt, quae appellatur condictio, id est denuntiatio, cum denuntiatur, ut ante diem tertium quis ad inaugurandum adsit.

3, 607. Physici dicunt esse consecratas numinibus singulas corporis partes: ut aurem Memoriae, — frontem Genio, — dexteram Fidei [3], — genua Misericordiae, unde haec tangunt rogantes. — Iure — pontificali, si quis flamini — genua fuisset amplexus, eum verberari non licebat.

4, 29. Flaminicam nisi unum virum habere non licet [4], — nec flamini aliam ducere licebat uxorem nisi post mortem flaminicae uxoris [5].

4, 103. Coemptio — est, ubi libra atque aes adhibetur, et mulier atque vir inter se quasi emptionem faciunt —. Coemptione facta mulier in potestatem viri cedit, atque ita sustinet condicionem liberae servitutis [6] —. In manum — conventio eo ritu perficitur, ut aqua et igni adhibitis, duobus maximis elementis, natura coniuncta habeatur, quae res ad farreatas nuptias pertinet, quibus flaminem et flaminicam iure pontificio in matrimonium necesse est convenire.

4, 374. Mos — apud veteres fuit flamini ac flaminicae, dum per confarreationem in nuptias convenirent, sellas duas iugata sovilla pelle superiniecta poni, — ut ibi nubentes velatis capitibus in confarreatione — residerent.

6, 431. Sine sorte]: sine iudicio; — ex more Romano: non enim audiebantur causae, nisi per sortem ordinatae. Nam tempore,

---

1) *16,42.* — 2) *et* condictio *et* condicio *libri.* — 3) *Plin. h. n. 11, 45,250:* inest et aliis partibus quaedam religio, sicut in dextera — in fide porrigitur. *Liv. 23,9,3:* dextrae dextras iungentes fidem obstrinximus, ut sacratas fide manus *cet. Cf. Liv. 1,58,7; 40,46,15. Cic. de leg. 2,11,28. Isid. 11,1,57. Danz, der sacrale Schutz 139.* — 4) *Tertull. de monog. 17:* Pontifex maximus et flaminica nubunt semel. — 5) *Gell. 10,15,23:* Matrimonium flaminis nisi morte dirimi ius non est. *Cf. Fest.* Flammeo. — 6) sustinet liberis condicionem liberi seruitutis *libri.*

quo causae agebantur, conveniebant omnes, unde et 'concilium' ait; et ex sorte dierum ordinem accipiebant, quo post diem trigesimum suas causas exsequerentur; unde est 'urnam movet'. Iuvenalis[1]: ,Gratia fallaci praetoris vicerit urna'.

6, 609. Fraus innexa clienti] ex lege XII tabularum[2] venit, in quibus scriptum est: Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto. Si enim clientes quasi colentes sunt, patroni quasi patres, tantundem est clientem quantum filium fallere.

7, 601. Varro vult 'morem' esse communem consensum omnium simul habitantium, qui inveteratus consuetudinem facit.

7, 695. Iustos — dicit Faliscos, quia populus Romanus missis Xviris ab ipsis iura fetialia collegit et nonnulla supplementa XII tabularum accepit, quas habuerat ab Atheniensibus.

8, 642. Citae — quadrigae] Donatus hoc loco contra metrum sentit dicens: 'citae': divisae, ut est in iure 'ercto non cito" id est patrimonio vel hereditate non divisa; nam 'citus' cum 'divisus', significat, 'ci' longa est. Ergo 'citae' veloces intellegamus.[3]

10, 241. Socios — vocari] antiquo verbo militiae usus est: viros enim vocari significat eos, qui necessitate in bellum, non voluntate, conveniunt. — *Sch. Verron.*[4]*:* Sabidius commentar. XII vers. Salior. Ut in exercitu [*signum ad pugnam datum erat, is, penes que*]m imp[*erium auspici*]umque erat, in tabernaculo in sella [*se*]dens auspicabatur coram exercitu; pullis e cavea liberatis [*immissisque in lo*]cum circum sellam suam . . . nuntiato[5] a . . . ullum[6] . . . [*tripudium sinisterum solisti*]mum quisqu[*is vestrum viderit*], tripudia[*tum nunt*]iato'[7]. Silentio deinde facto residebat et dicebat: 'Equites et pedites nomenque Lati[*num,*] . . . les cincti armati paludati, . . . [*qui ad*]estis sic uti [*tripu*]dium[8] sinisterum solistimum quisquis vestrum vider[*it,*

1) *13,4.* — 2) *Cf. tom. I p. 33 tab. VIII, 21.* — 3) *Etiam Nonius (181) dicit:* Citum divisum vel separatum, *allegato hoc Verg. loco. Cf. Cic. de or. 1,56,237:* qui, quibus verbis erctum cieri oporteat, nesciat, idem erciscundae familiae causam agere non possit. *Gell. 1,9,12:* omnes, simul atque a Pythagora in cohortem — recepti erant, quod quisque familiae pecuniae habebat, in medium dabat, et coibatur societas inseparabilis, tamquam illud fuit antiquum consortium, quod iure atque verbo Romano appellabatur 'ercto non cito'. — 4) *Sabidii locum dedi ut explevit post Keilium Mo. Staatsrecht 1*[3]*, 84 n. 5.* [*Sed de lectione ne per Hermannum (p. 77) quidem satis constat.* TH. M.] — 5) [ob]nuntiato *Mai*, obnuntiato *Herm.* — 6) a . . . [p]ullum *Mai*, a[ugurium bon]um *Herm., ut supplevit Keil.* — 7) ntia *Mai*, ilat*/ vel* ulat*/ Herm.* — 8) se cuti . . . dum *traditur.*

nuntiato'. Felici] deinde ill[*i augurio*] nuntiato diceba[*t: 'dii*] uti placet a legionibus invocentur, faciantque quod iis imperabitur [*milites*] imp[*eriumque*] fidemque m[*eam servent. Quod con*]ducat salutareque siet. Viros voca[1], proelium ineant'. Deinde exercitu in aciem educto iterum [*morabantur, ut immolare*]tur. Interim ea mora utebantur, qui testamenta in procinctu facere volebant.

10, 419. "Iniecere manum Parcae]": traxerunt debitum sibi; et sermone usus est iuris, nam manus iniectio dicitur, quotiens nulla iudicis auctoritate expectata rem nobis debitam vindicamus.

11, 133. Sequester est — medius inter duos altercantes, apud quem aliquid ad tempus seponitur; dictum — a 'sequendo', quod eius qui electus sit utraque pars fidem sequitur.

11, 476. *(v. p. 73 n. 1.)*

11, 558. 591. Auctoramenti potestatem nisi patres non habent. — In sacris tamen legitur posse etiam operam consecrari ex servis, usque dum solvatur caput hominis, id est liberetur sacrationis nexu; quod facilius accidet, si mors intercedat.

12, 13. Concepta — verba dicuntur iurandi formula, quam nobis transgredi non licet.

12, 603. Cautum fuerat in pontificalibus libris, ut qui laqueo vitam finisset insepultus abiceretur[2].

12, 606. Cautum lege XII tab.[3], ne mulieres carperent faciem, his verbis: "Mulier faciem ne carpito".

12, 836. Quod ait (Vergilius) "morem ritusque sacrorum adiciam", ipso titulo legis Papiriae usus est quam sciebat de ritu sacrorum publicatam[4].

B. In Georgica.

1, 31. Quod — ait (Vergilius) 'emat', ad antiquum nuptiarum pertinet ritum, quo se maritus et uxor invicem 'coemebant', sicut habemus in iure. Tribus enim modis apud veteres nuptiae fiebant: usu, si — mulier anno uno cum viro, licet sine legibus, fuisset; farre, cum per pontificem maximum et Dialem flaminem per fruges et molam salsam coniungebantur, unde confarreatio appellabatur, ex quibus nuptiis patrimi et matrimi nascebantur; coemptione vero atque in manum conventione, cum illa in filiae locum, maritus in patris veniebat, ut, si quis prior fuisset defunctus, locum hereditatis iustum alteri

---

1) voca, *non* voco *in cod. videtur esse.* — 2) *Cf. tom. I p. 381 n. 35.* — 3) *Cf. tom. I p. 36 tab. X, 4.* — 4) *Cf. tom. I p. 3 n. 15.*

faceret; et — quandocunque in manum convenerat, omnia protinus, quae doti dicebantur[1], marito serviebant[2].

1, 269. 'Fas et iura sinunt'], id est divina humanaque iura permittunt; nam ad religionem fas, ad homines iura pertinent.

3, 387. Apud maiores homicidii poenam noxius arietis damno luebat, quod in regum legibus legitur[3].

C. In Bucolica.

1, 33. Omne patrimonium apud maiores peculium dicebatur a 'pecoribus', in quibus eorum constabat universa substantia.

3, 31. Depono]: in sponsione colloco, sequestro. — Quo pignore]: qua sponsione, quia pignus sponsioni est[4].

4, 43. In Numae Legibus cautum est, ut si quis imprudens occidisset hominem, pro capite occisi agnatis eius in contione offerret arietem.[5]

8, 99. Traducere messes] Magicis quibusdam artibus hoc fiebat, unde est in XII tab.: "neve alienam segetem pellexeris".[6]

10, 27. Minio — quia facie rubra pingitur Pan propter aetheris similitudinem: aether autem est Iupiter; unde etiam triumphantes, qui habent omnia Iovis insignia, sceptrum palmatam togam[7].

D. In Eclogas.

4, 43. In Numae legibus cautum est, ut si qui simprudens occidisset hominem, pro capite occisi et natis eius in cautione offerret arietem.[8]

IX. ISIDORUS HISPALENSIS.

E libris originum s. etymologiarum.

Isidorus, episcopus Hispalensis († 636), conscripsit, ut ipse dicit, opus de origine quarundam rerum ex veteris lectionis recordatione collectum atque ita in quibusdam locis annotatum, sicut exstat conscriptum stilo maiorum. *Quod ut rudis indigestaque est moles, vera falsis antiqua novis miscens, ita in eis partibus, quae ad ius pertinent, omni caret iudicio. Tamen nonnulla, quae ex veterum libris nunc deperditis excerpsit, digna videntur, quae hodie ad manum sint. Summopere est dolendum, quod fontes, ex quibus hauserit, nusquam addidit; ut ne hoc quidem sciamus, num Iu-*

1) *al.* dabantur. — 2) *al.* mariti erant. — 3) *Cf. tom. I p. 10 n. 13 not. 3.* — 4) *Cf. Isid. 10,1,260.* — 5) *v. tom. I p. 10 n. 13.* — 6) *v. tom. I p. 30 ad tab. VIII, 8b.* — 7) *Cf. Plin. h. n. 33,7,111:* Minium — magnae auctoritatis et quondam apud Romanos — etiam sacrae. Enumerat auctores Verrius quibus credere necesse sit, Iovis ipsius simulacri faciem diebus festis minio inlini solitam triumphantiumque corpora, sic Camillum triumphasse; hac religione etiamnum addi in unguenta cenae triumphalis et a censoribus in primis Iovem miniandum locari. *Cf. Mo., R. G. 1,66.* — 8) et natis eius in cautione] agnatis eius in contione *Hu. Cf. tom. I p. 10 n. 13.*

stiniani Digestis usus sit. Cf. Savigny, Gesch. d. R. R. im Mitt. 2,74.75. Dirksen, hinterl. Schriften, herausg. v. Sanio. 1,185. Editio novissima est Ottonis in Lindemanni corp. grammat. Lat. T. III 1838; melius autem textum recensuit Arevalus in ed. opp. Isid. T. III et IV. Romae 1797.

I 22, 1. Vulgares notas Ennius primus mille et centum invenit. Notarum usus erat, ut quidquid pro contione aut in iudiciis diceretur, librarii scriberent complures simul adstantes, divisis inter se partibus, quot quisque verba et quo ordine exciperet. Romae primus Tullius Tiro, Ciceronis libertus, commentatus est notas, sed tantum praepositionum. 2. Post eum Vipsanius Philargyrus et Aquila, libertus Maecenatis, alius alias addiderunt; deinde Seneca — effecit opus in quinque milia. Notae autem dictae eo, quod verba vel syllabas praefixis characteribus notent et ad notitiam legentium revocent, quas qui didicerunt proprie iam notarii appellantur [1].

I 23, 1. Quaedam autem litterae in libris iuris verborum suorum notae sunt, quo scriptio celeris breviorque fiat. Scribebant autem verbi gratia per B et F 'bonum factum', per S et C 'senatus consultum', per R et P 'res publica', per P et R 'populus Romanus', per D et T 'dumtaxat', per supinam W litteram 'mulier', per P secundum naturam 'pupillus', per P averso capite 'pupilla', per unum K 'kaput', per duo KK iuncta 'kalumniae kausa', per I et E 'iudex esto', per D et M 'dolum malum' [2]. 2. Cuius generis plurimae consimiles notae in libris antiquis inveniuntur. Has iuris notas novicii imperatores a codicibus legum abolendas sanxerunt, quia multos per has callidi ingenio ignorantes decipiebant, atque ita iusserunt scribendas in legibus litteras, ut nullos errores, nullas ambages afferant, sed sequenda et vitanda aperte demonstrent.

V 1, 5. Leges — redigere in libris primus consul Pompeius instituere voluit, sed non perseveravit, obtrectatorum metu. Deinde Caesar coepit id facere, sed ante interfectus est.

V 2, 2. Fas lex divina est, ius lex humana. Transire per alienum fas est, ius non est.

V 3, 2. Lex est constitutio scripta. Mos est vetustate probata consuetudo, sive lex non scripta. 3. Mos autem longa consuetudo est de moribus tracta tantundem. Consuetudo autem est ius quoddam moribus institutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex;

1) *Cf. D. 29,1,40; 40,5,41,3; 50,13,1,6.* — 2) *Cf. Val. Probus de notis antiquis, ed. Mo. 1853. (Hu., iur. ant. p. 68.) Notarum laterculos ed. Mo. in Grammat. lat. ed. Keil, 4,265—352. Cf. etiam Traube, Archiv f. Stenographie 53 (1901), p. 199 sqq.*

nec differt, scriptura an ratione consistat, quando et legem ratio commendat.

V 24, 5. Testamentum iuris civilis est V 'testium' subscriptione firmatum. 6. Testamentum iuris praetorii est VII 'testium' signis signatum; sed illud apud cives fit, inde civile, istud apud praetores, inde iuris praetorii. 14. Codicillum, ut veteres aiunt, sine dubio ab auctore dictum, qui hoc scripturae genus instituit. Est autem scriptura nulla indigens sollemnitate verborum, sed sola testatoris voluntate qualicumque scripturae significatione expressa; cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum sollemnium, ita ut qui titulum scribit eiusdem scripturae, codicillum vocet. 15. Cretio est certus dierum numerus, in quo institutus heres aut adit hereditatem, aut finito tempore cretionis excluditur, nec liberum est illi ultra capiendae hereditatis.

V 24, 20. Mandatum dictum, quod olim in commisso negotio alter alteri 'manum dabat'.

V 24, 25. Donatio est cuiuslibet rei transactio; dictam autem dicunt donationem quasi 'doni actionem', et dotem quasi 'do item'. Praecedente enim in nuptiis donatione dos sequitur. 26. Nam antiquus nuptiarum erat ritus, quod se maritus et uxor invicem emebant, ne videretur uxor ancilla, sicut habemus in iure. Inde est, quod praecedente donatione viri sequitur dos uxoris. 27. Donatio usufructuaria ideo dicitur, quia donator ex ea usumfructum adhuc retinet servato, cui donatum est, iure. 28. Donatio directa ideo nuncupatur, quia et iure et usu statim transit in alterum, nec ultra inde aliquid ad ius donatoris retorquetur.

V 24, 30. Stipulatio est promissio vel sponsio, unde et promissores stipulatores vocantur; dicta autem stipulatio a 'stipula': veteres enim, quando sibi aliquid promittebant, stipulam tenentes frangebant, quam iterum iungentes sponsiones suas agnoscebant, sive quod stipulum iuxta Paulum iuridicum[1] firmum appellaverunt. 31. Sacramentum est pignus sponsionis.

V 25, 11. Finium regundorum actio dicta eo, quod per eam 'regantur fines' utrique, ne dissipentur, dummodo non[2] angustiore quinque pedum loco ea controversia sit.

---

1) *sent. 5,7,1.* — 2) non *delendum censet Augustinus ad XII tab. c. 20, ad 'controversiam de loco' spectare Isidorum putat Rud. röm. Feldm. 2,443 n. 535. Cf. infra p. 88,13 = (4).*

V 25, 14. Res credita est, quae in obligationem ita deducta est, ut ex tempore, quo contrahebatur, certum sit eam deberi. 16. Commodatum est id, quod nostri iuris est et ad alterum temporaliter translatum est cum modo temporis, quamdiu apud eum 'commodo' sit, unde et commodatum dictum est. 17. Precarium est, dum 'prece' creditor rogatus permittit, debitorem in possessione fundi sibi obligati demorari et ex eo fructus capere.

V 25, 19. Depositum est pignus commendatum ad tempus, quasi 'diu positum'.

V 25, 20. Interest — in loquendi usu inter pignus et arram. Nam pignus est, quod datur propter rem creditam, quae dum redditur, statim pignus aufertur. Arra vero est, quae primum pro re bonae fidei contractu empta ex parte datur et postea completur. 21. Est enim arra complenda, non auferenda; unde qui habet arram, non reddit sicut pignus, sed desiderat plenitudinem —. Item inter pignus et fiduciam et hypothecam hoc interest: 22. Pignus est —, quod propter rem creditam obligatur, cuius rei possessionem solam ad tempus consequitur creditor; ceterum dominium penes debitorem est. 23. Fiducia est, cum res aliqua sumendae mutuae pecuniae gratia vel mancipatur vel in iure ceditur. 24. Hypotheca est, cum res commodatur sine depositione pignoris, pactione vel cautione sola interveniente.

V 25, 25. Momentum dictum a temporis brevitate, ut quam cito quam statim salvo negotio reformetur, nec in ullam moram produci debeat, quod repetitur — *(cf. 33).*

V 25, 30. Usucapio *(ex Boëthio l. 2 ad c. 4,23; cf. supra p. 73).*

V 25, 31. Mancipatio dicta est, quia res 'manu capitur'; unde oportet eum, qui mancipio accipit, comprehendere id ipsum, quod ei mancipio datur.

V 25, 32. Cessio est propriae rei 'concessio'.

V 25, 33. Interdictum est, quod a iudice non in perpetuum sed pro reformando momento ad tempus 'interim dicitur', salva propositione actionis eius.

V 26, 18. Internecivi iudicium in eum dabatur, qui falsum testamentum fecerat et ob id hominem occiderat. Accusatorem eius possessio bonorum sequebatur [1].

---

1) *Cf. Fest.* Internecivum.

V 27, 23. Est et latomia[1] suplicii genus ad verberandum[2] aptum, inventum a Tarquinio Superbo —. Iste enim prior latomias, tormenta, fustes, metalla atque exilia adinvenit.

V 27, 24. Talio est similitudo vindictae, ut taliter quis patiatur, ut fecit. Hoc enim et natura et lege est institutum, ut laedentem similis vindicta sequatur[3].

V 27, 28. Exilium — dividitur — in relegatis et deportatis 29. Relegatus est, quem bona sua sequuntur; deportatus, quem non sequuntur.

IX 2, 1. Gens est multitudo ab uno principio orta, — appellata propter 'generationes' familiarum, id est a 'gignendo', sicut 'natio' a 'nascendo'.

IX 3, 29. Tribuni vocati, quod militibus sive plebibus iura 'tribuunt'.

IX 4, 18. Tribuni dicti, quod plebi iura vel opem 'tribuunt'; — dum enim plebs a senatu et consulibus premeretur, tunc ipsa sibi tribunos quasi proprios iudices et defensores creavit.

IX 4, 45. Mancipium est, quidquid 'manu capi' subdique potest, ut homo, equus, ovis[4]. Haec enim animalia statim ut nata sunt, mancipium esse putantur. Nam et ea, quae in bestiarum numero sunt, tunc videntur mancipium esse, quando capi sive domari coeperint.

IX 4, 46. Ingenui dicti, qui 'in genere' habent libertatem, non 'in facto', sicut liberti; unde et eos Graeci εὐγενεῖς vocant, quod sint 'boni generis'. 47. Libertus — quasi 'liberatus' —. Libertorum autem filii apud antiquos libertini appellabantur, quasi 'de libertis nati'. Nunc vero libertinus aut a liberto factus aut possessus[5]. 48. Manumissus dicitur quasi 'manu emissus'. Apud veteres enim, quotiens manumittebant, alapa percussos circumagebant et liberos confirmabant[6].

---

1) *Fest.:* Lautumias — a Syracusanis, qui λατομίας — habent ad instar carceris. — 2) *emend.* carcerandum? — 3) *Cf. Fest.* Talio. — 4) *Scrib.* boves, *cum oves sint nec mancipi.* [*Immo erravit Isidorus.* Th. M.] — 5) *Cf. Suet. Claud. 24:* Latum clavum — etiam libertini filio tribuit; — et Appium Caecum censorem — libertinorum filios in senatum adlegisse docuit ignarus temporibus Appii et deinceps aliquamdiu libertinos dictos non ipsos, qui manu emitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. — 6) *Eadem Cornutus schol. in Pers. 5, 75. Cf. C. 8, 49, 6:* circumductiones inextricabiles et iniuriosa rhapismata.

IX 4, 49. Dediticii primum a 'deditione' sunt nuncupati —[1]. 51. Latini ante Romam conditam apud Latinos fiebant, nunquam per testamentum, sed per epistulam libertatem sumentes. Inde quia per testamentum non fiebant, nec ex testamento aliquid capere nec suos heredes facere poterant, cives Romani postea sub consulibus per testamenta in urbe Romana effecti sunt. 52. Dicti autem cives Romani, quia testamento liberi effecti in numerum Romanorum civium rediguntur. His primum aditus erat in urbe Roma commorari, ceteris[2] autem libertis prohibebatur, ne vel in urbe Roma vel intra septimum[2] ab urbe miliarium commanerent.

X 258. Stipulare — promittere est ex verbis iuris peritorum.

X 260. Sequester dicitur, qui certantibus medius intervenit, qui apud Graecos ὁ μέσος dicitur, apud quem pignora deponi solent; quod vocabulum a 'sequendo' factum est, quod eius, qui electus sit, utraque pars fidem 'sequatur'[3].

XI 1, 67. Dextra vocatur a 'dando', ipsa enim pignus pacis datur, ipsa fidei testis atque salutis adhibetur; et hoc est illud apud Tullium[4]: "fidem publicam iussu senatus dedi", id est dextram[5].

XIV 8, 42. Circumluvium: locus, quem aqua 'circumluit'.[6]

XV 2, 8. Civitas proprie dicitur, quam non advenae, sed eodem innati solo condiderunt —. 10. Municipium est, quod manente statu civitatis ius aliquod minoris aut maioris officii a principe impetrat. Dictum — a 'muniis', id est officiis, quod tantum 'munia', id est tributa debita vel munera reddant. Nam liberales et famosissimae causae et quae ex principe proficiscuntur, ibi non aguntur. Haec enim ad dignitatem civitatum pertinent[7]. 11. Vici et castella et pagi ii sunt, quae nulla dignitate civitatis ornantur, sed vulgari hominum conventu incoluntur et propter parvitatem sui maioribus civitatibus attribuuntur.

XV 12, 2. Tugurium casula est, quam faciunt sibi custodes

1) *Meliora dabit Gai. 1,13—15.* — 2) *Cf. Gai. 1,26.27.* — 3) *Cf. Serv. Aen. 11,133. Gell. 20,11,2.3:* sculnam volgo dici quasi seculnam, quem qui elegantius — loquuntur sequestrem appellant. Utrumque vocabulum a sequendo factum est, quod eius, qui electus sit, utraque pars fidem sequatur. *D. 50,16,110. Muther, Sequestration § 1—15.* — 4) *Cic., Catil. 3,4,8.* — 5) *Cf. Serv. Aen. 3,607.* — 6) *Cf. Festus s. h. v.* — 7) *Cf. Gell. 16,13.*

vinearumad 'tegimen' sui, quasi 'tegurium'[1]. — Hanc rustici capannam[2] vocant, quod unum tantum 'capiat'.

XV 13, 3[3]. Possessiones sunt agri late patentes publici privatique, quos initio non mancipatione, sed quisque ut potuit occupavit atque 'possedit', unde et nuncupati.

X. AGRIMENSORES.

Librorum gromaticorum summa in constituendis agrorum condicionibus, controversiis, limitibus vertitur. Cuius doctrinae fundamenta posuit Iulius Frontinus tempore Domitiani; qui post eum rem tractaverunt Hyginus, Siculus Flaccus, Agennius Urbicus, alii, in explicando et augendo eius libro substiterunt. Qua de causa in conlocandis, quos hic recepi, locis res potius coniungendas putavi quam scriptores. — Textum corruptissimum nobis traditum emendatum edidit Lachmann, die Schriften der röm. Feldmesser (1848), cuius paginas in margine notavi. Institutiones gromaticas ei editioni (2,227—464) addidit Rudorff 1852.

1. De agrorum qualitate et condicionibus.

Frontinus liber I.

Agrorum qualitates sunt tres; una agri divisi et adsignati, altera 1.
mensura per extremitatem conprehensi, tertia arcifinii, qui nulla mensura continetur.

Ager ergo divisus adsignatus est coloniarum. — 2.

Ager est mensura comprehensus, cuius modus universus 4.
civitati est adsignatus, sicut in Lusitania Salmaticensibus aut Hispania
citeriore Palatinis et conpluribus provin|ciis tributarium solum per uni- 4.
versitatem populis est definitum.

Ager est arcifinius, qui nulla mensura continetur; finitur se- 5.
cundum antiquam observationem fluminibus, fossis, montibus, viis, arboribus ante missis, aquarum divergiis, et si qua loca ante a possessore[4]
potuerunt optineri; nam | ager arcifinius, sicut ait Varro, ab 'arcen- 6.
dis' hostibus est appellatus. — In his agris nullum ius subsicivorum intervenit.

---

1) *Cf. Fest.* tuguria. — 2) *Cf. tom. I n. 130 l. 19:* act(um) kanna(bis) leg(ionis) XIII gem(inae). — 3) *Isidori libri XV capita 13—15, inscripta* de agris, de finibus, de mensuris, *integra in corpus gromaticorum recepta sunt saec. VIII vel IX; in edit. Lachm. leguntur p. 366 sqq.* — 4) *sic Guelf.* [*recte* TH. M.], ante possessore *Arcerianus codex,* a vetere possessore *Lachm.,* antiquitus a possessore *Agennius.*

Subsicivum est, quod a 'subsecante' linea nomen accepit. Subsicivorum genera sunt duo: unum, quod in extremis adsignatorum
7. agrorum finibus centuria | expleri non potuit; aliud genus subsicivorum, quod in mediis adsignationibus et integris centuriis intervenit.

Frontinus liber II.

35. Prima — condicio possidendi haec est ac[1] per Italiam, ubi nullus ager est[2] tributarius, sed aut colonicus aut municipalis aut alicuius castelli aut conciliabuli aut saltus privati. At[3] si ad provincias respiciamus, habent agros colonicos eiusdem[4] iuris, habent et colonicos qui sunt inmunes[5], habent et colonicos[6] stipendiarios; habent autem provinciae et municipales agros aut civitatium peregrinarum.

36. Et **stipendiarios** ⟨*quidem dicimus vel tributarios*[7]⟩ qui nexum non habent neque possidendo[8] ab alio quaeri possunt: possidentur[9] tamen a privatis, sed alia condicione[10], et veneunt, sed nec mancipatio eorum legitima potest esse; possidere enim illis quasi fructus tollendi causa et praestandi tributi condicione concessum[11] est. Vindicant tamen inter se non minus fines ex aequo, ac si privatorum agrorum; — nam et controversias inter se tales movent, quales in agris inmunibus et privatis solent evenire. Videbimus tamen, an interdicere quis possit de eiusmodi possessione[12]. —

Hyginus.

115. **Occupatorius** ager dicitur eo, quod occupatus est a victore populo, territis exinde fugatisque hostibus[13]; . . . quia non solum tantum occupabat unus quisque, quantum colere praesenti tempore poterat, sed quantum in spem colendi habuerat ambiebat[14].

1) ut *proposuit Lachm.* — 2) ager est] aiugerum *Arc.* — 3) ac *Arc.* — 4) eiusdem] quidem *Arc.* — 5) *sic Rudorff*, colonicos stipendiarii qui sunt in communem *Arc.* — 6) habentem et colonis *Arc.* — 7) quidem d. u. tr. *om. Arc.* — 8) possidendi *Arc.* — 9) quaeri possunt possidentur] quam possident possidente *Arc.* — 10) condicionem *Arc.* — 11) condicio concessa *Arc.* — 12) possessionem *Arc.* — 13) *Sicul. 138,3:* Occupatorii —, quibus agris victor populus occupando nomen dedit; bellis enim gestis victores populi terras omnes, ex quibus victos eiecerunt, publicavere (publicae autem *Arc.*), atque universaliter territorium dixerunt, intra quos fines iuris dicendi ius esset [*sic scripsi* Th. M., ius est dicendi uti essent *Arc.*, ius dicendi esset *Guelf.*, ius ius dicendi esset *Bruns*]. — 14) *Sicul. 137,19:* nec tantum occupaverunt, quod colere potuissent, sed quantum in spem (spe *libri*) colendi reservavere.

Quaestorii autem dicuntur agri, quos populus Romanus devictis pulsisque hostibus possedit mandavitque quaestoribus, ut eos venderent[1]. — Quibus agris sunt condiciones, uti p(opulus) R(omanus) . . . quod etiam[2] praestitutum observant, vetustas tamen longi temporis 116.
plerumque paene similem reddidit occupatorum agrorum condicionem; non tamen[3] universos paruisse legibus, quas a venditoribus suis acceperant.

Vectigales autem agri sunt obligati, quidam rei publicae populi Romani, quidam coloniarum aut municipiorum aut civitatium aliquarum qui et ipsi plerique ad populum Romanum pertinent, scilicet[4] ex hoste capti partitique ac[5] divisi sunt per centurias, ut adsignarentur militibus, quorum virtute capti erant: amplius quam destinatio modi quamve[6] militum exigebat numerus, qui superfuerant agri, vectigalibus subiecti sunt, alii per annos . . ., alii vero mancipibus ementibus, id est conducentibus, in annos centenos. Plures vero finito illo tempore iterum veneunt locanturque ita ut vectigalibus est consuetudo. —

Mancipes autem qui emerunt lege dicta ius vectigalis, ipsi per centurias locaverunt aut vendiderunt proximis quibusque possessoribus. In his igitur agris quaedam loca propter asperitatem aut sterilitatem non invenerunt emptores; itaque in formis locorum talis adscriptio, id est "in modum conpascuae", aliquando facta est, et "tantum con|pascuae"; quae pertinerent ad proximos quosque possessores, qui 117.
ad ea attingunt finibus suis. —

Divisi et adsignati agri sunt, qui veteranis aliisve personis per centurias certo modo adscripto aut dati sunt aut redditi, quive[7] veteribus possessoribus redditi commutatique pro suis sunt[8].

---

1) *Sicul. 136,14:* Ut — Romani omnium gentium potiti sunt, agros ex hoste captos in victorem populum partiti sunt; alios vero agros vendiderunt, ut Sabinorum ager qui dicitur quaestorius, eum limitibus actis diviserunt — atque ita per quaestores populi Romani (populo Romano *libri*) vendiderunt. — 2) [*fuit fere:* p. R. voluit: quod quidam.] — 3) non tamen] nocet enim non *proposuit Lachmann.* [*Magis exciderit* videmus *vel simile vocabulum.* Th. M.] — 4) pertinent scilicet *scripsi ego,* pertinentes *libri.* Th. M.] — 5) [partitique ac] *scr.* postquam. Th. M.] — 6) quamve *Rigaltius,* quam uero *libri.* — 7) redditi quibus *libri* [*deleto voc.* redditi *scr.* qui. Th. M.] — 8) *Sicul. 155,4:* captus — ager ex hoste victori militi veteranoque est adsignatus —. Nec tamen omnibus personis victis ablati sunt agri; nam quorundam dignitas aut gratia aut amicitia

Hi agri leges accipiunt ab his, qui veteranos deducunt, et ita propriam observationem eorum lex data praestat.

2. De controversiis agrorum.

Frontinus liber I.

9. Materiae controversiarum sunt duae: finis et locus; — genera sunt controversiarum XV[1]:

10. (1) De positione terminorum controversia est inter duos pluresve vicinos; inter duos, an rigore sit ceterorum sive rationis[2]; inter plures, trifinium faciat an quadrifinium. *F. 39. A. 70*

11. (2) De rigore[3] controversia est —, quotiens inter duos pluresve terminos ordinatos, sive quae alia signa, secundum legem Mamiliam intra quinque pedes agitur. *F. 37. 41. A. 72*

12. (3) De fine similis est controversia; — nam et eadem lege continetur et de quinque pedum agitur latitudine[4]. *F. 37. 41. A. 72. H. 126*

13. (4) De loco controversia est, cum quid[5] excedit supra[6] scriptam atitudinem, cuius modus a petente[7] non proponitur[8]. — *(Cf. Front. 44,4:* De[9] loco, si possessio petenti firma est, etiam interdicere licet[10], dum cetera ex interdicto diligenter peragantur[11]: magna enim alea lest litem ad interdictum deducere, cuius est executio perplexissima[12]. *F. 43. A. 74 H. 129*

---

victorem ducem movit, ut eis (ei *cod.*) concederet agros suos; — inscriptiones itaque in centuriis sunt tales: — 'adsignatum illi tantum'; inde subscriptum est nomen cui concessum est, inscriptione tali: 'redditum illi tantum'; praeterea scriptum est et: 'redditum et commutatum pro suo', quod ideo fit, quoniam particulas quasdam agrorum in diversis locis habentes duo, quibus agri reddebantur, ut continuam possessionem haberent, modum pro modo (modum *libri*) secundum bonitatem taxabant, et in locum eius, quod in diverso erat, maiorem partem accepit. *Cf. Lex agr. 80.*

1) *Frontinus omnes has controversias bis tractat, libro I brevi definitione, libro II accuratiore disputatione, quam Agennius fusius repetit; Hyginus sex tantum controversiarum genera explicat. Quos auctores ad unamquamque controversiam adnotavi.* — 2) rationis *vel* rationes *libri*, ratione si *Lachm.* — 3) *Balb. 98,6:* rigor est, quidquid inter duo signa veluti (uel *libri plerique*) in modum lineae rectum perspicitur (praespicitur *vel* prospicitur *libri*). — 4) *Agg. 12,12:* De fine — lex Mamilia quinque aut sex pedum latitudinem praescribit. — 5) cum quid] *Lachm.*, quidquid *libri.* — 6) supra *Guelf.*, quidquid *Arc.* — 7) ad patentem *libri.* — 8) *Ad controversiam de fine et de loco spectant C. 3,39,3.5; cf. Isid. 2,25,11. Rud. § 75.76.* — 9) hoc *ins. Arc.* — 10) *Ideo Ulp. in commentario ad interdictum U. P. (l. 69 ad ed.) tractavit de* loco; *unde D. 50,16,60.* — 11) peraguntur *Arc.* — 12) perpexissimas (s *delata*) *Arc.*

Si vero possessio minus firma est, mutata formula iure Quiritium peti debet proprietas loci.)

F. 45. A. 75. H. 131 (5) De modo controversia est in agro adsignato; agitur | enim 14.
de antiquorum nominum propria defensione; et in ceteris agris de modo fit controversia, quotiens promissioni modus non quadrat.

F. 48. A. 78 (6) De proprietate controversia est plerumque: ut in Cam- 15.
pania cultorum agrorum silvae absunt in montibus ultra quartum aut quintum forte vicinum; propterea[1] proprietas ad quos fundos pertinere debeat disputatur[2]. Est et pascuorum proprietas pertinens ad fundos, sed in commune, propter quod ea conpascua multis locis in Italia communia[3] appellantur, quibusdam provinciis pro indiviso[4]. | Nam et 16.
per hereditates aut emptiones eius generis controversiae fiunt, de quibus iure ordinario litigatur.

F. 49. A. 80 (7) De possessione controversia est, de qua ad interdictum (hoc est iure ordinario) litigatur[5].

F. 49. A. 28 (8) De alluvione fit controversia fluminum infestatione. — *Hyg. 124,4:* De alluvione observatio haec est, numquid de occupatoriis ageretur agris, et[6] quidquid vis aquae abstulerit, repetitionem nemo habebit. Quae res necessitatem ripae muniendae iniungit, ita tamen, ne alterius damno quicquam faciat, qui ripam muniet[7]. Si vero in divisa et adsignata regione tractabitur, nihil amittet possessor, quoniam formis per centurias certus cuique modus adscriptus est. Circa

---

1) propterea *Guelf., om. Arc.* — 2) discutiatur *Guelf., deficit Arc.* — 3) *Front. 48,23:* in Etruria communalia vocantur. — 4) pro indiuisa *libri.* — 5) *Cf. supra controv. 4.* — *Agg. 16,18:* De possessione — per interdictum, hoc est iure ordinario, litigatur; hoc non est disciplinae nostrae iudicium, sed apud praesidem provinciae agitur, — sicut lex ait: 'nisi de possessionis statu quaestio fuerit terminata, non licet mensori praeire ad loca'. — 6) haec est num quid (haesit non quod *Arc.*, est si haec si in *Guelf.*) de occ. ageretur (agitur *Guelf.*) agris et (sed *Arc., om. Guelf.*) quidquid *libri* [*praestat fortasse:* haec est: si de occupatoriis agitur agris, quidquid *cet.* Th. M.] — 7) *Sicul. 150,24:* Rivus — quotiens finem facit, appellatur 'rivo recto curvoque [*aut del. hoc voc. aut scr.* cursuque. Th. M.]'; qui si alicuius terras minutatim ex alia parte abstrahat et alii contrario relinquat, quod vocant abluvionem (alluvionem *cod.*) et alluvionem (alluvionum *cod.*), repetitio finium non datur (finium addatur *liber*); inducit (indicit *liber*) enim necessitatem riparum tuendarum, quod iuste videtur prospectum, ut terrae possessoribus salvae sint, etiam publicae utilitatis causa. Quod si (si *om. liber*) vi tempestatum rivi torrentes subito alveum cursumque (alueo cursuque *liber*) mutent, iustum (munientes tum *liber*), ut nostra fert opinio, erit, ut alvei veteris fines suos quisque obtineat.

Padum autem cum ageretur, quod flumen torrens et aliquando tam violentum decurrit, ut alveum mutet et multorum late agros trans ripam, ut ita dicam, transferat, saepe etiam insulas efficiat[1], Cassius Longinus, prudentissimus vir, iuris auctor, hoc statuit, ut quidquid aqua lambiscendo abstulerit, id possessor amittat, quoniam scilicet ripam suam sine alterius damno tueri debet; si vero maiore vi decurrens alveum mutasset, suum quisque modum agnosceret, quoniam non possessoris neglegentia sed tempestatis violentia abreptum apparet[2]; si vero insulam fecisset, a cuius agro fecisset, is possideret; aut[3] si ex communi, quisque suum reciperet.

17. (9) De iure territorii controversia est de his, quae ad ipsam F. 52. A. 84. H. 133
urbem pertinent, sive quid intra pomerium eius urbis erit, quod a privatis operibus optineri non oportebit.

20. (10) De subsicivis controversia est, quotiens aliqua pars cen- A. 81. H. 132
turiae sive tota non est adsignata et possidetur.

(11) De locis publicis sive populi Romani sive coloniarum F. 54. A. 85
municipiorumve controversia est, quotiens ea, quae neque adsignata neque vendita fuerint umquam[4], aliquis possederit, ut alveum fluminis veterem populi Romani *cet.*

21. (12) De locis relictis et extra clusis controversia est in F. 55. A. 86
22. agris adsignatis. Relicta autem loca sunt, quae sive loco|rum iniquitate sive arbitrio conditoris ⟪relicta⟫ limites non acceperunt; haec sunt iuris subsicivorum. Extra clusa loca sunt aeque iuris subsicivorum, quae ultra limites et ultra[5] finitimam lineam erint.

(13) De locis sacris et religiosis controversiae plurimae F. 56. A. 87
23. nascuntur, quae iure ordinario finiuntur, nisi si de loco|rum eorum modo agitur.

(14) De aquae pluviae transitu controversia est, in qua, si F. 57. A. 88
24. collectus pluvialis aquae transversum secans finem in al|terius fundum influit et disconvenit, ad ius ordinarium pertinebit; quod si per ordinationem finis ipsius agitur, exigit mensoris interventum.

(15) De itineribus controversia est, quae in arcifiniis agris F. 58. A. 89
iure ordinario finitur, in adsignatis mensurarum ratione; omnes enim limites secundum legem colonicam itineri publico servire debent. —
De via et[6] actu et itinere et ambitu et accessu et rivis et valli- H. 134

---

1) efficiet ad *Arc.*, efficit ad *Guelf.* — 2) appareret *Huschke.* — 3) at *Lachmann.* — 4) umquam] quam *Arc.*, quae *Guelf.* — 5) ultra *libri*, intra *Goesius prob. Lachmanno.* — 6) uiae *libri.*

bus fossis fontibus saepe moventur contentiones: quae omnes partes non nostram, sed forensis officii, id est iuris civilis, operam exigunt; nos vero tunc eis[1] intervenimus, cum aut derigendum[2] aliquid est quaestionibus ⟪est⟫, aut, si forma aliqua aliquid notatum invenitur, repetendum est.

Frontinus liber II.

Satis, ut puto, dilucide ⟨*in priore libro*⟩ genera controversiarum exposui; nunc quemadmodum singulae tractari debeant, persequendum est. — Difficillimus autem locus hic est, quod mensori iudicandum est; sed nec minus ille exactus, quod est advocatio praestanda. Pru- 35.
dentiam | tamen eandem artifices habere debent et qui iudicaturi sunt et qui advocationes sunt praestituri. In iudicando autem mensorem bonum virum et iustum agere decet[3], neque ulla ambitione aut sordibus moveri, servare opinionem et arti et moribus; quidam enim per imperitiam, quidam per inpudentiam peccant: totum autem, hoc iudicandi officium et hominem et artificem exigit egregium. Erat aequissimum et in advocatione⟪m⟫ eandem fidem exhiberi a mensoribus; sed hoc possessores aequo animo ferre non possunt: nam cum his veritas exposita est, adversus sinceritatem artis facere cogunt[4].

1) eis] est *libri.* — 2) defigendum *libri.* — 3) debet *vel* debent *libri.* — 4) cogant *libri.*